

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

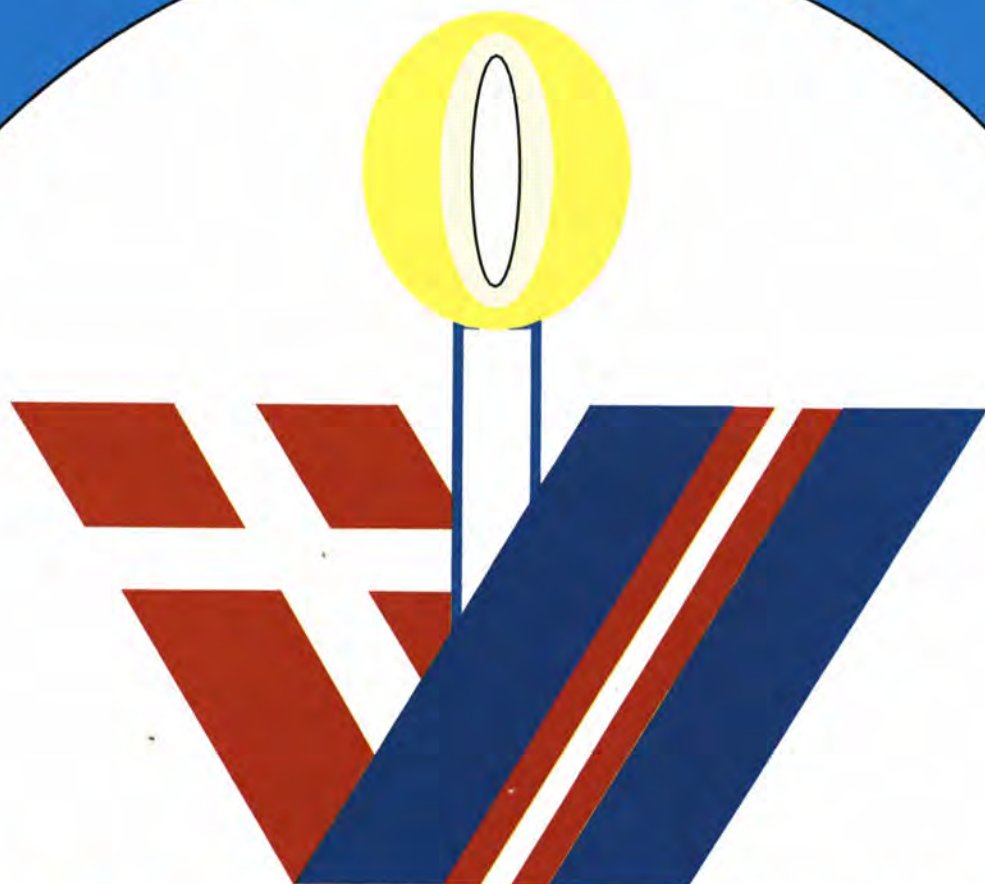
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Pigtraad-Gestapofangen

SÆRNUMMER
FEBRUAR 1995
50. ÅRGANG

1945 4.-5.MAJ 1995

Kammeraternes Hjælpefond

Stiftet 1945

Henvendelse om hjælp i henhold til fondens fundats rettes til kontorchef, cand.jur. Hans Andersen, Sløssevej 19, 4894 Øster Ulslev. 53 86 55 59.

Henvendelse ang. feriehemmet på Kegnæs rettes til overlærer Preben Feddersen, 5874 Lundeberg, Hesselager. 62 25 14 77. (Der er 7 senge). Feriehjemets adresse er: Flejmosen 4, Østerby, 6470 Syd-Als, Als. 74 40 53 42.

Tilsynsførende: Ejler Mortensen, Nørregade 6, 6440 Augustenborg, tlf. 74 47 17 04.

Medlemmer: Iflg. fundatsen paragraf 4 kan som medlemmer af fonden kun optages danske statsborgere, der grundet aktiv indsats i frihedskampen i besættelsestiden har været indsat i danske eller tyske fængsler eller i danske eller tyske fange- eller koncentrationslejre.

På fondens møde den 24. september 1977 besluttedes det, at fondens virksomhed især skulle samles om at videreføre feriehemmet på Kegnæs, at videreføre bladet »Pigtraad« og at søge sikret, at 4. maj fortsat højtideligholdes i Ryvangen.

Forretningsudvalget:

Formand: Kontorchef, cand. jur. Hans Andersen.

Sløssevej 19, 4894 Øster Ulslev. Tlf. 53 86 55 59.

Næstformand: Civilingeniør Mogens Dyré,

Kærvej 14, 6400 Sønderborg. Tlf. 74 42 86 26.

Kasserer: Skræddermester Povl Brandt, Glerupvej 19, 2610 Rødovre. Tlf. 42 91 13 72. Giro 1000 780.

Sekretær: Skoleinspektør Johs. Fosmark, Chr. Winthers Vej 1, 8600 Silkeborg. Tlf. 86 81 07 09. Giro 1000 780.

Overlærer Preben Feddersen, Caroline Amalievej 11, Lundeberg, 5874 Hesselager, Tlf. 62 25 14 77.

Den øvrige bestyrelse består af:

Kontorchef Niels Christian Andersen
Volmersvej 5, 6330 Padborg
Tlf. 74 67 31 53

Tandtekniker Leo Kæraa
Dalsvinget 1, 8270 Højbjerg
Tlf. 86 27 04 28

Overbetjent Ejler Mortensen
Nørregade 6, 6440 Augustenborg
Tlf. 74 47 17 04

Korpsmester Hans Bøjlund
Påbyvej 36, 6000 Kolding
Tlf. 75 56 90 49

General Fl. Bussenius Larsen
Lundsgårdsvej 16, 4180 Sorø
Tlf. 53 63 59 20

Journalist Johs. Rasmussen
Ømkulevej 9, 7100 Vejle
Tlf. 75 82 65 72

Tømmermester Erik Hauberg
Holballe, Tandslet, 6470 Sydals
Tlf. 74 40 76 32

Forvalter Axel Lauritzen
Lundtofteparken 42, 2.tv., 2800 Lyngby
Tlf. 42 88 12 42
Sommer: 42 65 05 11

Provst Poul Riis
Hostrupsgade 9, 4200 Slagelse
Tlf. 53 53 35 34

Direktør Bernth Johannesson
Johs. V. Jensens allé 48, 4.tv.,
1806 Frederiksberg C
Tlf. 31 16 32 84

Maskinmester H.P. Skjoldborg
Skovbrinken 9, 6400 Sønderborg
Tlf. 74 42 57 07

Læge Axel Jørgensen
Duebrødvej 14, 9000 Aalborg
Tlf. 98 10 15 80

Fhv. bestyrer
Solveig Skjøtt
Dalsø Park 128, 3500 Lille Værlose
Tlf. 42 48 56 74

Fangesammenslutningens Rekreattionsfond

Fonden, der er stiftet af SAMMENSLUTNINGEN AF DANSKE FANGER FRA FRIHEDSKAMPEN 1940-45, yder støtte til rekreationsophold for tidligere fanger og andre invaliderede fra frihedskampen.

Ansøgningsskema kan rekvireres hos formanden: Jakob Jensen, Højager 12, 3230 Græsted, eller i de enkelte foreninger. Der kan bevilges støtte på indtil 75 pct. af rekreationsopholdets samlede pris, dog max. kr. 4.000.

Der ydes støtte til ophold på egentlige rekreationshjem, kuranstalter, sanatorier etc. Til ophold af mere feriemæssig karakter kan der ikke bevilges støtte.

Ansøgningsskemaet skal ved indsendelsen være udfyldt således, at samtlige spørgsmål er besvaret. Den i skemaet nævnte dokumentation skal være bilagt. Originale bilag vil blive returneret sammen med besvarelsen.

Da bevilgede beløb ikke kan udbetales til ansøgeren, men kun til rekreationsopholdets arrangør, må skemaet indsendes i så god tid, at svaret kan være fremme, inden betaling for opholdet skal finde sted. Det må påregnes, at behandlingen af ansøgninger i fondens bestyrelse tager omkring 14 dage.

Neuengamme Foreningens Rekreations- & Hjælpekasse til fordel for Frihedskampens Ofre

Adresse: c/o Frihedsfondens kontor, Æbeløgade 1,2., København Ø.

Midlerne fra salg af frimærker med overpris, til fordel for frihedskampens ofre og deres minde, udgivet i anledning af 40 års dagen - 4. maj 1985, uddeles til rekreationsformål eller -hjælp i særlige trangstiftede. Beløb kan søges af danske statsborgere, der er - eller vil kunne anderkendes - i henhold til lov om erstatning til besættelsestidens ofre § 1a.

Anmodning om ansøgningsskema sendes til ovenstående adresse.

Bladet

Pigtraad- Gestapofangen

ABONNEMENT, BLADREGNSKAB OG ANNONCER

Jens Erik Finderup
Gadstrupparken 3
4621 Gadstrup, tlf. 42 39 09 91

REDAKTION

Johs. Fosmark
(ansvarshavende)
Chr. Winthers Vej 1
8600 Silkeborg, tlf. 86 81 07 09
(p.t. assisteret af
Hans Andersen
Sløssevej 19, Sorup
4894 Øster Ulslev
tlf. 53 86 55 59 el. 53 87 13 00)

Kaj Christensen
Præstegårdsvænget 16
5210 Odense NV, tlf. 66 13 80 10

TRYK

Fjerritslev Avis Offset

INDHOLD:

5. maj 1945 - 50 år - 5. maj 1995	3
Grænsegendarmeriet under 2. verdenskrig	4
5 år gammel og deporteret	6
Udekommandoer Hannover-Stöcken	8
Slavearbejderne og den tyske krigsøkonomi	11
Frøsløjlereen	14
Bombekommandoens fanger fik julesnaps	16
Da RAF reddede modstandsbevægelsen	17
Husmandsskolen i Odense	19
Hjælpen før Bernadotte.	20
Med de hvide busser fra Neuengamme	21
Blandt nordmænd i KZ-lejrene. ...	23
Neuengamme-lejrens sidste dage.	25
Jeg så, da fangerne kom	28
Fra KZ-fange til NATO-general over tyske tropper.	34
Bernadottegården i Hadsund	38
Bernadottegården i Roskilde	40
Feriehjemmet på Kegnæs	42
4. Maj-huset på Anholt.	42
Hvordan Smidstruphytten kom op at stå	43
Nors Hovedgaard	44
Frihedsfondens stiftet 1945	45
Erstatningslovens historie	47
De danske fangeforeninger	49
KZ-lejrfangers internationale samarbejde	51
Monumentet på Frøbjerg-Baunehøj.	52
Mindelunden i Ryvangen.	53
Det hellige mod.	55

Pigtraad-Gestapofangen

SÆRNUMMER

FEBRUAR 1995

50. ÅRGANG

Organ for Kammeraternes Hjælpfond og Sammenslutningen af danske fanger fra Frihedskampen 1940-45

Buchenwald-klubben · Dachau-klubben · Landsforeningen Erhvervshæmmede fra Frihedskampen
Landsforeningen Gestapo-Fangerne · Foreningen af Gestapofanger fra besættelsen · Hannover-Stöcken-gruppen
Horsørød-Foreningen · Landsforeningen af kz-fanger fra Neuengamme
Ravensbrück-gruppen · Sachsenhausen-foreningen · Stutthof-foreningen · Theresienstadt-foreningen

5. maj 1945 – 50 år – 5. maj 1995

Dette særnummer af bladet PIGTRAAD/GESTAPO-FANGEN udsendes til samtlige skoler og undervisningsanstalter i anledning af 50 året for Danmarks befrielse.

Den 4./5. maj vil blive fejret over hele landet, og man opfordrer alle danskere til at sætte levende lys i vinduerne, sådan som man gjorde det spontant i 1945. Der vil også blive fremstillet specielle lys til formålet.

I øvrigt forventes det, at hver by eller egn fester på sin måde. På steder, hvor der er grave eller mindesmærker, vil der nok blive særlige højtideligheder. Der kan ikke på dette tidspunkt gives fyldestgørende oplysninger om de forskellige arrangementer allerede af den grund, at langt fra alle endnu er fastlagt. Men nogle kan dog allerede nævnes:

Den 4. maj om aftenen afholdes en mindehøjtidelighed i Mindelunden i Ryvangen i København. Højtideligheden, som Kammeraternes Hjælpfond hvert år står for, vil i år blive særlig festlig, idet Hendes Majestæt Dronning Ingrid er indbudt til at deltage. Mindelunden henhører som bekendt under kirkeministeriet, og som det er tradition på de runde mindedage, vil Mindelundens vært, kirkeministeren, blive indbudt til at holde talen. Det bliver altså i år Birthe Weiss. Derudover medvirker som sædvanligt Zahles Pigekor under ledelse af Minna Hess Taysen og Sjællandske Livregiments

Musikkorps under ledelse af T. M. Cholewa.

Af hensyn til festforestillingen i Det kongelige Teater samme aften kl. 21.00 begynder arrangementet i Mindelunden en halv time tidligere end sædvanligt, nemlig kl. 19.30.

Den 5. maj om morgenen lægger Hendes Majestæt Dronning Margrethe krans ved Mindesmærket i Mindelunden. Samtidig nedlægger de allierede landes ambassadører deres krans.

Om formiddagen er der festgudstjenester i de fleste af landets kirker. Dronning Margrethe deltager i Københavns domkirke, og Dronning Ingrid er i Holmens kirke sammen med krigssejlere, sømænd og fiskere. Hans Kongelige Højhed Prins Henrik overværer en parade af Brigaden på Frederiksberg Rådhusplads.

Kl. 12.00 bliver der folkemøde på Rådhuspladsen i København. Overborgmester Kramer Mikkelsen byder velkommen, og Livgardens musikkorps spiller. Samtidig ankommer 6 militærorkestre fra forskellige pladser i byen - forhåbentlig fulgt af en stor flok feststemte mennesker. Kongelig kammersanger Aage Haugland synger, hvorefter der holdes 2 minutters stilhed. Dronning Margrethe taler fra balkonen, og til slut synger Aage Haugland for til et par fædrelandssange.

Hvert år den 4. maj sørger Kammeraternes Hjælpfond for, at der er blomster og lys på alle gravene i Mindelunden

I løbet af dagen vil folkettinget holde møde med et enkelt punkt på dagsordenen, nemlig 3. behandling af forslag til lov om hædersgaven. Hvad forslaget går ud på, ved man ikke, men man har vel lov at gætte!

Dronning Margrethe har udtrykkelig ønsket at besøge Hvidsten og lægge en krans ved mindestenen. Dette vil formentlig ske i løbet af eftermiddagen.

Frihedsmuseet, der har været lukket siden den 1. september for renovering, åbnes igen den 5. maj om eftermiddagen af dronningen og/eller statsminister Nyrup Rasmussen.

Af andre arrangementer kan nævnes, at der den 4. maj om aftenen vil blive forsøgt sendt en laserstråle fra Hanstholm via de gamle tyske

bunkere til den tyske ø Sylt (Sild).

På Frøbjerg Bauehøj planlægges en større festlighed, som prins Joachim deltager i. Senere på dagen skal han også besøge Skamlingsbanken.

Kronprins Frederik er vært for de udenlandske gæster. Prinsesse Benedikte drager til London for at deltage i et kirkeligt arrangement.

Statsminister Nyrup Rasmussen deltager i Frøslevlejrens stævne.

Der er særlige planer for Bornholm den 7.-9. maj 1995 på grund af de tyske troppers sene kapitulation dér.

Dette er altså nogle foreløbige planer. Man må opfordre alle til at holde øje med den lokale presses omtale af arrangementerne.

Grænsegendarmeriet under 2. verdenskrig

Af Otto Jensen

Tre skudt ned

Gendarmeriets hårde skæbne startede samme dag, som vi blev besat af tyskerne. Om morgenen den 9. april var der givet ordre til, at gendarmene skulle mødes forskellige steder, og så begive sig nordpå til Haderslev. 3 overgendarmer, Birk, Albrektsen og Hansen, havde sat hinanden stævne ved viadukten i Padborg. Medens de to stod og ventede på Hansen, der kom gående hen imod dem, blev de alle tre skudt ned »myrdet af tre civilklædte tyskere«, Birk og Albrektsen døde på stedet, medens Hansen døde kort efter.

Der blev rejst en mindesten for de 3 faldne ved viadukten. Nederst på stenen stod »skudt af civilklædte tyskere«, men det skulle slettes, så »vore beskyttere« ikke blev fornærmede.

Sidst på sommeren 1941 skete et sammenstød, der var ved at koste 2 gendarmers livet. Der skete følgende: under patruljering anholdt de to overløbere i Frøslev, en tysk desertør og en dansk pige. Pludselig trak tyskeren en bajonet og stak den ene i halsen, så han styrtede til jorden.

Den anden gendarm trak sin pistol og skød tyskeren.

1. februar 1942 blev jeg ansat ved gendarmeriet med tjeneste i Padborg. Vores chef oberst Paludan-Müller kom tit med udtalelser, som ikke rigtig passede regeringen og tyskerne. Ved Tønders 100 års byjubel i 1942 eller 43 skulle der være fest, så der blev holdt fred denne ene dag. Vores chef var også inviteret med. Der blev holdt mange taler og sagt pæne ord, men så tog obersten, også kaldet Palle, ordet og sagde, »at det, der skete den 9. april 1940, aldrig ville blive glemt«. Denne udtalelse indbragte ham en reprimande fra København, det kunne jo ødelægge det gode forhold til vore »beskyttere«, mente man.

Der var mange overflyvninger, og luftskytset kunne virke meget generende, idet splinterne røg os om ørerne, når vi var på vagt. Der blev skudt en del flyvere ned både nord og syd for grænsen. Der kom en ordre fra København - hvis vi antraf nedskudte flyvere, skulle vi anholde og aflevere dem, men Palle svarede, »mit personale skal ikke deltage i krigen på tysk side«. - Om morgenen den 26. maj blev jeg vækket af en kollega. De har skudt Palle og brændt hans villa af. Samtidig blev

vores distriktschef kaptajn Mallings Jakobsen arresteret.

Sommeren gik, stemningen var trykket, vi havde en del sammenstød med hjemmetyskerne, som gik grænsevagt på tysk side. Rygterne gik, at vi skulle afvæbnes og have en gummiknippel i stedet, men det sagde vores forening nej til.

39 gendarm mistede livet

Nu kommer jeg til en periode i grænsegendarmeriets historie, der for mig står som det mest grufulde og fornedrende, et menneske kan blive udsat for, nemlig internering i Frøslevlejren i 14 dage og derefter ca. 6 måneder i tysk KZ-lejr. Det kostede 39 gode kolleger livet. Vi, der kom hjem, var mere eller mindre syge, enkelte kom aldrig på tjeneste mere, og mange havde lange sygeperioder. Jeg kom på sygehus dagen efter min hjemkomst og senere på Silkeborg Sanatorium. Fælles for os alle, der havde været »dernede« var, at det glemmer vi aldrig.

Anholdelsen foregik på følgende måde: ca. halvdelen af gendarmene blev taget den samme dag som politiet, og vi, der var tilbage, havde chancen for at forsvinde. Mange har spurgte, »hvorfør gjorde I det ikke«, men vi troede, at det kun var vores våben, de ville have, og hvis vi var væk, kunne det jo komme til at gå ud over de kolleger, der var anholdt.

Den 21. september om formiddagen var alle betjentene i Padborg på politistationen og aflevere deres våben, hvorefter de fik lov til at gå igen. Vi følte os mere rolige, og da jeg havde spist til middag på pensionatet, gik jeg hjem på mit værelse for at skifte tøj. Jeg havde ellers kun været der, når jeg sov. Mens jeg var på værelset, kom der 2 tyske soldater. De havde en kollega med, der skulle vise, hvor vi boede, og så var det afgang til Frøslevlejren.

Opholdet i lejren blev kun 14 dage. Stemningen var no-

get trykket, da vi kom derud. Der var blevet skudt en fange, der var kommet for tæt på pigtråden. En tysk vagt sagde, at der var blevet sendt 200 fanger sydpå, deriblandt var kaptajn Mallings Jakobsen.

Den 25. september blev vi vækket tidlig om morgenen. Da var det politiet fra Aalborg, Aarhus og Odense, det gik ud over. De var imidlertid begyndt at løslade de ældre kolleger og sagde, at sådan ville det gå, indtil vi alle var løsladt, men sådan skulle det ikke blive.

Søndag den 1. oktober blev alle gendarmene kaldt til afhøring. Det var kriminalret Burfeind fra Kolding (Staldgården) ledsaget af den danske gestapomand og stikker Birkedal-Hansen, der afhørte os.

141 kom på transport

Den 5. oktober tidligt om morgenen, kl. ca. 05.00 blev vi vækket af fulde tyskere, der råbte og skreg, at vi skulle træde en ude på gangen. 141 mand blev udtaget til transport, helt tilfældigt valgt, for samme dag blev en kollega løsladt.

Så gik turen til Harritslev, en lille station ved Flensborg, i lastbiler. Sammen med os var 40 civile fanger. Vi blev nu anbragt i kreaturvogne, der blev lukket og låst, kun en lille lem oppe under taget var åben, men der var pigtråd for. Turen gik sydpå med mange ophold. Ved aftenstid nåede vi frem til Hamburg. Pludselig blev der luftalarm. Toget holdt stille og vagterne forsvandt. Sirenerne hylede, alt blev et inferno. Vi kunne høre luftskytts og bombenedslag, men heldigvis ikke lige i nærheden af os, for vi kunne jo ikke komme ud. Ved siden af os holdt et tog med kanoner. Alarmen blev blæst af, vagterne kom tilbage, og toget kørte igen. Vi gjorde holdt mange gange, og endelig blev toget holdende i en længere periode, hvor vi prøvede at sove lidt, men det blev ikke til meget.

Da det blev morgen, kom vagterne og lukkede os ud, så vi kunne komme på »toilet«. Det var første gang i næsten et døgn. Mad havde vi heller ikke fået noget af. - Vi kørte igen et par timer i sneglefart.

Mindetavlen for Svend Bartholin Paludan-Müller i Gråsten. Paludan-Müller var chef for grænsegendarmeriet og barrikaderede sig i sin villa, da tyskerne den 26. maj 1944 kom for at arrestere ham. Efter fire timers kamp, hvorunder tre tyskere dræbtes, og villan blev sat i brand, skød han sig selv

Pludselig gjorde vi holdt, dørene blev smækket op, og der blev en råben og skrigen, at vi skulle stille op udenfor vognene.

Imidlertid blev der luftalarm, og det gik i løb hen ad en vej, hvor der stod vagter for hver 10 m med hunde, på den anden side var der pigtråd med strøm i. *Vi var kommet til Neuengamme.*

- Da vi kom ind i lejren blev vi klædt af til skindet, og fik udleveret nogle laser i stedet for. - Vi kom i barak 11 og var der i ca. 14 dage, hvor vi arbejdede hjemme på lejrens område. Vi kørte med tipvogne læsset med jord eller murbrokker til teglværket. Når vognen kørte af sporet, var vagterne der med kniplerne. De slog løs på dem, der stod nærmest. Vi sultede og frøs altid. Om aftenen, når der var appel, kunne vi godt stå der i 2 til 3 timer, enkelte gange op til 4 timer.

Nu kommer jeg til det, som jo nok var skyld i, at så mange af vore kammerater blev syge og døde dernede. Vi blev flyttet til barak 15, og næste dag den 20. oktober blev ca. 1000 mand sendt med kreaturvogne langs med Elben ind til Hamborg for at grave pansergrave. Der gik vi så i pløje og vand til op midt på benene. Jeg var heldig, for jeg havde et par helt nye gummistøvler på hjemmefra, men mange havde kun små sko eller trættøfler, som de havde fået udleveret. Vi fik nemlig lov til at beholde vores fodtøj.

Nu begyndte sygdommene at brede sig. Det var dysenteri, Halsbetændelse og lungebetændelse og meget mere. De kolleger, der blev indlagt på »revier«, så vi aldrig mere igen. Held i uheld fik jeg betændelse i min højre ankel, der blev så hævet, at jeg ikke kunne få fodtøj på, så jeg fik lov til at arbejde en uge i fletteriet. Derefter kom jeg på opryddningsarbejde i Hamborg i ca. 14 dage. Det blev stoppet, fordi der var så meget luftalarm, at vagterne ikke kunne få os frem og tilbage.

93 gendarmere udtaget til transport

Vi er nu nået hen til den 18. november. Jeg var kommet tilbage til kollegerne igen. Da vi var på vej ud af porten, blev

Mindemuren for de omkomne gendarmere blev i 1994 flyttet fra det oprindelige sted ved Kruså til en ny og smuk placering ved Frøslevlejren

vi kaldt tilbage, 93 mand blev udtaget til transport. De 21 blev sendt til Alt Garge ude på Lüneburg hede, resten blev sendt til Schandelah 16 km sydøst for Braunschweig. Det tog 10 timer at køre derover i lastbil. Der sad vi uden at komme ud af bilen. Vores ben hævede, nogen havde dysenteri, og de, der havde det, »lavede« i bukserne under turen. Jeg fik også dysenteri og blev først kureret på Kolding Sygehus efter hjemkomsten.

Lejren, vi kom til, var en ny arbejdslejr. Der var ikke indlagt vand. Vi fik vandet i store tønder et par gange om ugen, så vi måtte stå ude og vaske os. Det måtte vi også, da vi senere fik en vandhane. De døde fra »revieret« blev smidt ud og lå ved siden af vores vaskeplads. Der var begravelse en gang om ugen, så der lå som regel 6 til 8 lig sidst på ugen.

Nogle af os arbejdede i et skiferbrud, der skulle laves olie. Jeg var på et hold på 20 mand, hvoraf halvdelen var gendarmere. Vi gravede en 3 km lang grøft til en vandledning i 1,2 meters dybde. Senere kom vi til at grave og støbe sokkel til nye huse og barakker til SS'er og vagtsoldater.

Men vi havde ret hurtigt dødsfald imellem os. Inden jul var 5 gendarmere døde. Der døde ialt 9 mand, inden vi kom hjem. Men det var gået meget værre, hvis ikke vi havde fået Røde Kors pakker.

Til jul fik vi en enkelt tøjpakke, indeholdende et sæt undertøj, stortrøje, kasket, sømandsbukser, sokker og vanter. Det reddede mange af os.

De fleste af os fik kropslus

Den 2. februar kom der en dansk bus og hentede 12 mand til Neuengamme, og så vidt jeg husker, kom de også med til Frøslev. Vi fik en Røde Kors pakke, og der blev sagt, at de kom igen i næste uge og hentede resten. Men der kom ingen bus, så vi sultede. De fleste af os fik kropslus. Omkring 5. marts kom der en bus med fire pakker til hver mand, men desværre var der også fanger med, blandt disse var fem danskere. Så håbet svandt, nu kom vi nok ikke hjem før krigen var forbi.

Den 15. marts kom kaptajn Madsen (han var med os dernede) og fortalte, at han havde været kaldt til lejrkommandanten, og denne havde sagt, at enten ville der komme busser og hente os, eller også skulle vi med tog til Neuengamme. - Samme aften, vi havde luftalarm, blev vi jaget ud af køjerne. Vi skulle vaske og barbere os samt aflevere Røde Kors pakkerne til »Blokældste«, for vi skulle hjem. Der ville komme busser og hente os. Pludselig gik lyset ud, og der blev en kravlen omkring os, det var vores medfanger, der tog vores pakker, så »Blokældste« og »forarbejdere« var tossed, for de

ville jo have haft pakkerne.

Vi sad og ventede på busserne til 03.00 om morgenen. Vi kom i busserne, der var både læger og sygeplejersker med. De havde mad med til os, men chaufføren sagde, at vi ikke måtte spise for meget, for så skulle vi holde tit.

Turen til Neuengamme gik nogenlunde stille og roligt. Vi skulle med en færge over Elben. Der blev vi angrebet af flyvere, så vi måtte ned i bunden af busserne, men heldigvis drejede de af og forsvandt, de havde jo nok set *Dannebrog og Røde Kors*.

Vi kom uden uheld til Neuengamme, kom i bad og fik udleveret vores tøj og pakker, og så marcherede vi ud af bagindgangen til lejren. Vi kunne se busser og ambulancer med *Dannebrog* på, og der stod mennesker udenfor bilerne og ventede på os, deriblandt dr. Lorentzen fra Bov.

Vi kunne næsten ikke fatte, at nu var vi lødsladt

Nu gik det hjemad. Ved midnatstid var vi i Kruså. Alt var mørkt, men i Padborg var vi nødt til at holde. Vi fik lov at stå ud, vagterne blev i busserne. Så gik det til Frøslevlejren, vi holdt derude et stykke tid. Pludselig kom der besked, at vi var løsladt.

Glæden var stor, vi kunne næsten ikke fatte, at vi var frie mennesker igen, selv om mange af os skulle hjem til lange sygelejer.

5 år gammel og deporteret til Theresienstadt

Af Birgit Fischermann

Birgit Kranech (nu Fischermann) blev sammen med sin familie taget af Gestapo i København den 1. oktober 1943 og blev derefter deporteret til Theresienstadt i Tjekkoslaviet.

Da var hun 5 år gammel. Hun fortæller:

I begyndelsen af oktober 1943 blev jeg sammen med mine forældre og mange andre danske jøder ført til Theresienstadt i Tjekkoslaviet. Jeg var lige blevet 5 år - og de ting, jeg kan huske, er nok mest glimtvisse erindringer.

Det begyndte med, at min far pludselig var væk. Han kom ikke hjem for at sove, og det var aldrig sket før. Min mor talte med min morfar om det. Han sagde, at hun ikke skulle være nervøs. Min far havde jo ikke noget med politik at gøre, så der skete ham ikke noget. Vi gik på politista-

tionen. Der sagde man, at hvis min far var hos det danske politi, så var han sikker; men var han havnet hos tyskerne, var han fortabt.

Derefter gik turen til Dagmarhus, min mor forhørte sig der. Jo, hvis min mor ville se min far, kunne hun jo komme den samme aften og tage mig med, så kunne vi hente min far. Igen spurgte mor min morfar, hvad hun skulle gøre. »Gå bare derhen, de gør jer ikke noget, vi har jo ikke noget med politik at gøre.«

Om aftenen begav vi os til Dagmarhus. Vi blev modtaget af en dansktalende mand i uniform. Han viste os ind i et mørkt rum. Der kunne vi vente, til min far kom.

Men jeg blev bange og gav mig til at skribe. Så blev vi ført op ad en hel del trapper. Endelig kom vi til et værelse, hvor der sad en del mennesker, som vi kendte. De var også blevet tilsagt for at hente deres pårørende. Vi ventede og ventede. Til sidst kom nog-

le soldater og fortalte os, at vi skulle ud at køre. Jeg troede, at vi nu skulle se min far og spurgte om det. Men min mor rystede fortvivlet på hovedet. Hun sagde, at jeg skulle være stille.

Min første køretur med en lastbil med presenning over gik fra Rådhuspladsen og til Langelinie kajen. Hvis jeg ikke havde set, hvordan de voksne så på hinanden, de var mærkeligt stille, så ville jeg nok have syntes, at turen var sjov.

Tænk at køre i lastbil!

Netop den aften var det jødisk nytår, hvor man samles med familien for at ønske hinanden alt godt i det nye år.

Vi ankom til kajen, det var en kold og blæsende aften. Jeg havde en tynd sommerfrakke på og ingen hue. Den havde vi glemt i farten. En større pige gav mig sin - en blå, strikket hue med røde prikker.

De tyske soldater havde geværer, og de gav os besked på at stå stille. Vi stod der meget længe med ansigterne mod vandet. Til sidst begyndte jeg at græde. Alt var så underligt fremmed.

Senere fik vi ordre til at gå om bord i nogle store, grå skibe. Jeg vidste først senere, at det var krigsskibe.

Vi blev gennet helt ned i bunden af skibet. Da nogle spurgte, hvor de skulle sætte sig - fik de besked på enten at sætte sig - eller lægge sig på gulvet.

Min far, som vi ikke havde set i flere dage, havde sammen med andre besøgt en fisker for at få ham til at sejle os til Sverige. Men en eller anden havde fortalt tyskerne, hvad der foregik. De blev alle afhentet og anbragt i Vestre Fængsel til forhør.

Da han kom til krigsskibet, så han underlig ud. Jeg var jo ikke vant til at se min far ubarberet og snavset. Så ankom min morfar og mormor med deres blomstrede dyner. Min morfar bar på sine bønnebøger.

Birgit, da hun som 5-årig blev slæbt til Theresienstadt

Vi sejlede meget længe. Da vi skulle i land, fik jeg at vide, at vi var i Tyskland. Vi stod et sted, hvor vi alle skulle ned ad en frygtelig lang trappe af jern.

På jorden på en blåstribet madras lå en gammel hvidhåret dame. Hun havde nattøj på og var lænket til madrassen.

Min mor, der var gravid, var bange for at falde ned ad den stejle trappe. Ned kom vi!

Der holdt et langt tog. Alle togene var kreaturvogne. Dem skulle vi ind i.

De voksne blev helt tosset. De råbte og skreg og nægtede at gå op i vognene, men soldaterne og deres hunde sørgede for, at alle kom ind. Dørene blev lukket, og toget satte sig i bevægelse.

Jeg har ikke nogen erindring om, hvor længe vi kørte. Men en gang eller to stoppede toget, for at vi kunne komme på toilettet. Det var en grøfterne eller på markens tyskerne holdt øje med os.

Jeg sagde til min mor, at jeg ville vente, til der var et rigtigt toilet. Hun så bare på mig og sagde, at det skulle jeg ikke regne med, at der var, hvor vi skulle hen. Så jeg gjorde som de andre.

Da vi havde kørt i lang tid, standsede toget. Vi fik besked på at komme ud af vognene. Vi blev talt, og så skulle vi gå og gå...

Pludselig var der lange rækker af mennesker, der stod og ventede. Endelig kom turen til os. Vi skulle aflevere alt, hvad vi havde af værdi, selv et lille glasarmbånd med små hjerter, som jeg havde

Dette mindesmærke for de seks millioner jødiske ofre for den nazistiske forfølgelse står ved synagogen i Krystalgade i København

om håndledet, måtte afleveres.

Derefter fik de voksne udleveret noget stof, en stjerne, den skulle man bære synligt uden på tøjet. Jeg fik også en. På stjernen stod: »Jude«.

Der var danske børn på min alder og nogle, der var ældre.

Der var også børn fra andre lande. Nogle havde en far eller mor. Andre slet ingen slægtninge.

En pige, jeg legede med, var så uheldig at få lus. Der var nemlig masser af tøj, lopper og lus i lejren. Hun blev klippet helt skaldet. Jeg syntes, det var synd for hende, så hun fik den blå hue med de røde prikker, så kunne man ikke se så meget af hendes bare hoved.

Hun bar den altid, også når hun sov.

En dag var hun væk, som så mange andre. Blot pludselig borte!

Min bror blev født i februar 1944. Mens min mor ventede ham, boede hun i et hus, man kaldte spædbørnshjemmet.

Der fik jeg også lov at bo, indtil min bror blev født.

Min far boede i en barak et andet sted i lejren. Han havde været alvorlig syg, inden vi kom til Theresienstadt, og vi skulle have været på rekreation. Det var rekreation! Han kom til at arbejde hårdt i stedet for. Min bror var tit alvorlig syg. At han i det hele taget overlevede var et mirakel.

De første ord, han lærte at sige, var den lyd, der lød, når der blev blæst luftalarm.

De første 4-5 år af hans liv var han menneskesky. Når der kom gæster til os, satte han sig ud i korridoren med en frakke over sit ansigt. Han kom først frem, når gæsterne var gået.

Det samme gentog sig, når han skulle ud at lege med de andre børn. Hvis deres forældre sad i vinduet for at se på, kom han styrtende ind igen og ville ikke ud mere den dag.

Da den danske kommission skulle ankomme til lejren, blev der en malen og pudsen på overfladen.

De gamle og svage og de, der var meget afmagrede, fik ikke lov til at komme i nærheden af kommissionen.

Der blev lavet en særlig legestue, eller et legehuse, med

Transport af gestapofanger i kreaturvogne. Linoleumssnit af V. Glysing Jensen, Beder.

fine blanke gyngestole og alskens legetøj.

Der blev endda lavet et udendørs brusebad til børn.

Alt dette fik vi kun lov at benytte den ene gang. Så snart kommissionen var taget af sted igen, blev alt lukket og låst, og så kunne man stå og kigge ind ad vinduerne til hele herligheden.

I foråret 1945, ganske kort tid før krigen var slut, rygtes det, at en transport med 15.000 børn skulle afgå fra Theresienstadt. Rygtet var sandt.

De voksne hjalp børnene med deres få ejendele, og så var de borte.

Mine forældre havde hentet mig på et børnehjem, hvor jeg var nødt til at være efter min brors fødsel. De var nervøse for, at jeg skulle komme med den transport ved en fejltagelse. Det var jo sådan, at de danske statsborgere havde en særstilling. Vi blev ikke sendt videre til andre lejre, men blev i Theresienstadt.

Dette børnehjem var et frygteligt sted, men forstanderparret tog sig meget af mig. Det blev de andre børn, som ingen forældre havde, selvfølgelig meget gale over, så de drillede mig, bl.a. ved at tage en lille taske fra mig, som min moster i Sverige havde syet til mig af små lapper i forskellige farver. Måske var der en blyant eller en kartoffel i. Jeg kan ikke mere huske det. De lagde den om bag en

mægtig stor kakkellov og forlangte, at hvis jeg ville have den, måtte jeg selv hente den.

Til min 6 års fødselsdag! En af mine møstre havde en mariekiks; den gav hun mig.

En dag kom min far og hentede mig. Han havde en blå hat på. Sådan en han plejede at have på, når han f.eks. skulde i synagogen. En hat, hvor der rundt om skyggen var et blankt bånd.

Jeg huskede, at han også havde haft den samme hat på, da vi kom til lejren. Dengang sagde han til mig: »Jeg tager først denne hat på igen, den dag vi skal hjem.«

Han viste mig en hvid bus med et rødt kors. Han sagde, at den ville køre os hjem til Danmark. Jeg troede ikke på, at det var sandt.

Vi blev alle samlet i et stort lokale.

Vi fik besked på at vente.

Hele natten var jeg bange og kastede op og havde forfærdelig ondt i maven. Omsider kom det øjeblik, da vi kunne sættes op i busserne og køre væk fra dette forfærdelige sted, hvor vi var blevet tvunget til at være i 18 måneder.

Jeg kan ikke huske, hvor mange busser der var. Da vi havde kørt længe, kom min far pludselig i tanker om, at vi jo havde lagt min lillebror op i nettet, hvor man plejer at lægge bagage. Vi havde helt glemt ham i forvirringen. Han hang så underligt med hove-

det, så de skyndte sig at give ham noget vand at drikke. Ganske langsomt kom han til sig selv.

Vores buschauffør havde ikke sovet i flere dage. Han faldt i søvn, medens vi kørte. Resultatet var, at han kørte ind i en lygtepæl. Det var midt om natten. Selvfølgelig troede alle, at det var en bombe. Vi måtte hurtigt over i en af de andre busser, og der var jo fyldt op i forvejen. Der blev lidt knurren, men det gik da over igen, og så fortsatte turen hjem til Danmark.

Vi skulle i karantæne i nogle uger i Sverige, inden vi skulle tilbage til Danmark. Der udbrød en mæslingeepidemi. De fleste af os børn var alvorligt syge. Maden kunne vi heller ikke tåle. Alt skulle i gang igen, men ganske langsomt.

Min mands familie havde jo en anden endnu mere tragisk skæbne. Hans far og en ældre bror drukkede på vej over til Sverige.

En ældre søster, som var med, svømmede tilbage og blev hjulpet op i en anden båd, som kom velbeholden til Sverige.

Min mand og to brødre samt en søster kom sammen med deres mor til Theresienstadt og fik først, da de var kommet til Danmark igen, at vide, at faderen og broderen var druknet.

Udekommandoen Hannover-Stöcken

Af Arnold Jensen

Den 19. oktober 1944 var vi 40 danskere, der blev sendt fra Neuengamme til Stöcken. Vi vidste, vi skulle bruges til fabriksarbejde i Hannover, men hvad vi skulle lave, anede vi ikke.

Vi var kommet fra Frøslev til Neuengamme med transporten den 5/10-44, sammen med grænsegendarmerne (141 gendarmer og 59 civile), og da gendarmerne ikke blev klipet skaldet, blev vi det heller ikke, vi fik lov til at beholde håret i almindelig længde hele den tid, vi var Häftlinge.

Vi ankom til lejren midt om natten og fik en stor portion rødkålssuppe. Den var virkelig god, så vi var hurtigt enige om, at det var et godt sted, vi var kommen til. Desværre fik vi aldrig en sådan suppe siden, så det var nok levningerne fra SS-køkkenet, man havde serveret for os.

Næste morgen blev vi delt i et daghold og et nathold, og vi kom næsten alle i pasterei.

Og hvad var så det?

I en vældig stor fabriksfabrik blev vi placeret to og to ved nogle mærkelige maskiner. Min makker var en ung hollænder, der var civilarbejder på fabrikken, han skulle lære mig, med en stor træspartel at smøre en ler-agtig masse ud over en bly-gitterplade. På bordet foran os var der anbragt en aflang sten, hvis overflade var plan og glat, her skulle et stykke tykt stof lægges og strammes ud ved at stoppe stoffets ender ind under stenen. Oven på stoffet lagde vi gitterpladen, og med træspartelen blev så alle hullerne i pladen fyldt ud med den ler-agtige masse.

Muselmænd var i fuldt arbejde

Denne masse var varm, så den dampede, og blev os leveret kontinuerligt af »muselmænd«, syge fanger, der var

for svage til at arbejde ved maskinerne, men ikke syge nok til at blive sendt tilbage til Neuengamme.

Når pladen var fyldt med masse, skulle den ind i maskinen bag os, den var en presser med et lag kraftigt tykt stof fornedet, og et lag tyndere stof foroven. Stofferne sad på nogle ruller, så det kunne føres frem gennem maskinen.

Vi skulle lægge den smurte plade mellem stofferne, og med en vægtstang presse den øverste del mod den nederste, herved blev der presset en del væde ud af den masse, vi havde smurt på.

Efter denne proces skulle pladen vejes på en vægt, der stod på bordet. Jeg kender ikke den nøjagtige vægt, for vægten var indstillet sådan, at viseren stod i bund, når der intet var på, og når vi satte pladen på vægten, skulle viseren stå i top (som på en urskive). Var vægten for lille skulle der mere masse på, og var den for stor, skulle der med spartelen skræbes lidt masse af, men i begge tilfælde skulle pladen presses igen.

Når pladen endelig var færdig, blev den hængt ind i et transportabelt skab, hvor hver mand havde sit, så vidt jeg husker kunne der være 50 plader. Når et sådant skab blev afhentet, samt ved arbejdstidens ophør, blev vort fange nr. meget omhyggeligt med kridt skrevet på skabet. Så kunne man følge pladerne på den videre vej gennem fabriken, og se om - og hvor - der blev lavet sabotage. Disse skabe kom derefter i en tørre-ovn, hvor også det stof, vi lagde pladerne på, samt stofrullerne fra maskinen blev tørret.

Den hollænder, der skulle lære mig kunsten at smøre plader, var meget venlig, og trods sprogvanskeligheder forklarede han mig, at arbejdet med blyet var meget sundhedsfarligt, og han sørgede for, at jeg fik næsten hele handsker. De, der ellers var til fangerne, var altid fulde af

huller. Vi arbejdede sammen i et par uger, så fik jeg Knud Larsen som makker, senere Peter Møller Madsen, og til sidst mener jeg, at jeg var alene ved maskinen.

Men hollænderen fortalte mig, at han var civilarbejder i gåseøjne, han hed Jakob Wiggers og var fisker fra Breezand i Nord-Holland. En dag kom der fra tyskerne besked til denne by, at der skulle stille et vist antal mand til fabriksarbejde i Tyskland, og da Jakob var ung (fra 1922) og ugift, rejste han i stedet for en ældre landmand. Selvfølgelig havde han det bedre end vi andre, han fik mere og bedre mad end vi, og engang imellem fik han også mælk (som modgift for blyet), men alle de udenlandske »civil« arbejdere boede i en lejr for sig selv. De var under en vis form for disciplin og skulle frem for alt passe deres arbejde. Selv om vi ikke mere var ved den samme maskine, traf jeg ham ofte på fabrikken, og en gang skaffede han mig en lille stump blyant, så jeg fik mulighed for at lave nogle små notater om livet i lejren.

Vort bekendtskab fortsatte efter krigen, hvor Hasse (min søn) og jeg har besøgt Jakob og hans familie i Breezand, og han har flere gange - sammen med sin familie - besøgt os her i Kibæk.

Desværre er han død for et par år siden, af et hjerteslag. Men dengang gik livet jo videre, - for de fleste af os.

Da vi havde været i lejren et par dage, blev en af danskerne ved en morgenappel kaldt frem, ført over i SS-blokken, og vi så ham ikke mere. Først efter krigen erfarede vi, at han via Neuengamme og Vestre Fængsel var blevet løsladt.

Nu var vi så 39 danskere tilbage, en lille flok blandt lejrens ca. 1500 mand, fordelt på 11 forskellige nationer. Vi fortsatte vort arbejde på fabrikken, pladerne vi fremstillede, var ca. 100 x 40 cm store, og de var til batterier til un-

dervandsbåde. Dette arbejde var i høj grad krigsvigtigt, og skulle naturligvis foregå i døgn drift i 2 hold, fra 6 til 18 og fra 18 til 6.

Dagholdet havde 1 times middag fra 12 til 13, da vi gik tilbage til lejren for at få fra ½ til 1 liter tynd suppe, og måske et par kartofler, for derefter at skynde os tilbage til fabrikken. Under hele dette forløb blev vi flittigt jaget af kapoerne.

Natholdet havde 1 times pause fra 0 til 1, men da måtte vi ikke forlade fabrikken, men på sådan en vagt skulle vi smøre 120 plader, og nåede man ikke dette antal, vankede der prygl med en kæp eller et stykke gummikabel. Vi havde en polsk kapo, der var særlig brutal, og han var ofte i gang, for det var så godt som umuligt at nå de 120 plader. Skete det for en enkelt at nå resultatet, blev kravet straks sat op til 150 stk. pr. dag.

Blev der luftalarm, når vi var i lejren, blev vi jaget i nogle beskyttelsesrum, der var på lejrområdet, men disse var placeret sådan, at om vinteren steg grundvandet op i dem til ca. 20 til 40 cm. højde. Men vi skulle ned i dem alligevel, og det skete altid med mange slag og stor brutalitet af kapoerne.

Imidlertid var der så mange, der blev syge af at stå ti-mevis i det kolde vand, at de måtte på rivieret og ikke kom på arbejde.

Da arbejdet var det vigtigste, kom der besked fra fabrikken om, at vi måtte blive i blokkene, når der var alarm, og det havde vi jo ikke noget imod.

Somme tider havde vi meget lange alarmer, og var det om dagen, kunne vi se de store amerikanske maskiner i vældige formationer ligesom drive frem mod deres mål. Vi forsøgte tit at tælle dem, men kom aldrig til et resultat, for der var flere hundrede i hver bølge. Det undrede os meget, at der næsten aldrig blev skudt efter dem, og heller ik-

ke sendt jagere mod dem, tilsyneladende fik de lov til uanfægtet at flyve ind over Tyskland.

Jeg har noteret, at vi en gang på et nathold havde alarm 3 gange med ialt 6½ timer, og den 13/2-45 havde vi om dagen 5 gange alarm med ialt 8 timer, senere erfarede vi, at det var den nat og dag, hvor Dresden blev bombet.

Disse alarmer og bombardementer havde vi ikke noget imod, dels var vi fri for at arbejde, og vi tog det som et bevis på, at krigen da måtte få en ende engang.

Men tilbage til den daglige tilværelse i lejren.

Blokkene, vi opholdt os i, var ikke af træ men af murværk, og alle indrettet ens med vaskerum i den ende, der vendte ud mod appelpladsen, der efter spiserum, soverum med 3 etages køjesenge, og tilsidst et toiletrum. Hele blokken var 12 m bred og 64 m lang, med een dør ind til spiserummet, og når 3-400 mand skulle ud til appel, skete dette altid med slag og spark.

Spiserummet var indrettet med borde, der stod vinkelret ud fra væggen med plads til 12-14 mand, og bænke eller taburetter til at sidde på. I soverummet var der som sagt køjesenge, og hver mand havde eet tæppe. Da det hen på vinteren blev koldt, krøb vi to og to sammen i een køje, så havde vi to tæpper og kunne bedre holde varmen om natten. Om dagen frøs vi ved appellerne og når vi gik til og fra fabrikken. Tøjpakken fra Røde Kors fik vi ikke udleveret, vel nok fordi vi så ville komme til at ligne civilarbejderne. Når vi gik med det stribede tøj, var det jo nemt at se forskel. Kai Wive, som var vores tolk og talsmand, var hos lejrledelsen for at bede om, at vi fik udleveret det undertøj, der var i tøjpakkerne, men det kunne ikke bevilges, så vi måtte stadig fryse. Dertil kom sulten, og blyforgiftningen begyndte at vise sig, men det var sulten, vi mærkede først.

Da vi kom til Stöcken, var vi 6 om at dele et brød om aftenen, og 15 om morgenen. Et brød vejede 1500 gram. Hertil kom 1 Zulage, et tillæg til hårdtarbejdende. Det bestod af 2 skiver brød med lidt

leverpølse imellem, men efterhånden blev rationerne mindre og brødet blev dårligere. Tilsidst var vi 7 om et brød om aftenen og 18 om morgenen, samtidig blev tillægget også tyndere.

Det blev jul, og vi havde intet hørt hjemmefra, juledag gik vi på arbejde som sædvanlig, men den 30. december fik vi den første Røde Kors pakke, og glæden var stor, for nu kunne vi for første gang i lange tider spise os mætte - og det gjorde vi!

Dagen efter fik vi første brev hjemmefra, Thora havde født en søn, medens jeg sad i Frøslev, så jeg blev meget glad for at høre, at både hun og drengen havde det godt.

Vi fik nu 2 pakker hurtigt efter hinanden, men den 7. januar opstod det rygter, at alle danskerne meget hurtigt skulle hjemsendes til Danmark. Dette rygter kom fra SS, og det bevirkede, at vort humør steg ganske betydeligt, og at vore pakker hurtigt fik ende. Til gengæld var reaktionen meget stor, da det viste sig, at rygter kun var et rygter - men hvordan kunne det opstå?

Jeg tror, det har noget at gøre med gendarmerne, og rent hårmæssigt blev vi også behandlet ens, det er muligt at SS har betragtet os alle som en nogenlunde homogen gruppe, i hvert fald på dette tidspunkt. Jeg støtter mig her til Lars Bjørneboes bog om Grænsegendarmeriet (Nationalmuseet 1970). Han skriver heri, at den 18. november 1944 blev 72 gendarmere fra Neuengamme sendt til Schandelah, og på side 127 står følgende:

Men om aftenen den 6. januar kunne kaptajn Madsen referere en udtalelse af lejrkommendanten, hvorefter de snart skulle afgå til Neuengamme. Der kunne endda blive tale om, at de ville blive sendt hjem til Danmark og frigivet! Men alt dette ville kun kunne ske, hvis der kunne skaffes transportmidler. Der har antagelig været tale om en udløber af den samme beslutning, som bragte deres kammerater i Alt Garge tilbage til Neuengamme. Men i Schandelah gik dagene, og tyskerne kunne naturligvis ikke skaffe transportmidler. (citat slut)

En gitterplade som omtalt

Kai Wive havde hos lejrkommendanten i Stöcken fået den samme besked, så også vi troede på snarlig hjemsendelse, og da der ikke skete noget, led vi skuffelsens kvaler. Hertil kom, at vi nu, sammen med sulten, kunne mærket blyet i kroppen, men stadig måtte vi arbejde, selv om vi var mere eller mindre syge.

Stöcken var en udpræget arbejdslejr for krigsindustrien; når der ikke kunne pines mere kraft ud af en fange, blev han taget ud af produktionen og erstattet af en, der var mere frisk. AFA, som var fabrikkens navn, var begyndt at bruge fanger i august 1943, og hver 3. til 4. måned kom der fra Neuengamme et nyt hold fanger til Stöcken, 40 til 60 ad gangen.

De blysyge blev så samtidig sendt retur. At vi danskere klarede det så længe, som vi gjorde, kan vi udelukkende takke Røde Kors pakkerne for. Selv om vi fik stjålet meget, var det dem, der reddede os.

Vi havde jo troet på, at vi skulle hjem i løbet af januar,

men da dette ikke skete, tog det humøret fra mange.

Vi havde det første dødsfald den 25. januar 1945, det var Otto Bogh Johansen. Han havde fået en byld i halsen, men alligevel skulle han på natarbejde. Vi kunne kun melde os til revieret ved morgen-appellen, men da havde bylden kvalt ham! Nu gik det forholdsvis stærkt med dødsfaldene blandt danskerne:

Kaj Arne Trolde Jacobsen 23/2-45

Viggo Emil Jensen 28/2-45

Hans Jørgen Madsen 4/3-45

Viggo Anders Jakobsen 6/3-45

Ib Hoim Hansen 21/3-45

Disse datoer viser lidt om, hvor sløjt det stod til med danskerne i slutningen af marts, og havde vort ophold i lejren været blot otte dage mere, havde der været en del flere navne på denne liste.

Den 13. marts 1945 kom pludselig 40 danskere marcherende ind i lejren, de kom fra KZ-Misburg og mente, de skulle tilbage til Neuengamme, men foreløbig skulle de være hos os i Stöcken.

Der var mange kendte imellem, de var fra forskellige

transporter, men det var hyggeligt og afvekslende at snakke med dem. De blev straks sat i arbejde på fabrikken, og jeg fik Victor Glyssing Jensen som makker, nu skulle jeg lære ham at smøre plader. Jeg kendte ham fra Frøslev, og vi havde det godt sammen så længe det varede, for efter 3 dages forløb kom der besked om, at de slet ikke skulle arbejde på fabrikken, det hele havde været en misforståelse. De blev taget ud, og jeg stod nu alene ved min maskine, for jeg fik ikke nogen ny makker.

Jeg havde, vistnok i februar, været hos fabrikslægen, og da han kunne se, at jeg var meget angrebet af blyforgiftning, anbefalede han, at jeg blev overført til andet arbejde. Det blev så til et murerhold, der skulle arbejde inde i Hannover, men først den 25. marts overgik jeg til dette hold, hvad jeg var meget glad for. Alene det at blive fri for blyet i fabrikken og komme ud i den friske luft, det hjalp på humøret.

Den første dag var der imidlertid ikke nogen lastbil til at køre os til Hannover, så jeg blev sendt i kælderen for at skrælle kartofler, under en modbydelig kapo. Jeg var vant til lidt af hvert fra kapoerne, men ham her var dog den værste.

Næste dag kom bilen efter os, og vi blev kørt ind til en fabrik, der var fuldstændig udbombet. Jeg ved ikke, hvad man havde lavet på denne fabrik, men den skulle i hvert fald genopbygges i en fart, og det første, der skulle være færdigt, var køkkenet.

Jeg var glad for at være i den friske luft, og arbejdet var ikke særligt anstrengende. Den 27. marts har jeg noteret: I dag igen i Hannover, herligt vejr, og foråret på vej.

Her må jeg indskyde, at for mig var foråret i 1945 noget specielt, og det på flere måder, bl.a. ved at jeg dette år oplevede foråret 3 gange. Den herlige fornemmelse at mærke naturen vågne igen og se de første grønne spirer har altid glædet mig, denne glæde dette år havde jeg først i Hannover. Dernæst i Neuengamme en halv snes dage senere. Der så jeg ganske vist ikke så mange grønne spirer, men jeg kunne mærke foråret

i luften. Og så til sidst i Sverige, der havde jeg tid og ro til at nyde naturen.

Men da vi om aftenen den 28. marts kom fra Hannover tilbage til Stöcken, erfarede vi, at alle danskere ved middagstid havde fået besked om, at de i løbet af dagen ville blive afhentet for transport tilbage til Neuengamme. Der skete ikke noget i løbet af aftenen, og vi gik alle i seng til sædvanlig tid.

Men kl. 1 blev vi kaldt op, og at det nu var alvor med vor bortrejse kunne vi straks se, for der holdt en del svenske hvide Røde Kors busser uden for lejren, og på appelpladsen sad og lå flere hundrede muselmænd, som svenskerne havde medbragt fra Neuengamme. Disse transporter med døende mennesker var svenskerne ikke så glade for, men det var et krav fra SS, for at skaffe plads til nordmænd og danskere i Neuengamme. Da det var svenskernes primære opgave at samle skandinaverne i Neuengamme, var de tvunget til disse transporter.

Vi var nu 73 danskere, der midt om natten forlod Stöcken. For de 33 af os havde opholdet været ca. 5½ måned, og det var med glæde, vi tog plads i busserne, for nu vidste vi, at svenskerne havde taget hånd om os. Op ad dagen den 29. marts ankom vi til Neuengamme. Her var de store omvæltninger sket nogle dage i forvejen, så vi blev placeret i stenblokken, og de syge kom på revieret. Hvordan man havde det i Neuengamme på det tidspunkt, er der skrevet så meget om, så det vil jeg ikke gentage.

Vi, der havde arbejdet i pastierei på AFA i Stöcken, kom hurtigt på sygetransport til Sverige, så vidt jeg husker kom den første afsted den 9. april. Men den 14. var vi en del, der blev afhentet af en dansk bus, og hvordan sådan en tur foregik op gennem Sønderjylland - ja hele landet - er der også berettet om, og vores tur var jo ikke anderledes.

Den 16. april kom vi til Bjärred Saltsjöbad (lidt uden for Malmö). Her var jeg i sengen nogle dage, med feber og stor træthed. Senere kom vi til Gränna - kendt fra Otto

Gelsteds bog: Flygtningene i Husaby. Og her var vi sammen med en del danske jøder og nordmænd. Vi var indkvarteret på et af byens hoteller, hvor vi fik en god forplejning og ellers kunne gå omkring og skaffe os nye bekendte. Den 4. maj om aftenen var jeg på besøg hos en jødisk familie, og vi kunne jo rigtig glæde os sammen, men først den 8. kunne vi alle ånde lettet op, for nu var krigen forbi, ikke alene for Norge, men for hele Europa.

En masse gratulationer og et væld af blomster

Den 17. maj fik vi så endelig lov til at rejse hjem, en dag vi utålmodig havde ventet på. Om min hjemkomst til Kibæk har jeg i vores vandrebog skrevet følgende den 18. april 1946:

Jeg havde en hjemkomst, nå ja, den har vel ikke været meget forskellig fra den I andre havde - en masse gratulanter og et væld af blomster. Men det, der gjorde størst indtryk på mig, var min dreng. Han var næsten 10 måneder, og vi havde ikke set hinanden før. Han ville ikke rigtig kendes ved mig, og da han vågnede næste morgen og så mig ligge ved siden af hans moder, var han lidt desorienteret, han syntes bestemt ikke, at jeg hørte hjemme i interiøret. - Det varede nu ikke ret længe, inden han blev klar over, at jeg også hørte til i huset, og vi blev gode venner.

Et ophold i en KZ-lejr er der ingen, der glemmer, og efterhånden som tiden og årene gik, var der flere spørgsmål, der dukkede op i min bevidsthed, og som jeg syntes krævede et svar.

Vi havde 6, der døde i Stöcken, og det varede ikke længe, før jeg blev klar over, at Kaj Trolde Jacobsen var bisat i Ryvangen, men hvor var de andre begravet? Det gik jeg og spekulerede over i lange tider og havde en masse forespørgsler rundt om uden at få et svar. En dag prøvede jeg så at skrive til det Danske Konsulat i Hannover, og det gav resultat.

Fra kirkegårdskontoret fik jeg at vide, at vore 5 døde kammerater ligger i en fællesgrav på Seelhorst Friedhof i

Hannover sammen med ca. 300 andre døde fra KZ-lejrene Ahlem, Mühlberg og Stöcken. Viggo Jakobsen og Kaj Trolde var kremerede, og deres urner nedsat for sig selv, derfor kunne Kaj Troldes urne hjemføres den 23. maj 1947 på begæring fra familien. Jeg har flere gange været på kirkegården. Der er lavet en mur foran graven, hvorpå der står, at de døde kommer fra ovenstående lejre, men hele området er pænt og nydeligt. Selve graven er beplantet med efeu.

Gerne flere oplysninger om 40 danskere

Jeg kunne også godt tænke mig nogle oplysninger om de 40 danskere, der den 13. marts kom til Stöcken fra Misburg, hvem de var og hvilken fangentr. de havde. Jeg kendte nok nogle af dem, men jeg ville gerne have rede på alle landsmænd, der havde været i lejren. Gennem nogle bekendte i Svenska Röda Korset fik jeg at vide, at J.K. Blomquist i Linköping havde en del papirer om de ture, svenskerne havde kørt for at samle danskere og nordmænd i Neuengamme i marts/april 1945. Ham skrev jeg til og forklarede, hvad jeg søgte, og han var så venlig at sende mig en liste over de 73 Häftlinge S.R.K. havde hentet i Stöcken den 29/3-45. Her var ikke alene navnene, men også fangentr. og adresser, så nu havde jeg alle oplysninger om de danskere, der havde været i KZ-lejrene omkring Hannover.

Det var jo let for mig at skille de 2 hold fra hinanden, og jeg kan da nævne, at de 40, der kom fra Misburg, var kommet til denne lejr med en transport fra Neuengamme den 19/20 februar 1945. De skulle være med til at genopbygge et olieraffineri, der var udbombet.

I disse år fik vi startet vores lille forening, som vi kalder: Hannover Stöcken Gruppen. Vi blev medlem af Sammenslutningen, men vi er jo kun ganske få, så det er begrænset, hvad vi kan udrette i den store sammenhæng, men vi har altid haft et meget godt indbyrdes sammenhold.

Slavearbejderne og den tyske krigsøkonomi

Af Therkel Stræde.

Ca. 6.000 danskere havnede i løbet af besættelsesårene i nazistiske koncentrationslejre og fik det mest barbariske undertrykkelsessystem, den moderne verden har kendt, at føle. Fangerne måtte - udhungrede, sygdomsplagede og under stadige mishandlinger - udføre hårdt tvangsarbejde, indtil al kraft var hentet ud af dem. Men hvad betød KZ-fangerens slavearbejde egentlig for den tyske krigsøkonomi? For at besvare det spørgsmål er det nødvendigt at se på KZ-systemets udvikling fra dets start i 1933 og til de sidste krigsår og -måneder, hvor flertallet af de danske fanger kom ind i det tilintetgørende maskineri.

Terrorssystemet

Nationalsocialismen var lige fra sin første start bygget på terror. I de år, hvor den kæmpede for at komme til magten, begik SA-banderne mord og talrige overgreb på politiske modstandere. Med Hitlers magtovertagelse i januar 1933 indledtes en systematisk statslig undertrykkelse af politiske afvigere. Snart blev også antisemitismen, der var et centralt led i den nazistiske ideologi, omsat i eskalerende forfølgelse af Tysklands jøder.

Kort efter magtovertagelsen blev SA-korpset gjort til hjælpe-politi, og et stort antal af nazisternes modstandere blev arresteret. En gennemgribende ensretning af det tyske statsapparat begyndte, hvor alle jøder og mange oppositionelle udrensedes fra offentlig tjeneste. Arbejderpartierne blev forbudt og snart derefter også de øvrige partier. Særligt aktivisterne fra Socialdemokratiet, Kommunistpartiet og de mindre socialistiske grupperinger samt fagforeningerne blev udsat for forfølgelse.

Koncentrationslejrene

Som led i undertrykkelsens systematisering moderniserede nazisterne det tyske politi og skabte nye institutioner og strukturer, som de helt og fuldt kunne beherske. Gestapo opbyggedes med den unge forvaltningsjurist Dr. Werner Best som organisator. SS og dets efterretningstjeneste Sicherheitsdienst udbyggedes, og der etableredes et system af *Konzentrationslager*, så politiske fanger og andre, som styret anså for uønskede, kunne holdes indespærrede.

Dommerstanden, statsadvokaturerne og fængselsvæsenet nazificeredes hurtigt, og strafferammerne og retspraksis for et utal af forseelser skærpedes. Men juristerne havde en efter nazistisk opfattelse ulyksalig - hang til at retliggøre undertrykkelsen. Både nazistiske jurister og konservative, af hvilke en stor del vedblev at fungere, hilste en kraftig skærpelse af forholdsreglerne overfor politiske modstandere og kriminelle velkommen, men de insisterede på, at love og forordninger ændredes, så det juridiske grundlag for undertrykkelsen var korrekt.

Denne "formalisme" fra justitsvæsenets side ubekvem, set fra ledende nazisters synspunkt. De stræbte efter at indføre politistaten, hvor magtens udøvelse alene var bestemt af "det tyske folks interesse", sådan som denne udtryktes af "føreren". Enhver retlig, lovgivningsmæssig binding var uønsket. Vilkaarlighed og uligebehandling blev normen for, hvordan staten behandlede sine borgere.

Politisk og racemæssig forfølgelse

"*Schutzhaft*" var det begreb, hvorunder koncentrationslejrene lovliggjordes. Ordet betød forebyggende arrest: nazi-staten beskyttede sig ved at arrestere på mistanke.

Schutzhaft betød frie hænder for politiet til at forfølge

potentielle modstandsfolk, men ramte snart et bredt spektrum af mennesker. Udover dem, der stod i politisk opposition til regimet, blev et stort antal sociale afvigere spærret inde som *Schutzhaftlinge*.

Kernen i den nazistiske ideologi var nemlig racisme: afgrænsningen fra dem, der på grundlag af biologiske, afstammingsmæssige kriterier defineredes som ikke hørende til det tyske "herrefolk", men også udgrænsningen af de elementer af den tyske "folketro", der ikke opførte sig, som den nazistiske konformitet påbød. Mennesker, der var permanent arbejdsløse, småkriminelle, kvinder, der ansås for løsagtige, personer, der tilhørte seksuelle minoriteter, fik hurtigt hæftet etiketten "asociale" på sig, og "asocialitet" betragtedes i 1930'erne ofte som resultat af biologiske defekter. "Folket" måtte beskytte sig mod de "asociales" degenererende indflydelse, udrense dem og forhindre dem i at forplante sig. Denne "racehygiejniske" - tankegang var udbredt ikke kun i Nazi-Tyskland. Men det var dér, den fik sine uhyggeligste konsekvenser.

De tidlige lejre

De såkaldte *Schutzhaftlager* eller *Konzentrationslager* blev altså lejre, hvor nazisterne spærrede afvigere inde. De første opstod i starten af 1933, nogle som særlige afdelinger af eksisterende arresthuse og fængsler, andre oprettet af de SA-enheder, der i magtovertagelsesugerne kørte rundt og arresterede fjender af nazismen, eller af lokale myndigheder. Behandlingen i lejrene var hårdhændet, mishandling af fangerne var et fast islæt i lejrhverdagen.

I 1934 blev koncentrationslejrssystemet reorganiseret og styringen centraliseret. Der oprettedes et "inspektorat for koncentrationslejrene", sortende under Heinrich Himmler,

der var "rigsfører" for SS og chef for det tyske politi. Inspektør blev Theodor Eicke, under hvis ledelse Dachau var blevet den største lejr, uddannelsessted og træningslejr for vagtmandskab. SS-tropper overtog bevogtningen af lejrene. De fleste af de tidlige, mindre lejre nedlagdes, og der opbyggedes nye permanente lejre. Således blev Oranienburg, der fungerede som koncentrationslejr for Berlinområdet, nedlagt, og Sachsenhausen oprettet i dens sted.

I magtovertagelsesfasen måtte titusinder vandre gennem koncentrationslejrene. Målet var "verdanskuelsernes genopdragelse" til nationalsocialismen. Fangerne skulle knækkes ved hjælp af hårdt tvangsarbejde, sult, prygl og udspekulerede torturformer og samtidig belæres om "velsignelserne" ved den "nye, tyske orden". Det er baggrunden for de groteske paroler, der smykkede lejranlæg og bygninger: renlighed, orden, fædrelandskærlighed, *Arbeit macht frei*.

Når fangen var mør, kunne han løslades, men engagerede han sig i modstandsaktiviteter, blev han hentet påny. Både menneskers forsvinden ind i de hemmelige lejre og deres tilbagevenden som fysisk og psykisk nedbrudte forstærkede den frygt, nazismen byggede sit herredømme på.

De fleste af magtovertagelsesfasens fanger blev løsladt igen efter nogle måneders lejrophold. I forsommeren 1935 var der kun ca. 3500 fanger tilbage i de tyske koncentrationslejre, de fleste kommunistiske funktionærer. Modstanden var da stort set knækket. Det nationalsocialistiske styre havde konsolideret sig og forstærkede nu den *racepolitiske* indsats: forfølgelsen af jøder og utilpassede tyskere. Gestapo forstærkede energisk kampen mod såkaldt "arbejdssky" og "asociale", lejrene begyndte at vokse igen, og i løbet af

Fyndordet »Arbeit macht frei« sås i mange tyske koncentrationslejre (her i indgangsporten til Sachsenhausen). Det er tvivlsomt, om nogen koncentrationslejr fange har skaffet sig friheden ved arbejdet på anden måde end ved at stige op i form af røg gennem krematoriets skorsten.

1938 kom de politiske i mindretal blandt fangerne, hvis tal i mellemtiden var steget til over 20.000. Den nationalsocialistiske fantasi om "racekampen" rykkede i forgrunden.

Koncentrationslejrene var grundlæggende et våben i bekæmpelsen af "fjender". I begyndelsen var det primært modstandere af regimet, det anvendtes imod, men fra 1938 blev det især sat ind imod dem, der angiveligt truede "det tyske folks renhed" og den "germanske race". Disse to formål - sikring af nazismens politiske herredømme og gennemførelse af dens utopi om det racerene samfund - blev bestemmende for lejrsystemets funktion. Et tredje - at tjene penge på fangernes arbejdskraft - kom først for alvor ind i billedet i 1942.

I 1938 rykkede "racekampen" i centrum. Efter "Krystalnatten", som nazi-propagandaen døbte den store November-pogrom for at afle-

de opmærksomheden fra de menneskelige tab, arresteredes jøder i stort tal, så antallet af KZ-fanger mere end fordobledes. Hensigten var at tvinge jøderne til at udvandre. Ofrene mishandlede, indtil de indvilligede i at opgive, hvad de ejede, og forlade landet. Atter løslod man fangerne, efterhånden som de opgav deres modstand.

Med de tyske angrebskrige 1939-40 fik koncentrationslejrenes snævert politiske funktion ny aktualitet. I de besatte områder gennemførtes arrestationer og udrensninger for at sikre det tyske herredømme, og der oprettedes nye koncentrationslejre. Deporterede politiske fanger og modstandsfolk fra de besatte lande - og sent i krigen også "asociale" fra sortbørsmiljøerne - kom snart til at tegne sig for en væsentlig del af KZ-lejrenes fangebefolkning.

Danmark blev dog foreløbig skånet, fordi regeringen

indvilligede i at samarbejde med tyskerne og opnåede, at det meste af retshåndhævelsen bevarede på danske hænder. Fra Danmark startede deportationerne først, efter at regeringen som følge af Augustop-røret i 1943 var ophørt med at fungere.

Det tyske angreb på Sovjetunionen 1941 medførte en væsentlig ændring i koncentrationslejrsystemets funktion og en kraftig udvidelse. Hitler havde regnet med endnu en lynkrig, og det nazistiske system var allerede i fuld gang med at planlægge, hvordan den europæiske del skulle beherskes og udplyndres efter sejren. Visioner om et samfund, hvor slaviske "undermennesker" gjorde det grove arbejde, mens det tyske "herrefolk" helligede sig det mere spændende, syntes at skulle virkeliggøres. Men trods stormende tysk fremgang brød Sovjetstaten ikke sammen, og Værnemagten stod pludselig

foran en udmattelseskrig, den slet ikke var rustet til. Der savnedes reserver, og arbejdskraftmanglen i Tyskland var katastrofal. I nogen grad forsøgte man at løse problemet ved at herve fremmedarbejdere i de besatte lande. Fra Danmark kom der således i krigens løb henved 100.000 "tysklandsarbejdere".

I begyndelsen af 1942 blev den tyske krigsøkonomi lagt om. Albert Speer udnævntes til rustningsminister og begyndte at indrette økonomien på en langvarig krig. Også fremmedarbejderprogrammet blev lagt om, og dets nye chef, Fritz Sauckel, fik besked på at gå hensynsløst til værks. Fra nu af brugte tyskerne mere eller mindre brutale tvangsmidler i de fleste besatte lande for at skaffe arbejdskraft. Antallet af fremmedarbejdere i Tyskland steg på to år til otte millioner. I 1944 var hver tredje arbejder i Tyskland udlænding, og flertallet af disse var tvangsarbejdere med deporterede fra Polen og de sovjetiske områder som de største grupper.

KZ-fanger til industrien

Også koncentrationslejrsystemet blev omlagt i 1942. Fangerne var en arbejdskraftreserve, og nu skulle de rigtigt udnyttes. Der oprettedes et centralkontor i SS - *SS-Wirtschaftsverwaltungshauptamt* under Oswald Pohl - til at styre den økonomiske udnyttelse af fangerne.

Først var idéen at anbringe vigtige krigsproduktioner i KZ-lejrene, sådan som det skete med IG Farbens fabriksanlæg i Auschwitz. SS havde allerede fra 1938/39 etableret værksteder, teglværker m.v. i forbindelse med lejrene, men selv om arbejdsforholdene var uhyggelige, var det økonomiske udbytte ringe. Da det viste sig, at industriens folk ikke var meget for at gøre sig afhængige af SS, begyndte man istedet at flytte fangerne ud, hvor produktionen var: der oprettedes KZ-filialer i tilknytning til krigsvigtige fabrikker og byggepladser.

Disse *Nebenlager* eller *Außenlager* administreredes fra de store, gamle *stamlejre*. Virksomhederne skulle stille

lejrfaciliteter med elektrisk pigtrådshegn osv. til rådighed samt sørge for forplejning. Vagtmandskab og fanger kom fra stamlejren, og derhen sendte man også de fanger, der pgra. sygdom og sult ikke kunne mere. I stamlejrene fandtes gaskamre, krematorier og lejrhospitaler, hvor der foretoges medicinske forsøg på fanger. Virksomhederne betalte 6 Mark om dagen til SS for faglært arbejdskraft, 4 Mark for ufaglærte og kvindelige fanger.

Forholdene i filiallejrene varierede fra lejr til lejr. Tvangsarbejdet stod i centrum, men ofte anvendte vagtmandskabet og de tyske arbejdsformænd yderst brutale midler for at få det til at glide. Ernæringen var i reglen aldeles utilstrækkelig, barakforholdene primitive og hygiejnen ringe. KZ-fanger var ikke omfattet af arbejderbeskyttelsesregler, så de fik det farligste og mest sundhedsskadelige arbejde med mange ulykker til følge. Lægehjælp var der ikke meget af — man kunne jo bare rekvirere en ny fange fra stamlejren, hvis en faldt fra. Generelt var fangernes forhold morderiske ved de mange udendørs og underjordiske byggeforetagender, mens de fanger, der blev sat til egentligt industriarbejde, havde større chancer for at overleve.

Udryddelse af jøder

Fra 1942 fik koncentrationslejrene endnu en opgave. Udryddelsen af jøderne, der var startet med angrebet på Sovjetunionen, foregik i begyndelsen ved massakrer, men blev nu flyttet ind i KZ-lejrene, hvor folkemordet bedre kunne holdes hemmeligt. Samtidig udstraktes den til at omfatte jøder fra alle lande under tysk kontrol. Der oprettedes særskilte udryddelseslejre, nogle i tilknytning til eksisterende koncentrationslejre som Auschwitz og Majdanek.

Det overvældende flertal af jøderne førtes direkte til gaskamrene. Det kom ikke på tale at udnytte deres arbejdskraft. Dette kan synes paradoksalt, men på det tidspunkt, da den morderiske "endelige løsning på jødespørgsmålet" rullede

igang, var man i nazi-regimets top overbevist om, at de resourcer, man ville erobre i Ruslands-felttoget, ville løse Det tyske Riges økonomiske problemer. Når den arbejdskraft, man havde brug for, bare kunne hentes blandt de undertvungne sovjetfolk, spillede nogle millioner jøder ingen rolle. Det var i strid med "racekrigens" princip at skåne jødiske liv.

Jøder blev sat til slavearbejde i ghettoer og lejre, mens de afventede deres skæbne, men økonomiske hensyn skulle — det blev udtrykkelig sagt — vige for udryddelsens målsætning. Fra 1942 foregik der altså to modsatrettede processer i koncentrationslejrene: systemet omstilles fra den målsætning af pine, plage og uskadelliggøre modstandere af nazismens politiske og racemæssige ideologi til økonomisk udnyttelse af fangerne, og bliver samtidig gemingssted for menneskeudryddelse af hidtil uset omfang.

Slavearbejdets eksplosive vækst

Fra foråret 1942 svulmede koncentrationslejrssystemet voldsomt op. I slutningen af 1944 omfattede det mere end 1000 lejre med 3/4 million fanger. Nu var langt den overvejende del af fangerne udlændinge. Gestapo holdt hård justits blandt Tysklands fremmedarbejdere og hentede enhver, der var opsætsig, arbejdede dårligt eller på anden måde gjorde sig bemærket, over i KZ-lejrene, og fra de besatte lande gik der en strøm af deportationstransporter. I 1944, hvor de ungarske jøder deporteredes til gaskamrene i Auschwitz, beslutter Hitler endelig at tillade, at en del af dem blev brugt som slavearbejdere i KZ-lejrene og først gasset på et senere tidspunkt.

Umiddelbart betød den enorme forøgelse af fangernes tal, at forholdene i KZ-lejrene forringedes drastisk. Hverken barakbyggeriet eller fødevarerforsyningerne fulgte med, og vagterne, der var vant til, at fangearbejdet blot var én ud af mange måder at straffe, mishandle og dræbe på, havde

svært ved at indse, at SS nu ville tjene på det.

Dødeligheden, der i 1940 havde ligget på mellem 21 % (Buchenwald) og 76 % (Mauthausen), lå i 1942 fortsat over 10 % (gennemsnit for alle lejre), men faldt så kraftigt til under 3 % i 1943. SS-ledelsen fik efterhånden gjort vagtmandskabet forståeligt, at fangerne skulle udbyttes, ikke udryddes, og der gennemførtes forbedringer af forplejningen og den lægelige standard, samt en vis moderering af brutaliteten.

I september 1942 aftalte Himmler med den tyske justitsminister, at alle langtidsfængslede samt alle sigøjnere, russere og ukrainere, der sad i tyske fængsler, skulle overflyttes til koncentrationslejrene for, som det hed, at blive tilintetgjort ved hjælp af arbejde. Det var mellem disse to poler — tilintetgørelse og arbejde — KZ-fangens eksistens var spændt ud. Først var fangearbejdet primært et middel til straf, nedværdigelse og udryddelse. Fra 1942 blev tilintetgørelsen det altdominerende mål, når det gjaldt jøder, mens arbejdet og den profit, arbejds-slaverne indbragte SS, for de ikke-jødiske fangers vedkommende blev målet, og tilintetgørelse af en del af fangerne en biomstændighed, der indkalkuleredes i det uhyggelige regnestykke.

For den enkelte fange var der en vis sikkerhed i at blive fundet duelig til slavearbejde. Så længe man gjorde sig nyttig, havde man værdi for arbejdsgiveren og SS. Men sult og sygdom kunne hurtigt gøre kål på arbejdsevnen. I krigens slutfase steg dødeligheden i KZ-lejrene påny til uhyggelige højder.

Lejre evakueredes, så fangerne ikke faldt i allierede hænder, døds-marcher foregik under de forfærdeligste betingelser. Allierede luftangreb skabte mangel og kaos i det indre af Tyskland, og KZ-fanger stod "selvfølgelig" bagest, når forsyninger skulle fordeles. Der arbejdedes hektisk på at flytte krigsindustrien ned i bombesikre minegange og tunneller — i et tempo og under betingelser, der kostede

titusindvis af fanger livet.

Det var denne morderiske slutfase, flertallet af de danskere, der kom i tysk KZ, oplevede. Af de knapt 3/4 million fanger, der var i koncentrationslejrene ved udgangen af 1944, var der — trods det, at endnu flere var kommet til — mindre end 500.000 tilbage, da befrielsen kom. I forhold hertil var tabene blandt de danske fanger små, takket være Røde Kors' fødevarer-pakker og evakueringen med de hvide busser, der skåned dem for sammenbruddsdagens rædsler. Men hver eneste fange var mærket på krop og sjæl af mødet med terroren og lejr-opholdets ekstreme påvirkninger.

KZ-arbejdets økonomiske betydning

blev aldrig nævneværdig. Længe var arbejdets produkt underordnet i forhold til den straffende, disciplinerende effekt. Som forretninger var koncentrationslejrene tabsgivende. SS sadlede ganske vist om og gjorde arbejdet til hovedsagen — for ikke-jøder — men tog aldrig konsekvensen at muliggøre en produktiv indsats. Våbenfabrikken i Buchenwald, der overvejende arbejdede med KZ-arbejdskraft, brugte fem gange så mange arbejdstimer på at fremstille en karabin som en våbenfabrik med almindelige arbejdere. Ikke nok så mange prygl kunne bringe en underernæret KZ-fange op på et produktivt niveau, der lignede andre arbejderes.

Industriens folk foretrak frie arbejdere, men kastede sig — da disse var mangelvare — også ind i konkurrencen om at få KZ-fanger tildelt og sendte ingeniører til lejrene for selv at udvælge de kraftigste. Eksemplerne på, at tysk erhvervslivs ansvarlige sagde fra, er få. Men KZ-arbejdskraft var en dyr og dårlig løsning — hvilket tilføjer endnu en tragisk dimension til det billede af meningsløshed, der kendetegner det tyske koncentrationslejrsystems barbari.

Frøslevlejren

Af Hans Bøjlund

1944-45: Frøslevlejren

Frøslevlejrens 50 års dag er nu vel overstået. Mærkedagen blev afviklet på en særdeles værdig måde, måske lidt påvirket af den debat, der har været ført omkring Kursuscentrets ubetænksomme og lidet flatterende markedsføring på det tyske turistmarked.

Alle, der i de forløbne 50 år har haft berøring med lejren, erindrer tiden på hver sin måde, således også jeg.

Vi var ca. 800 fanger - kvinder og mænd - der den 13. august 1944 ankom til den ufærdige Frøslevlejr. Jeg husker ankomsten som værende både nervøs og usikker, dog med en begrænset optimisme. Optimismen var vel begrundet i, at vi stadig befandt os på dansk jord, og at vi konstaterede, at der var personel fra den danske forvaltning til stede i lejren.

Frøslevlejren var bygget af den danske stat og overdraget til tyskerne for at undgå deportationer af danske statsborgere til tyske KZ-lejre.

Frøslevlejren fik status som »Politifangelejr«. Kommandantskabet i lejren bestod af SS-personel, ganske som i ty-

ske KZ-lejre. Den indre tyske lejrledelse, derimod, lå hos personel fra det tyske ordenspoliti.

Med de tyske KZ-lejre som forbillede oprettede man delvist selvstyre for fangerne, fra lejrleder ned til det mindste led i arbejdsholdene.

I begyndelsen blev den organiserede arbejdskraft anvendt til færdiggørelse af lejren og senere kun til vedligeholdelse. I min tid i lejren var jeg udelukkende beskæftiget med montering af køkkenmaskiner.

Den første måned erindrer jeg som en periode med skærpe af forholdene, her tænker jeg især på gidseltransporterne, hvor fangerne blev bombeskjold for at sikre de tyske jernbanetransporter mod sabotage. Transporterne blev med galgenhumor benævnt som »Himmelfartskommandoer«.

Kort før spærretidens indtræden den 11. sept. lød der skud fra et af tårnene. Preben Andersen, der var kommet for nær hegnet, blev dræbt. Fire dage senere fik vi atter et chok. Natten mellem den 14. og 15. sept. blev vi alle kaldt op til mønstring, 195 blev udtaget til transport, heraf tre kvinder. De blev alle isoleret fra de øvrige fanger og kort efter ført bort fra Frøslev. Af

de 192 var der 58, der ikke så Danmark igen.

Den 19. september husker vi på grund af grænsegendarmernes og politiets arrestation og deres ankomst til Frøslevlejren. For politiet blev opholdet her af kort varighed, et par dage efter blev de via Neuengamme overført til KZ-lejren Buchenwald.

Gendarmene fik vi et godt forhold til, de lærte hurtigt fangelivets mange facetter at kende.

Den 6. oktober måtte vi tage afsked med 141 af dem, sammen med 32 andre fanger var endestationen Neuengamme.

Omkring dette tidspunkt var stemningen blandt fangerne på nulpunktet, men moralen var stadig meget høj.

Vi fornemmede, at vore kammerater i lejrledelsen fik mere greb om tingene og dermed større indflydelse på deres medfangers dagligdag.

Den 20. oktober var det min tur, og resten af krigen må jeg erkende, at min længsel efter Frøslev var meget stor.

Transporterne fra Frøslev til Tyskland fortsatte til ind i 1945. Omkring 1600 måtte i hele perioden forlade landet gennem lejrens sydport, næsten 500 af disse fanger kom ikke tilbage.

I den sidste måned af krigen steg antallet af fanger i Frøslev til i nærheden af 5.500, idet mange af KZ-fan-

gerne fik et kortere ophold her, inden turen gik videre til Sverige.

Da Frøslevlejren blev befriet den 5. maj 1945 var der omkring 2000 fanger tilbage i lejren. Befrielsen foregik heldigvis fredeligt, og derved blev mange værdifulde genstande bevaret for eftertiden.

1945-49: Fårhuslejren

Efter 5. maj 1945 skiftede Frøslevlejren navn til Fårhuslejren og blev interneringslejr for personer, der var under mistanke for landsskadelig virksomhed.

Disse personer var bl.a. medlemmer af det tyske mindretal, som havde gjort fronttjeneste i Waffen-SS eller gjort tjeneste i Danmark ved de uniformerede og bevæbnede korps. Det drejede sig om ialt ca. 3000 personer.

De første ca. 6 måneders internering blev under administration af medlemmer fra den tidligere fangeledelse i Frøslevlejren. I nov. 1945 overtog det danske fængselsvæsen ledelsen og administrationen af Fårhuslejren.

Strafafsoningerne sluttede stort set i 1949, og Fårhuslejren blev herefter afviklet sommeren 1949.

1949-68: Padborglejren.

Museumsplaner

I nov. 1949 overtog det danske militær Fårhuslejren for at anvende barakkerne som kaserner.

Lejren blev igen omdøbt og kom nu til at hedde Padborglejren.

Det var i denne periode, at tanken om et museum opstod. Skovstyrelsen - der var den egentlige ejer - accepterede tanken.

Under et fangestævne i lejren 1965 blev der nedsat et arbejdsudvalg til bearbejdelse af tanker om museum i hovedtårnet og barak H4.

Det blev en realitet, og man kunne allerede i 1969 verderlagsfrit forære og overdrage staten de to bygninger med udstillinger.

Gaven blev vel modtaget, og administrationen blev pålagt Nationalmuseet, der placerede Frøslev som en afdeling under Frihedsmuseet.

Omkring tidspunktet for overdragelsen af museet stiftede man et kontaktudvalg.

Frøslevlejren få dage efter befrielsen. Kolonnen, der marcherer mod venstre, er lejrens tidligere fangevogtere

Udvalget bestod af lokale embedsmænd med tilknytning til myndighederne og med historisk og økonomisk indsigt, deres opgave var vel at skaffe fondsmidler og være museets ansigt udadtil.

Den første daglige leder af museet blev en tidligere fange, der med megen iver gik op i gerningen. Hans kendskab til de gamle fanger og deres kendskab til ham bevirkede, at de tillidsfuldt afleverede deres klenodier til museet, der på den måde fik tilført mange værdifulde genstande.

Museets midler var, trods tilhørsforholdet, meget begrænsede. De ansatte måtte i de følgende år selv, og med frivillig hjælp, foretage de nødvendige reparationer, vedligeholde barakkerne med maling, tjæring af tage m.m.

Luftfoto af Kursus- og aktivitetscentret Frøslevlejren

1968-84: CF kaserne Padborg

I 1968 havde lejren igen skiftet navn, denne gang til CF-kaserne Padborg. Da militæret samme år havde forladt området, overtog Civilforsvarsstyrelsen lejren for at benytte den til kaserne og beredsskabsdepot.

Efter aftale med Skovstyrelsen påbegyndte man nedrivningen af de barakker, der var i meget dårlig stand og ikke kunne anvendes til andre formål.

I 1977 begyndte Danske Kvinders Beredskab - DKB - at afholde sit årlige idrætskursus i lejren. Tidspunktet for afholdelsen af kurset blev fastsat til altid at være i maj måned i ugen, hvor 4. maj indgik. DKB'erne ønskede sammen med andre på denne dag at mindes de nære bånd, der i april-maj 1944 opstod mellem DKB og KZ-fangerne.

Det var en god beslutning. Det har været medvirkende til, at det nu er en tradition, at flere hundrede mødes i lejren den 4. maj hvert år for at fejre befrielsen på dette sted.

1984- Selvejende institution og »Frøslevlejrens Venner«

Efter CF-kasernens nedlæggelse førte lejren en hensygnende tilværelse. Jeg formoder, at museets beliggenhed og Røde Kors' interesse i lejren har været en spore til, at Sønderjyllands Amt og Bov Kommune dannede »Den

selvejende Institution« i 1984 og straks herefter - som beskæftigelsesprojekt - begyndte en meget stor restaurering af mange af lejrens barakker og disses omgivelser.

Under restaureringen voksede interessen for lejrens fremtid støt. Foreningen »Frøslevlejrens venner« blev dannet med en tidligere fange som formand. Foreningens formål og virke for lejrens placering som nationalt mindesmærke har været stor, hvilket ses af den store opbakning med et medlemstal på over 1000 på landsplan. På det seneste har fangeforeninger indmeldt sig kollektivt i foreningen for at vise deres anerkendelse af det arbejde, der udføres.

Tidligere Frøslevfanger, nu boende i Amerika og i Australien, startede indsamlinger, og med hjælp fra Frøslevlejrens Venner og flere andre blev det til genopførelse af to vagttårne, der igen blev forenet med pigtrådshegn, nøjagtigt som det var under krigen.

I 1988 havde Dansk Røde Kors indrettet et museum i H6. De indledte et tæt samarbejde med Frøslevlejrens museum (Nationalmuseet), og resultatet blev en art sammenlægning med fælles ledelse, og lejrens første faguddannede inspektør blev ansat. Museumsgenstandene i det gamle museum skulle dog

fortsat være Nationalmuseets ejendom.

Det nye Frøslevmuseum blev indviet i foråret 1989. Museet fortsatte med at være et oplagt mål for mange af landets skoler, der supplerer undervisningen om Danmarks nyere historie med foredrag eller rundvisning i museet. I museets 25-årige levetid har det årlige besøgstal været mellem 40 og 50 tusinde elever.

For at sikre et økonomisk grundlag for lejren blev de renoverede barakker udlejet til seriøse formål. Den største lejer blev Dansk Røde Kors med et kursuscenter. CF-forbundet med en informations- og museumsbarak. Hjemmeværnet med en omfattende museumsudstilling. En barak blev til Naturskole med udstilling om naturen omkring lejren. Tidligere FN soldater fik et museum, efter sigende det første overhovedet. Amnesty International fik overdraget en af de mindre barakker.

Som noget helt enestående drives de her nævnte museer delvis på frivillig basis.

I 1991 opsigde Røde Kors desværre sit lejemål af kursuscentret, der herefter blev forpagtet ud i lighed med lejrens øvrige lejemål.

Det skrevne er set med en udenforståendes, men dog nærværendes øjne. Jeg be-

trakter ikke Frøslevlejren som noget lokalt, men som værende hele landets ejendom. En perle i lighed med andre nationale klenodier. Frøslevlejren fortjener, med sin fortid og ikke mindst med sin nuværende funktion, at have politikernes bevågenhed og støtte.

Før Frøslevlejren blev bygget, blev Horslerødlejren benyttet som interneringslejr. Her sad kommunisterne interneret fra 1941 og en lang række fremtrædende andre danske fra 1943. Billedet viser monumentet »Håbets Port« ved Horslerødlejren

Bombekommandoens fanger fik julesnaps

Menuen for danske fanger stod ellers på kålrabisuppe, men juleaften 1944 i en jernbanevogn blev lidt festligere.

Af Johs. Fosmark.

Han bor på en stilfærdig villa-vej i Mariehøjkvarteret. Hans navn er det gode danske Peter Petersen, eller P.P., som han kaldes i vennekredsen, en helt anden ramme end nu i 1994 med de smukt pyntede gader og butikker, for i midten af december 44 afgik P.P. sammen med ialt 35 danskere fra koncentrationslejren Neuengamme ved Hamborg til 5. SS-Eisen, Baubrigaden ved Osnabück.

Han er nok silkeborgenser, men sønderjyde af fødsel. Under besættelsen tog han ivrigt del i Aabenraa-kredsens aktivitet. Kredsen, der blev startet og ledet af købmand Hans Mørup, tæller bl.a. fhv. amtsborgmester Erik Jessen i sin medlemskreds, og man sætter hvert år hinanden stævne på Skamlingsbanken den 5. maj, hvor man samles, først ved Klokkestabelen, senere til kammeratligt samvær.

Jeg sidder i hans hyggelige hjem, og ret snart kommer samtalen til at dreje sig om

oplevelser i december måned, hvor alle tænker på julen som en glædens fest.

Men julen 1944 havde for Peter Petersen, eller P.P., som han kaldes i vennekredsen, en helt anden ramme end nu i 1994 med de smukt pyntede gader og butikker, for i midten af december 44 afgik P.P. sammen med ialt 35 danskere fra koncentrationslejren Neuengamme ved Hamborg til 5. SS-Eisen, Baubrigaden ved Osnabück.

Bomber og kålrabisuppe

Og om den krigs jul i fangenskab fortæller P.P.:

- De 35 danskere havde den lykke fra Dansk Røde Kors at modtage varmt vintertøj med tilhørende træskostøvler lige før afrejsen, og det reddede nok mange af dem. Hertil kom en Røde Kors pakke. Den var hårdt tiltrængt, for rejsen til Osnabrück varede et par dage, så da de omsider

ankom til den nye lejr, afveg de ikke så lidt fra de ca. 400 andre fanger i lejren.

Baubrigaden af KZ-fanger skulle være rullende kommando, der efter de allieredes luftangreb skulle rydde op og reparere jernbanelinjerne, rive beskadigede huse ned og grave blindgængerbomber ud. Derfor boede hele brigaden i jernbanevogne. Det var godsvogne med 24 køjer i hver. De var anbragt i tre etager. De 24 af os blev indkvarteret samlet i en vogn, mens 11 af os kom i jernbanevogn sammen med 13 andre fanger. De fleste af dem var russere og polakker.

Arbejdsdagen startede kl. seks om morgenen. To mand hentede noget, der blev kaldt kaffe, og så var der lidt rugbrød til. Derefter gik det til arbejdet. Enten gik det til fods eller i åbne jernbanevogne - og så tilbage igen, når det var blevet mørkt. Den tynde kålrabisuppe blev så afhentet. Så blev dørene låst, og vi kunne derefter »hygge« os inden-dørs. Til tider brændte der en lampe i loftet, og varme fra ovnen kunne vi kun få, hvis det var lykkedes os at organisere lidt brænde.

For det meste sov vi, men ellers reparerede vi vort tøj eller gik på lusejagt for at holde plagen nede. Om natten var der en evig uro, for mange led af den udbredte sygdom, som vi i lejr sproget kaldte Scheisserei. Det var voldsomme diarréer, der tog livet af mange. Da døren var låst, måtte de enkelte forrette deres nødtørft i en åben spand inde i vognen, så der blev en forfærdelig horm indendørs.

Julefest med Røde Kors pakker

- Så nåede vi frem til den 24. december. Den var almindelig arbejdsdag, men middagen juleaften bestod af nogle kartofler, der var overhældt med

noget, der havde det fornemme navn gullasch. Så blev døren låst, og vi 11 danskere forsøgte at lave et festmåltid af vore Røde Kors pakker, og naturligvis delte vi med de 13 andre i vognen.

Sammen med polakkerne kunne vi synge »Glade Jul«, men så var det også forbi. Vi forsøgte ganske vist også med andre julesalmer, men vi fik klumper i halsen, for vore tanker gik hjemad. For mig til mit hjem i Sønderjylland, hvor mine forældre denne jul måtte undvære deres yngste søn, ligesom de i julen 1917 måtte undvære deres ældste søn, der måtte gå sønderjyders tunge vej og trække i den tyske soldateruniform. Når de derhjemme indledte deres jul i de kære stuer med »Det kimer nu til julefest«, ville deres tanker gå til mig, vidste jeg. Og bevidstheden om, at der var nogen, der tænkte på mig og håbede at se mig vel hjemme gav mig også kræfter til hverdagen i den hårde tid, der fulgte.

- Men jeg havde en overraskelse juleaften! Det gik sådan til, at jeg fra en bombe-kommando udgravede en kælder, og under dette arbejde fandt jeg en flaske Genever. Den fik jeg indenfor frakken, uden at Kapoerne og SS-erne opdagede det. Juleaften delte jeg så ud af flasken, og der blev da også en skuffelse til hver enkelt i vognen.

Det vakte naturligvis begejstring, men det fik et efterspil. Nogle dage senere blev jeg kaldt hen til den vogn, hvor Kapoerne boede. De havde hørt om Geneveren, og de fortalte mig nu, at Geneveren var plyndring med efterfølgende dødsstraf, hvis de indberettede det til SS. Men jeg skulle imidlertid slippe med skrækken, hvis mine kammerater gav noget fra deres danske Røde Kors pakker til Kapoerne. Jeg måtte så gå den tunge tiggergang og fik også nogle af de rester, der var tilbage. Jeg fik noget samlet sammen fra de fleste, og det alt sammen afleverede jeg så. Og jeg hørte ikke mere fra Kapoerne.

Men hver gang, vi kommer til juleaften, tænker jeg på det år, da jeg gav Genever som julegave.

Da RAF reddede modstandsbevægelsen

*Omkring Shellhusets bombardement 21.3.45
Desværre blev samtidig dræbt henved 100 på
Den franske Skole på Frederiksberg*

Af Johs. Rasmussen

Den 21. marts 1945 er en dag, der satte sit store præg på København og vor danske modstandsbevægelse. Da bombe- de nemlig 48 fly fra Royal Air Force Shellhuset, Gestapos berygtede københavnske hovedkvarter, sønder og sammen. På mange måder fint præcisionsarbejde, idet man fik smidt bomberne ind »side- læns«, så man stort set undgik at ramme tagetagen, hvor der sad en hel række danske fanger, som i forvejen havde svært ved at holde stand over- for Gestapos hårde, daglige pres.

Shellhuset, der omfatter 6 etager, når vi tæller tagetagen med, er en smuk kontorbyg- ning, opført i 1934, og et hus, byen var stolt af. Indtil Gesta- po i marts 1944 pludselig overtog huset med dags var- sel. Hurtigt blev det ombygget til en hel fæstning. Med be- tonstillinger, der kunne sky- des fra, og naturligvis med bunker af pigtråd rundt om.

Ja, tagetagen: her havde Gestapo indrettet et »hus- fængsel« for prominente langtidsfanger. Plus nogle celler til folk, der var indkaldt til måske et enkelt forhør. Ialt var der 22 celler plus 6 arrest- celler. Plus en del birum. Hu- set beslaglagde tyskerne altså i marts 44. Men »husfængs- let« oprettede man først i ok- tober 44. Og 11. november indsatte man de første 6 dan- ske fanger her.

Ved bombningen af Shell- huset blev 8 fanger dræbt, mens 27 reddede livet.

Ja, og så skal vi endda have endnu et offer med af de sjældne, en førerskikkelse, som jeg altid har beundret. Han fandt også sin død i Shellhuset, den 30. november

44, da han kastede sig ud fra en af de øverste etager ned ad de mange trapper. For ikke at røbe venner og kammerater. Jeg tænker på forfatteren, journalisten, cand. theol. Pe- ter de Hemmer Gudme. Han blev 47 år. Men hvilket liv.

1918 frivillig i Finlands fri- hedskrig mod Rusland. Kort efter i Estland på samme må- de. Oversætter, foredragshol- der og meget andet. Sin læng- ste journalisttid havde han ved Dagens Nyheder/Natio- naltidende. 1940-41 krigskor- respondent i Finland, hvor finske og danske venner fik ham fra at gå ud ved fronten. Fordi, sagde de, hans mange artikler rundt om betød mere for Finland end hans kugler. Han virkede efter 9.4.40 in- denfor alt illegalt arbejde. Bl.a. for de illegale blade »Hjemmefronten«, »Nord- ske Front« og »Information«. Bl.a. ledede han »Informa- tion« en overgang, mens Bør- ge Outze var arresteret af ty- skerne. 28. nov. 44 fandt Ge- stapo ham. Og 30. november tog han altså sit liv..

*

Det kneb efterhånden stærkt for en del af toppen i den danske og den køben- havnske frihedsbevægelse. Tyskerne vidste alt for meget. Havde arresteret for mange, udført for megen tortur og gjorde hele tiden brug af mange stikkere. Man vidste endda en del om Frihedsrå- det og dets medlemmer.

En decemberdag i 1944 blev den svenske ambassadør i Danmark, Gustaf von Dar- del, kaldt til chefen for Gesta- po på Shellhuset, dr. Hoff- mann. Hoffmann viste ham en svensk Husquarna maskin- pistol. Og spurgte, hvorfor det neutrale Sverige havde sendt 2000 sådanne maskinpi- stoler til Danmark.

Von Dardel rapporterede naturligvis hjem, og det støt- tede de stærke opfordringer, som i nogen tid var fremkom- met fra kendte danske mod- standsledere til London om at sætte et bombeangreb mod Shellhuset iværk. 31. oktober 44 havde RAF med held bombet det jydsk Gestapo- hovedkvarter, indrettet på Aarhus Universitet. Og siden kom turen 17.4.45 til Hus- mandsskolen ved Odense, hvor Gestapos fynske aktivi- teter udgik fra.

Sidst i december 44 sendte man fra modstandskredse i København planerne over Shellhuset, kort, skitser og nøje beskrivelser af forholdene til England. I kode. Efter- retningsmanden Svend Tru- elsen, nu major, var forlængst rejst via Stockholm til Lon- don, fordi han var eftersøgt i Danmark. Ja, han stod for he- le planlægningen i London som attaché hos luftmar- skal, Sir Basil Embry.

Air-Chief-marshal, Sir Basil Embry, der ledede angrebet

Det britiske luftvåben var hårdt engageret

Det britiske luftvåben var hårdt engageret frem til kri- gens sidste dag, så man kunne ikke straks efterkomme de danske ønsker. Vejret spille- de også ind. Men 21. marts 45 skete det. Overrumplende for alle. Kl. 9 morgen fløj 20 Mos- quito jagerbombere (delvis med træskrog, for at lette vægten, så man kunne tage mere bombelast med) og 28 Mustang jagere af ameri- kansk bygning af sted fra Nor- folk. Meget af tiden fløj man lavt, bare 5 meter over havet, for at undgå tysk radar. Så meget mere saltskum ramte flyverne. Det gjorde sigtbar- heden mindre.

Shellhus-ruinen set fra Kampmannsgade

Det sørgelige syn omkring »Den franske Skole«

Flyene kommer ind over København i 3 bølger, hver på 6 maskiner. Den første bølge angriber Shellhuset kl. 11.20. Men ulykkeligt nok rammer et fly med sin hale et lyskastertårn på Godsbanegården, kommer ud af kurs og styrter ned ved Den franske Skole på Maglekildevej på Frederiksberg.

Da bølge 2 er fremme, bare et minut efter, tror de fleste af piloterne, at denne skole er målet - og kaster derfor deres bomber der. Og bølge 3 gør nogle af fejlene igen. Den franske Skole, den katolske Jeanne d'Arc-skole, ødelægges. 86 børn dræbes, mange af dem børnehalebørn. Desuden 10 Sct. Joseph-søstre, nonner og lærerinder. Andre steder i byen omkom 11 voksne og 2 børn også under da-

gens bombninger.

Mange af de »rigtige« arkiver gik tabt - heldigvis

Men Shellhuset blev heldigvis ramt. Endda, så det mest var Gestapofolkene og deres forskellige danske hjælpere, som rantes. Ialt mener man, at der var ansat 400 i huset. Mest tyskere, men også danske rengøringsfolk, stikkere osv. Man mener, at mindst 100 af personalet dræbtes. Kedeligt nok var de to kendte Gestapo-ledere Günther Pancke og Otto Bovensiepen ikke til stede den 21. marts. Iøvrigt var bombnings-tidspunktet valgt, fordi man vidste, der var flest Gestapofolk i huset lige før frokost. Men udover Gestapos tab i menneskeliv, gik utroligt mange arkiver heldigvis tabt. Så den

danske frihedsbevægelse kunne ånde lettet op. I hvert fald for en tid.

På britisk side var tabene 4 Mosquito-fly og 2 Mustang-fly, og 10 mand dræbtes sammen med maskinerne. Et af Mustang-flyene blev skudt ned af antiluftskytset på den tyske krydser Nürnberg, som lå i Københavns Frihavn. Normalt regner RAF med en tabsprocent på 22, når man rettede angreb på mål på det europæiske fastland. Tyskerne havde udsat en pris på 75.000 D-mark på luftmarskal, Sir Embrys hoved. Men han undslap altid. Fra fangenskab, nedskydninger osv. Han deltog også i togtet mod Shellhuset, bare under et helt andet navn, for officielt måtte han ikke mere gå med i arbejdet »i marken«.

Mange danske fra tagetagen blev reddet

Når så mange danske patrioter fra tagetagen blev reddet, var det ikke bare piloternes måde at angribe bygningen på, vi kan takke for det. Men også fordi politiassistent C. Lyst Hansen modigt og koldblodigt var rundt og låse en del celler op, idet han havde fundet frem til nøglerne hos en tysk vagt, der var flygtet fra sin post. Og lod nøglerne ligge.

Overalt, hvor der i de år sad danske fanger hos Gestapo, kunne man komme ud for begrebet »cellestikkere«. Et

særligt eksempel kom samme Lyst Hansen ud for, efter at han var kommet heldigt til Sverige. Her opdagede han i Stockholm en tysk SS-mand fra Shellhuset, der nu udgav sig for flygtning fra Danmark. Nu blev han så uskadeliggjort.

Et trist kapitel var den sørgelige fejltagelse med bombningen af Den franske Skole, som fik henved 100 ofre. I 1980 udgav pastor Elisabeth Lyneborg bogen »Jeg var der«. Det er en meget bevægende skildring af, hvordan hun oplevede disse ulykker. Hun var 6 år og i denne skoles børnehave. »Vi, der var der, bærer krigen videre i os«, siger hun. Mange børn i hendes klasse blev ofre den dag. Selv var hun mellem en del børn, som blev reddet op fra en af skolens kældre. Ved at en flok voksne mænd sendte dem videre, fra hånd til hånd. Så kom hun og andre op på en lastbil til Frederiksberg Hospital. Bort fra skolen, som stod i et flammehav.

En lille pige sagde nogle dage efter til sin mor »Hvis det skal være sådan at gå i børnehaven, så vil jeg ikke derhen mere...« Det var endda hendes første dag i børnehaven. Elisabeth led endnu mange år efter af det, hun oplevede den dag. Skønt hendes forældre skiftede skole for hende flere gange og fik hende til forskellige psykologer. Hun fik dysenteri, hun tissede i bukserne, havde natlige mareridt. Faderen havde endda selv været arresteret af tyskerne en måneds tid. Og et ferieophold for hele familien i et lejet hus i Ganløse hjalp heller ikke. Her lød også sirener. Og en deserteret tysk soldat kom forbi. Og en tysk patrulje, som eftersøgte ham i hvert hus.

Enhver krig har ofre. Elisabeth led under alt det skete mange år frem. Som voksen blev hun præst og skrev en række bøger. Og fik fem børn. Men meget af det, hun fortæller, er rystende. F.eks. traf hendes mor kort tid efter bombningen på Vesterbrogade en kvinde, som siger til hende: - »Jeg hader Dem, fordi De fik lov at beholde Deres børn« (altså, at pågældende selv havde mistet et barn på skolen den dag).

Den 21. oktober 1944 belv Gestapos hovedkvarter i en af Århus universitetes bygninger ødelagt ved et lignende britisk luftangreb. Her ses bygningen efter bombardementet.

Husmandsskolen i Odense

Af Kaj Christensen

Den 5. maj 1995 er det 50 året for NAZITYSKLANDS betingelsesløse kapitulation i den 2. verdenskrig og dermed Danmarks befrielse.

Befrielsen var ikke gratis. Det kostede ofre både for modstandsbevægelsen, blandt KZ-fanger og for vore søfolk, der deltog i mange konvojer, og mange civile ofre var også deriblandt.

Husmandsskolen

Husmandsskolen i Odense var centrum for Gestapos efterforskning af modstandsbevægelsen på hele Fyn og var derfor en eklatant risiko, som der på een eller anden måde skulle sættes ind imod. Fynsledelsen havde i længere tid overvejet, om modstandsstyrkerne var store og stærke nok til selv at sætte et angreb ind mod skolen. Men disse planer blev forkastet med flere begrundelser. Angrebet kunne medføre mange tab blandt modstandsbevægelsen, og en gengældelse mod den odenseanske befolkning var også en mulighed. Gestapo var den mest bestialske del af den tyske værnemagt.

Pres på London

Fynsledelsen lagde et vist pres på London, for at få luftvåbnet til - i lighed med bombardementerne af Gestapos hovedkvarter i Aarhus og København - også at få Husmandsskolen bombet.

Den 17. april 1945 kl. 16.05

Luftværnssirenernes varslingsoner hørtes nu over hele byen, og nogle minutter senere kom der 6 engelske bombemaskiner flyvende lavt over byen med mål mod Husmandsskolen. Først kredsede de over målet, hvorefter de gik til angreb.

For øjenvidner var det fuldstændigt klart, hvad angrebet gjaldt. Husmandsskolen, Gestapos hovedkvarter, skulle lægges i ruiner - og det blev den.

Der blev kastet ialt 24 bomber a 500 pounds, og selv om mange ramte Husmandsskolen, var der også en del, der ramte civile bygninger.

Viceluftmarskal Basil Embry

Flystyrken blev ledet af vicemarskal Embry og var startet fra Mecklenbruck i Belgien, og angrebet var i flere dage i træk kommenteret i BBCs radioudsendelser til Danmark.

Hvad angrebet på Husmandsskolen generede Ge-

Husmandsskolen efter RAFs bombardement i april 1945.

Gestapohovedkvarteret var nu ødelagt, og med dette også mange arkivalier om modstandsbevægelsens opbygning og organisation

stapo, er aldrig rigtigt gjort op, men ét står fast, at Gestapo blev sinket i sit arbejde, da de nu skulle flytte deres endnu ikke uskadeliggjorte kartoteker til et nyt sted. Dette blev efter en mindre omladning i Det ny Missionshotel til Grand Hotel.

Husmandsskolen var nu ødelagt, da den fik 4 fuldtræffere, ligesom der udbrød brand i ruinerne.

Næsten alle Gestapoerne var imidlertid nået at komme ud af skolen, og så vidt vides blev kun én tysker dræbt ved angrebet.

Civile ofre.

Som ved alle luftbombardementer var der også her et stort antal civile ofre.

9 mennesker dræbtes og over 20 såredes, heraf en del hårdt. Flere villaer omkring

Husmandsskolen jævnedes med jorden, og andre blev stærkt beskadiget. Ca. 20 ejendomme blev helt ødelagt, og over 150 blev beskadiget, nogle i stærk grad.

Rednings- og oprydningsarbejdet fortsatte hele natten af CBU kolonnen, ligesom Falck og Zonens ambulancer gjorde et stort arbejde.

Der blev også oprettet plads til de 300, som måtte evakueres, men her stod naboskab og venskab deres prøve. De fleste blev indkvarteret hos venner og naboer.

Var det ofrene værd?

Mange, der ikke har oplevet krigen og besættelsen, vil sikkert spørge: »Var det ofrene værd?»

Vi der var med - på den ene eller den anden måde - mener JA!

Nogen gange siges det: »Jamen krigen sluttede jo 3 uger senere end bombardementet på Husmandsskolen«. Dette er rigtigt, men der var ingen den gang, der vidste noget om, hvornår Danmarks besættelse ville høre op.

Danmark ville måske blive krigszone, og derfor var det vigtigt, at modstandsbevægelsen var intakt.

En tysk kommandant - der vidste, at det hele var tabt - kunne i desperation finde på at destruere en by eller en hel landsdel.

Som det gik på Bornholm, hvor den tyske general nægtede at overgive sig til Sovjethæren, blev der bombet, og også her gik det ud over uskyldige.

Sådan er krig.

Denne smukke gamle bygning Fyens Stifts Husmandsskole blev Gestapohovedkvarter for hele Fyn

Hjælpen før Bernadotte

Af Erik Boest

Overlæge Troels Thune Andersen indskrev sit navn i besættelsestidens og politiets historie ved frivilligt og delvis på eget initiativ at rejse ned til de danske politifolk, som tyskerne den 19. september 1944 havde deporteret til tyske koncentrationslejre.

I slutningen af 1944 lykkedes det daværende afdelingschef Hvass fra Udenrigsministeriet og dr. Juel-Henningesen fra Sundhedsstyrelsen at formå tyskerne til at flytte de internerede politifolk fra den berygtede koncentrationslejr »Buchenwald« ved Weimar til krigsfangelejren »Mühlberg« ved Elben øst for Leipzig. I januar 1945 lykkedes det endvidere at opnå tilladelse til, at en dansk læge måtte rejse ned til de danske politifolk, der nu trælledede i forskellige arbejdslejre i området omkring Leipzig.

Tyskernes betingelse var dog, at den pågældende læge forpligtede sig til ikke at vende tilbage til Danmark, før krigen var forbi - og eventuelt lade sig internere sammen med politifolkene.

Af praktiske og sikkerhedsmæssige grunde blev Thune Andersen tilknyttet Dansk Røde Kors som lægedelegeret.

Sydpå med 30 km i timen

Ud over Thune Andersen bestod den danske delegation af ritmester Knud Cizeck Zeilau (kaldet Charles), som tidligere havde været i Tyskland for Dansk Røde Kors med levnedsmidler og tøj til danske koncentrationslejr-fanger, og af chaufføren Johan C. Nielsen (kaldet »Sahara« efter motorcykeltur gennem denne ørken) og Edvard Sørensen (kaldet »Der kleine Schwarze«). På et senere tidspunkt stødte Adda Krøyer (kaldet »Søster Adda«) til delegationen for bl.a. at hjælpe med at føre kartoteker.

Selve rejsen foregik i en Hudson personbil, der foruden trægsgenerator også var indrettet til benzinkørsel, og

en lastbil med påhængsvogn, der alene var beregnet til trægsgeneratorkørsel, hvilket indebar, at lastvognstogets hastighed sjældent sneg sig over 30 km/t.

Lastvognstoget var hvidmalet, mens Hudsonbilen var grøn med påmalede røde kors for og bag og Dannebrog på dørene. Inden man passerede grænsen, malede man Røde Kors mærker på taget af bilerne og forsynede disse med Dannebrog på kølerne.

Afrejsen fra København fandt sted den 23. februar 1945.

Ankomsten

Delegationen var velforsynet med levnedsmiddelpakker, medicinpræparater, vitaminpiller og tobaksvarer - der var af livsvigtig betydning for krigsfanger. Forbindsstoffer og et mindre ambulanslaboratorium samt instrumenter til mindre kirurgiske indgreb indgik også i beholdningen - ligesom generatortræ, benzin, olie og diverse reservedele.

Den 28. februar 1945 ankom delegationen til »Torgau an der Elbe«, hvor man indlogerede sig på »Hotel Friedrich der Grosse«.

Den tyske civilbefolkning levede på det tidspunkt lige på sultegrænsen, hvilket hotellets menukort var et tydeligt bevis på, idet man som regel kun kunne få en ret uden rationeringsmærker - »Stammgericht«, som næsten altid bestod af kogte kartofler af en kvalitet, som kun kan komme ind under betegnelsen »foderkartofler«.

Det eneste, man iøvrigt kunne få uden mærker, var faktisk tyndt øl og kålrabi - selv kartofler var på rationeringsmærker.

De danske politifolk var fordelt på tre tilstødende militærdistrikter, Mühlberg, Torgau og Oschatz, hvorfor Thune Andersen i løbet af de første dage søgte kontakt med de tre tyske militærdistriktschefer, hvis tilladelse var nødvendig, for at den danske delegation kunne få adgang til lejrene og opnå

forbindelse med de internerede politifolk.

Kontakten

I Oschatzdistrikt var der i begyndelsen store problemer med pakkeudleveringen, idet tyskerne bevidst sinkede fordelingen. Ved Thune Andersen og Zeilaus mellemkomst blev dette problem efterhånden løst - men ikke uden flere danske henvendelser til forskellige overordnede tyske myndigheder i Berlin. Senere, da delegationen fik rådighed over yderligere et motorkøretøj, opnåede man dog tilladelse til selv at fordele pakker til de internerede politifolk i alle tre distrikter.

Delegationens opgave var af umådelig stor betydning for politifolkene. Ikke alene den praktiske hjælp, men vel især Thune Andersens og delegationsdeltagernes menneskelige holdning, var af stor moralsk betydning for de internerede, som derved fik nyt, og på det tidspunkt tiltrængt livsmød.

En af hovedopgaverne var at afbøde og lindre sygdomstilfældene, at udfinde de mest syge politifolk og søge at få så mange hjem til Danmark som muligt, hvilket indebar, at man opsøgte samtlige lejre, revirer og lazaretter. Under disse besøg uddeltes levnedsmiddelpakker, tøjpakker, vitaminpræparater, medicin, forbindsstoffer og hvad alle ventede mest på - tobaksvarer.

Tobak var på det tidspunkt af uvurderlig betydning for fangerne, idet cigaretter og tobak fungerede som eneste gældende betalingsmiddel - såvel indenfor som udenfor pigtråden.

Den danske delegation levede en farefuld tilværelse og var i konstant livsfare på grund af beskydning og angreb fra luften - specielt fra lavtgående allierede jagere, der strejfede rundt og beskød alt, der bevægede sig på vejene.

Opsamlingen

Efterhånden opnåede grev Folke Bernadotte tyskernes

accept på, at alle internerede politifolk kunne samles i den ellers så berygtede koncentrationslejr »Neuengamme« ved Hamburg - med henblik på eventuel senere hjemtransport til Danmark eller Sverige.

Efter at Dansk Røde Kors i længere tid havde ydet humanitær bistand og blandt andet formået at bringe 270 danske politifolk hjem, satte Svensk Røde Kors omkring den 10. marts 1945 ind med stor effektivitet.

Inden den svenske hjælpeaktion havde Thune Andersen og den øvrige danske delegation været rundt og opsamle syge og svagelige. Dette var en meget tidskrævende opgave, idet revirer og lazaretter uden varsel blev flyttet omkring i takt med russernes fremrykning, således at man ofte stod i den situation, at ingen var klar over, hvor patienterne havnede.

Efter hjælpeaktionen for de danske politifolk deltog Thune Andersens delegation i Bernadotte-ekspeditionens arbejde med at bringe baltiske, norske og danske koncentrationslejr-fanger til Danmark og Sverige.

Krigens gang medførte, at Thune Andersen og de øvrige delegationsdeltagere kom tilbage til Danmark uden forinden at måtte lade sig internere i Tyskland.

Indsatsen havde været livsvigtig

De internerede danske politifolk har senere ofte udtalt, at uden pakkerne fra Svensk og Dansk Røde Kors var mange flere omkommet i de tyske rædselslejre. Pakkerne kom også i stor udstrækning andre nationers fanger til gavn.

Thune Andersens delegation - der startede inden indsatsen fra Svensk Røde Kors - var således livsvigtig, idet mange internerede var udhungrede, syge og meget afkræftede, men ikke mindst var mange ved at miste livsmødet.

De danske politifolk, der var deporteret til Tyskland - og deres familie - er i stor taknemlighed til Røde Kors og til samtlige de mange frivillige, der satte livet på spil for at yde en humanitær indsats for at hjælpe koncentrationslejr-fangerne i nødens stund.

Med de hvide busser fra Neuengamme

Aflæge Harald Roesdahl

Fra begyndelsen af måneden til aktionens slutning havde jeg som læge lejlighed til at deltage i transporterne.

Den første transport, jeg var med på, afgik 4. april 1945 fra Padborg og lededes af sekretær i Socialministeriet Finn Nielsen og ritmester H. Hansen. Den bestod af 52 køretøjer, rutebiler og ambulancer, såvel benzin- som gengas-drevne.

Den første konvoj

Det var et imponerende syn at se en sådan konvoj i en tid, da almindelige ruter indstilledes på grund af gummimangel, og benzin var en vare, som selv vi praktiserende læger ikke længere fik tildelt. Her var tilsyneladende nok af alt. Socialministeriet, som stod for den danske deltagelse i ekspeditionen, vakte her straks ens beundring, en beundring, der steg som tiden gik og situationen spidsede til. De fra dette ministerium udsendte folk viste sig altid fuldt på højde med enhver situation.

Padborg, der under krigen havde ført en stille tilværelse som grænsestation, oplevede nu med Socialministeriets kørselskontor og karantæne-stationen som central en hektisk tid.

Den første konvoj var rent dansk og skulle hente 600 politibetjente. Turen gik som sædvanlig over de ubeskadigede byer Flensborg, Slesvig og Rendsborg, videre over Neumünster, som da kun havde fået et par bomber, men hvis omtrent komplette ødelæggelse vi skulle blive daglige vidner til. Endelig gennem Hamburg, der lå udbrændt og død hen, men som stadig hver aften ved 22-tiden fik sit bombardement, og frem til Bismarcks gamle slot Friedrichsruh, hovedkvarteret for den svensk-danske hjælpeaktion.

I Neuengamme

De 600 betjente stod opstillet lige uden for Neuengammelejren i gården til et gammelt teglværk. De fleste bar korrekte, ganske vist ofte temmelig slidte, uniformer, men andre havde amerikanske, franske eller andre allierede uniformsdele, som de havde tilbyttet sig i fangenskab.

Hovedparten så godt ud. Efter at man omkring nytårstid havde fået dem anerkendt som krigsfanger, og de noget senere regelmæssigt var begyndt at modtage Socialministeriets Røde Kors pakker, havde de ikke sultet.

De første sygetransporter var forfærdende. Højfebrile plettyfustilfælde, åbne, stærkt hostende tilfælde af tuberkulose, svære tilfælde af tarmsygdomme, folk med store operationssår fra betændelser på arme og ben o.s.v., oftest hos »muselmænd«, d.v.s. mennesker fra hvilke alt fedtholdigt underhudsvæv og næsten al muskulatur er forsvundet. Kun huden sidder slapt hen over de overalt fremstående knogler, og øj-

nene synker tilbage i øjenhulene, store og med en glasagtig næsten fanatisk glans.

Hyppigt synes tilfældene håbløse, men fangerne havde for enhver pris ønsket at komme ud fra det tyske helvede. Men en biltransport på 12-16 timer betyder, selv under de bedst mulige forhold, en stor anstrengelse. Og flere gange skete det, at døden efter en forgæves jagt rundt i de tyske rædselslejrer nåede sit bytte efter ankomsten til Padborg.

Bærer i tre etager

De fortrinlige svenske busser var de bedst egnede for transporterne. Der kunne i hver side arrangeres bærer i tre etager, og så var der alligevel god plads til at gå imellem.

Efterhånden som transporterne og krigen skred frem, og professor Rundberg ved udvælgelsen i Neuengamme nåede så vidt - for en stor del ved hjælp af vor gode danske snaps - at få åreknuder og platfod anerkendt som kronisk sygdom, der berettigede bæreren til at blive transpor-

teret til Sverige via Danmark, kunne de fleste naturligvis transporteres siddende, hvilket jo forøgede transportkapaciteten betydeligt.

I Neuengamme tog pålæsningen altid en utrolig tid. Konvojen blev oftest tilsagt til om formiddagen, men kun en vogn ad gangen måtte komme ind i lejren, og der var en utrolig masse dikkedarer.

Bombardementerne

Som regel kunne afrejsen først finde sted hen mod aften, og på grund af de slidte vogne og usikre gengas-biler nåedes Padborg hen på morgenstunden. Kørsel uden lys og uden brug af fodbremsen, som jo giver rødt stoplys, under flyveralarm sinkede naturligvis også kørslen. Endvidere havde hver landsby efterhånden sin panserspærring, hvorigennem der kun var en snæver passage.

Så snart vognene var repareret, startede konvojen atter. Det blev aldrig til det reglementerede antal timers søvn, men man lærte snart at få et lille »nik« siddende i bilerne, når lejlighed gaves.

Det gjaldt om at komme igennem Neumünster, der som jernbaneknudepunkt blev bombarderet dagligt ved 14-15 tiden. Hamburg skulle passeres inden aftenbombardementet, hvorefter konvojen overnattede i skoven ved

De hastigt hvidmalede busser og deres chauffører står i Padborg, klar til afgang mod Neuengamme

Under hjemtransporten er der luftangreb. Konvojen søger ly i skoven ved Friedrichsruh. Her står tre befriede fanger og kikker efter flyverne

Friedrichsruh. Næste dag gik turen så atter over Neuengamme til Danmark.

En rygsæk og et stykke flæsk

Lederen af den danske afdeling i Friedrichsruh var afdelingschef Hvass, Udenrigsministeriet, som førte de ofte besværlige forhandlinger med tyskerne. Ved en daglig konference satte afdelingschefen alle ind i den foreliggende situation, hvilket bidrog stærkt til at opretholde den gode stemning.

Fra Udenrigsministeriet var også sekretær Bjarne Paulson. Sekretær Finn Nielsen, Socialministeriet, havde den overordentlig krævende opgave at administrere den store vognpark med alle dens forsyninger.

Den allestedsnærværende dr. Johannes Holm fra Seruminstuttet kørte rundt med den tyske SS-forbindelsesofficer dr. Rennau, og man havde indtrykket af, at det både var i bil og på anden måde, han blev kørt rundt. En rygsæk her og et stykke flæsk der bevirkede uden tvivl, at mangan skandinav slap tidligere løs end ellers.

Om forsinkelserne fra Neuengamme var bevidste, er ikke let at sige, men vi nåede

alligevel altid gennem Hamburg inden bombardementet. En gang bombarderedes samtidig Hamburg bag os og Neumünster foran os, og i længere tid var alt oplyst som ved dag.

Luftalarm i Neumünster

Den alvorligste situation, konvojen var i, opstod en nat i Neumünster. På grund af dårlig afmærkning havde man i mørket - man kørte jo med slukket lys - ikke bemærket et skilt med omkørsel, men var kørt den sædvanlige vej midt gennem byen. I eftermiddagens bombehuller kører de forreste biler fast, samtidig med at der blæses fuld luftalarm, og bombeformationen høres over byen.

Der kastes lysbomber ud, politi og soldater løber forvirret omkring og råber, at vi skal søge ly, men instruksenen om, at fangerne ikke må forlade vognene, må af hensyn til efterfølgende transporter overholdes.

Efterhånden ledes de store busser, med undtagelse af en enkelt, som i et hul har fået generatoren slået af og må efterlades, mellem gadetræerne op på de heldigvis brede fortove og ud ad en snæver landevej, hvor der går en

strøm af mennesker, der lejrer sig bag diger og i grøfter.

Alle folk ville naturligvis køre med ud af byen. Jeg husker en fortvivlet mand, hvis svære kone, som åbenbart havde en hjertelidelse, forpustet var sunket om på fortovet, og en tynd mand, som ikke længere kunne slæbe sine 2-3 år gamle tvillinger. Det var billedet på den største forvirring og resignerende håbløshed.

Tyskerne havde imidlertid selv forbudt konvojen at tage civile op, og de i forvejen hårdt lastede busser tillod det heller ikke. Så vi måtte vende det døve øre til alle bønnerne. Heldigvis for konvojen gjaldt angrebet Kiel, men havde Neumünster været målet, havde katastrofen været uundgåelig.

Hvad tyskerne troede

Hvordan tyskerne i almindelighed så på de regelmæssigt passerende konvojer af store hvidmalede busser og ambulancer med svenske og danske flag, er ikke let at sige. Men ofte vinkede folk til os, og under et stop i Hamburg hørte vi en kone råbe: »Die lieben Dänen bringen Liebespakete für uns und holen Flüchtlinge nach Dänemark«.

Jeg tror alle, der hørte det, var for chokerede over denne opfattelse af konvojens mission til at kunne korrigere den.

Den 18. og 19. april lå konvojen stille i Friedrichsruh. Stemningen var spændt, man ventede på tilladelse til hjemtransport af alle de resterende skandinaver fra Neuengamme, i alt ca. 2.500. Tilladelsen havde været givet og atter nægtet fra Berlin, og dette havde gentaget sig. 5.000 polakker og russere med »muselmænd« og syge var sat i march, ingen vidste hvorhen.

Englænderne stod tæt uden for Hamburg og skulle i følge rygter have haft patruljer over Elben ca. 10 km. fra Friedrichsruh. Vi regnede det for en mulighed, at engelske panserkiler kunne afskære tilbagevejen.

Endelig den 19. om aftenen kom afdelingschef Hvass med meddelelsen om, at tilladelsen var givet, og kl. 22 samledes ledere og læger på slottet

i en underlig højtidelig stemning, ganske anderledes end den sædvanlige.

Den sidste transport

De danske biler - de svenske var endnu ikke vendt tilbage fra Theresienstadt-ekspeditionen efter de danske jøder - stod opstillet på en V-formet skovvej ca. ½ km. fra slottet. Rundt om, man syntes i nærmere og nærmere afstand, lå tyske militærafdelinger, som flyene dykkede ned over og beskød, det samme gjaldt den nærliggende jernbane.

Endelig oprandt efter en travl nat den 20. april, Hitlers sidste fødselsdag. Kl. 6 var den første buskolonne ved Neuengamme og derefter en ny kolonne hver time. Lejren gav indtryk af opbrud og betydelig forvirring. De gamle SS-vagtmænd var ved at blive formeret i kompagnier, antagelig til frontbrug, og vogne måtte nu med hele besætningen køre helt ind i lejren, hvor lejrchefen Pauly og Obersturmführer Thumann, masseorderen fra Lublin og hele lejrens rædsel, overmåde venligt stak os på næven og var os behjælpelig med indladningen.

Massemorderen fra Lublin

Vi læger havde en tidligere gang i tomme ambulancer sneget os ind i lejren, hvor vi hurtigt traf gamle venner og kolleger.

Imidlertid opdagede hr. Thumann snart, at der var for megen leben og viste os brutalt ud med trusler om alt ondt. Nu var stemningen imidlertid en anden, og man var åbenbart velkommen til at hjælpe med til at evakuere lejren.

Et at mine sidste indtryk var af nogle fanger, der kom trækkende med en af de sædvanlige store fladvogne, hvorpå der lå 6-10 gustne, frygteligt udtærede stive, nøgne skikkelser med åben mund, kun delvis dækket af et par tæpper.

Jeg troede, at de alle var døde, men pludselig rejste en hovedet og kiggede sløvt på de mange biler for et øjeblik efter at falde tilbage. At turen gik til lighus eller krematorium, var der næppe tvivl om, og at mandens bevægelse har haft ændrende indflydelse

herpå, kan sikkert anses for usandsynligt.

Vognene bliver alle læsset til bristepunktet med mennesker, man vidste ikke, om der kunne nå tilstrækkeligt med vogne frem, og alle fangernes ejendele, hvoraf meget naturligvis havde den allerstørste værdi for dem, måtte efterlades. Men ikke en sur mine sås i den anledning, alle vidste, hvad det gjaldt.

Mens læsningen foregik, hørtes tydelig artilleriskydning, og mens kolonnen rullede gennem den idylliske nedersaksiske landsby, som havde givet rædselslejren navn, vinkede børnene som sædvanlig med deres blomster. Ikke til fangerne, men til chaufførerne, som for et stykke brød eller et par cigaretter under ophold plejede at købe blomster til at pynte deres biler med.

Kolonne efter kolonne

Turen går denne gang over Lübeck-Kiel for at fjerne konvojen mest muligt fra fronten og fra de lavtgående »Tiefflieger«. Havde man ikke skullet være på vagt overfor dem, kunne det have været en pragtfuld turistrejse gennem det solbeskinnede »holstenske Schweiz«, hvor alt var grønt og træerne lige udsprungne.

Men nu havde vi intet imod, at løvet skjulte bilerne. Kiel var frygtelig ødelagt af sprængbomber i modsætning til det udbrændte Hamburg. Lübeck derimod var ikke så medtaget, og skaderne her

var i modsætning til de andre byer delvis opryddede.

På vejen mødte vi kolonne efter kolonne af danske busser og fiskebiler, hver bestående af 15 vogne, biler som var rekvireret i største hast, og hvor den endnu våde, hvide maling knap nok dækkede navnene på bilernes sædvanlige ruter.

Det er vist ingen overdriivelse, at alt, hvad der kunne køre af den slags i Danmark, den dag var på vej til eller fra Neuengamme, i alt deltog omkring 200 danske biler.

Også den svenske afdeling mødte vi, og med sit fortrinlige materiel og mandskab nåede den atter at overhale vore hostende gengasbiler og nå Danmark før vi.

Endelig ved grænsen

Vi nåede først grænsen om aftenen, hvor der var fuldt af folk, der søgte efter pårørende. Stemningen var hektisk, imidlertid måtte fangerne jo fortsætte i bilerne til Frøslev og Møgelkjærlejren og de syge til Padborg karantænestation, hvorfra de med tog føres videre til Sverige.

De sidste skandinaver blev først evakueret fra Neuengamme ved aftenstid, og den 22. april var det slut med at bringe alle de skandinaver, man havde kunnet opspore i Tysklands tugthuse og koncentrationslejre, via Neuengamme til Danmark.

Kilder: Socialministeriets arkiv (Rigsarkivet).

Blandt nordmænd i KZ-lejrene

Af Johannes Fosmark

Det går virkelig muntert til, når nordmændene fejrer grundlovsdagen den 17. maj. Det sker ved store glædesfester over hele landet. Og fra Danmark hilser vi dem med tusinder af buketter af bøgegrene fra Rold Skov.

Mine tanker glider tilbage til den barske hverdag, jeg gennem næsten halvandet år levede sammen med 2200 nordmænd i koncentrationslejren Sachsenhausen ved Berlin.

Lad mig begynde med at fortælle om Einar. Ja, sådan blev han kaldt blandt alle nordmænd. Navnet sagde mig dengang ikke noget, men det var tydeligt, at det var noget særligt, at være Einar. Han var skriver i blokken, hvor der om natten var opmagasineret vel 6-700 til trods for, at der nok egentlig kun var plads til omkring 140. Den tyske blokældste var kendt for at være meget vanskelig, men Einar havde en særlig evne til at komme om ved ham.

»Du er sulten, dansker«

Fra en udekommando blev jeg indkaldt til forhør i den politiske afdeling i hovedlejren, og jeg kom i nogle dage til at bo i den blok, hvor Einar var skriver. En mager suppe kom, og jeg spiste nok ret ivrigt, for Einar gav mig en ekstra ration, idet han sagde: »Du er så sulten, dansker«.

Da rugbrødene kom til blokken, skar Einar med omhu hvert brød ud, så der blev dagsrationer af hvert rugbrød til 5 mand. Et sådant stykke rugbrød hed i lejr sproget en kuli, og den måtte man selv forvalte, så den slog til i de næste 24 timer. En kuli rugbrød var derfor uhyre eftertragtet, og så skete der det, at der den ene aften blev en kuli til overs, og den gav Einar mig. »Du er så sulten, dansker«, gentog han.

Der gik nu nogle måneder, og jeg kom tilbage til hovedlejren. En aften efter lejrappellen lagde jeg mærke til, at der var en usædvanlig uro henne ved de norske blokke, og jeg gik da derhen. Alle snakkede om Einar. »Einar skal på transport«. »Einar skal tilbage til Oslo«, blev der sagt.

Nu var det tillokkende at komme hjem, men der var dog ingen, der var glade på Einars vegne. For: »Hvorfor skulle han hjem nu? Hvad ville Gestapo-folkene - Quisling-folkene - gøre ved ham?«.

Einar Gerhardsen kom på Grini. Han var startet på Grini den 12. september 1941. Han kom først ud den 8. maj 1945. Hans virke som Norges førstemand har blandt hans landsmænd givet ham navnet landsfaderen. Når jeg selv har talt med ham, læst om ham, hørt om ham, har jeg altid tænkt på ham som nordmanden, der bag pigtråden ved Berlin gav en sulten dansker noget at spise.

En anden, jeg ofte tænker på, kaldte vi ikke ved fornavn, men vi brugte hans fulde navn, og det var Emil Stang. En aften fik han ordre til at pakke sine sager, og en sådan besked kunne ingen af os lide at få, selv om vi ikke havde ret meget at pakke sammen, og vi spurgte naturligvis os selv og de nærmeste kammerater: »Hvad skal der nu ske?« Emil Stang var da også kendeligt nervøs, da han stod og pakke sine få ejendele sammen, og jeg gik da hen til ham som han stod der med en kasse, der tjente som hans seng. Jeg sagde da til ham: »Her ligger nogle strømper. Dem har du glemmt«. »Nej«, svarede Stang »det er ikke mine. Det er Oskars. Vil du give ham dem?« Og det ville jeg naturligvis gerne.

Stoppede strømper for SS-folkene

Hjemme i Norge var Stang

En hjembragt fange uden for karantænestationen i Padborg. Vægt: 38 kg.

præsident for højesteret, og Oskar var murer og fra København. Til daglig måtte Stang i lejren sammen med bl.a. Arnulf Øverland stoppe strømper for SS-folkene, men Oskar havde strengt arbejde som murer uden for lejrens område. Så tog Stang, juristen fra Oslo, Oskars strømper med på sit arbejde og stoppede dem. Jo, tilværelsen bag pigtråd ved Berlin udslettede standsforskellene på det tyske slavemarked.

Som nævnt var Arnulf Øverland også i blokken. Navnet sagde mig dengang ikke ret meget, men nordmændene nævnedes altid navnet med en tydelig form for agtelse.

Julen nærmede sig, og Odd Nansen udfoldede store anstrengelser for at lave blokken om til en norsk fjeldhytte, og det var ubegribeligt, at han kunne organisere så gode, så mange og så velegnede ting til at føre sin ide ud i livet. Der blev nu lagt et stort program for juleaften i blokken. Stang skulle tale. Juleevangeliet skulle læses op, og vi skulle synge. Maden skulle klares ved et par klemmer, smurt med Røde Kors pakken, for så kunne vi forære lejrmanden den aften til ungdomsblokken.

Men der skete det uheldige, at Gestapo-ledelsen fik nys om vore planer. De forlangte programmet forelagt til godkendelse med det resultat, at det blev forbudt med ordene: »I er jo vanvittige, at I vil holde juleaften med juleevangelium, når tyske soldater forbløder på Europas slagmarker«.

Nu havde mange af nordmændene siddet i lang tid, og derfor aflyste de programmet - officielt - men gennemførte det meste af det alligevel.

Og så rejste da Øverland sig op fra sin plads og læste det juledigt, han havde forfattet i lejren til denne juleaften.

Jeg ser ham endnu for mig som han stod der. Firskåren og med et blik som lynild. Hans stemme var klar. Næsten metalagtig, og han læste det digt, der nu figurerer i mange skolars litteraturudvalg:

- Et juletræ er tændt på galgebakken.

Det var ikke en eller anden galgebakke et eller andet sted

ude i verden, men den galgebakke, hvor vi jævnligt måtte stå opmarcheret for at se på, at en af vore kammerater blev hængt.

Sønnen sendt i KZ-lejr

I omtalen af juleforberedelserne nævnedes jeg Odd Nansen. Derhjemme var han arkitekt, og han havde pådraget sig Quislings vrede, da han henvendte sig til ham og forbød ham at bruge faderens navn i sit propagandaarbejde for at stive sig af i den norske opinion. Quisling havde i sin tid været faderens, Fridtjof Nansens medhjælper i den store hjælpeaktion over for statsløse flygtninge. Om dette fortalte Quisling vidt og bredt, og man har vel nok lov til at antyde, at det var en ejendommelig måde, Quisling viste sin sympati for Nansen på ved at sende hans søn i tysk koncentrationslejr.

Odd havde store dramatiske evner, og det gav sig i lejren bl.a. udslag i, at han skrev og instruerede et skuespil om kampen i Norge. Det blev opført illegalt i blokken, men selv når man tager i betragtning, at der var udstillet vagtposter ved dørene, var det fantastisk modigt gjort af ham at opføre det i selve lejren. Jeg husker endnu tydeligt slutscenen. I denne optrådte Quisling som folketaler, hvilket Odd viste på den måde, at Quislings hoved blev ført ind på scenen på et kosteskaf, hvorefter han råbte til »folket«: »Den står stærkt, som står ene«. Behøver jeg at tilføje, at en hånlige latter bølgede imod »Folketaleren«?

Førte dagbog

Odds største bedrift er dog nok den dagbog, han førte, først på Grini, senere på Sachsenhausen. Den blev ført hver dag - i smug på tegnestuen. Med en næsten mikroskopisk håndskrift prentede han på ganske tyndt papir sine dagbogsblade, og han mestrede at få dem alle ud af lejren, disse farlige og værdifulde optegnelser, der efter befrielsen blev et trebindsværk »Fra dag til dag« For eftertiden har han her skabt det mest værdifulde mindesmærke over nordmændenes deltagelse i okkupationsårene. Her er uforglemmelige, gri-

bende partier. Her er viljestyrke, mandsmod, humanitet, kunstnersind og den præcise sandhed.

»Måske tilgive, men ikke glemme«

De nordmænd, jeg her har fortalt om, havde alle siddet længe, men der var dog en af nordmændene, der havde siddet allerlængst. Det var Sigvard Strandsted. Han blev arresteret i Berlin af Gestapo den 17. maj 1940, altså på Norges store dag, og han kom først fri ved Bernadotte-aktionen. Han var en stor beundrer af russisk kunst, og han havde derfor efterhånden i Berlin samlet sig et bibliotek af russisk litteratur på omkring 3000 bind. Det fandt Gestapo fordægtigt - og så sad han i saksen.

Strandsted sagde grumme lidt, men lyttede gerne, når andre sagde noget. Hans mørke øjne og hans blik var tankefuldt. Når vi om aftenen gik til vore sovekasser, krøb han i en underkasse, jeg i en anden i 3. etage. Så en aften gik jeg om bord i ham, trykkede ham i hånden, fortalte, hvem jeg var, og han, hvem han var. Og dette blev starten på en lang række samtaler, der oftest foregik efter appellerne. Det blev beretninger om et helt menneskelivs tjeneste i pressen, først som korrespondent til de tre førende konservative aviser i Norden, senere som den, der dækkede omkring 100 dagblade i USA. Han havde således været indbudt, da Graf Zeppelin startede sin første luftsejls, og

blandt de endnu færre, der var indbudt til at se Hitlers bjergvilla i Bergtesgaden.

Da tiden kom, da vi skulle evakueres fra Sachsenhausen til Neuengamme, trådte Sven Oftedals personlighed meget klart frem. Der var naturligvis en vældig rift om at komme afsted, og som læge i lejren kunne han være taget afsted med den allerførste transport. Han kunne jo blot sige, at han ville sørge for, at de forhold, hans fangekammerater kom til i Neuengamme, var forsvarlige, men han ventede til den allersidste transport, og i Neuengamme ledede han med fast og smidig hånd det skandinaviske revier. Han ledede også de første sygetransporter, indtil han kom til Danmark på lejrens allersidste dag. Jo, Sven, som vi jo sagde, var rolig, usentimental og dog i besiddelse af den nobleste form for menneskelighed, jeg nogen sinde har mødt hos en læge.

Efter Tysklands sammenbrud traf jeg atter Halvard Lange. Det var i København. Han havde som sit lands udenrigsminister ført Norge ind i NATO, og han var naturligvis stærkt interesseret i at bygge et nyt Europa op.

»De forlanger af os, at vi skal glemme«, sagde jeg til ham.

»Det har de ikke lov til at forlange, for det kan vi ikke. Vi kan forsøge at tilgive, men glemme, det kan vi ikke«.

Og her er nok alle eks-fangerne fra de tyske lejre enige med ham.

Neuengamme-lejrens sidste dage

Af Vaclav Koubeck, Prag.
(skrevet omkring nytår 1948)

Den tidligere koncentrationslejr Neuengamme ved Hamburg, som anses for at være den bedst bevogtede lejr og forsynet med de bedste bevogetningsforanstaltninger, er nu fængselslejr for de medlemmer af SS, som skal for domstolen.

På dette sted, som før var overfyldt med tusinder af politiske fanger, begynder nu afstraffelsen af dem, som førhen var tyranner, og som pinte og plagede mange tusinde antinazister til døde.

De fem år, som jeg tilbragte der, er forbundet med mange ubehagelige og onde erindringer. Men al den overlaster, både legemlig og mental tortur, hver dags nerveanspændelse, fem års kamp nat og dag mod den tyske nazismes uhyrer, alt dette er nu efterfulgt af en erindring om det varme venskab og kammeratskab, som forenede alle politiske fanger af alle nationaliteter.

Det er bemærkelsesværdigt, at medlemmer af nationer, som geografisk ligger langt fra hinanden, f.eks. danskere, tjekkoslovaker og nordmænd, med det samme blev bundet til hinanden i et venskab for liv og død. Måtte disse venskabsbånd, knyttede igennem kampen, overleve alle kriser og forblive uberørte af de vanskeligheder og den frygt, som igen truer verden.

Da de første enheder af de allierede styrker brød igennem den tyske vestvold, og de allierede faldskærme regnede ned over de hollandske marker, begyndte koncentrationslejr-fanger af alle nationaliteter at diskutere situationen, idet de spurgte sig selv, fra hvilken retning de allieredes angreb kunne ventes. Vor antagelse, at de allierede ville forsøge at besætte Tyskland fra Nordsøen og Østersøen, viste sig at være rigtig. Disse diskussioner, som naturligvis blev holdt i dybeste hemmelighed,

fremkaldte hos os ønsket om og nødvendigheden af at danne en oprørskomité, bestående af medlemmer af alle de nationer, som var repræsenteret i lejren, og hvis opgave det skulle være at foretage en systematisk og regelmæssig undersøgelse af den militære situation, som var i stadig udvikling, samt gøre forberedelser til dagen.

Denne dag var man sikker på ville komme, når de allierede kom endnu nærmere lejren, og mest sandsynligt ville den bringe alle tænkelige farer. Endskønt Himmlers hemmelige ordre angående tilintetgørelsen af alle politiske fanger i koncentrationslejrene ikke var officielt kendt af os, var vi sikre på, at det tyske regime ikke ville have nogen medlidenhed med os, og at døden på enhver tænkelig måde ventede os alle. Denne internationale komité bestod af et medlem af hver nation, medens de øvrige fanger ikke blev informerede om vore planer. Først senere blev de, som man kunne stole på, indviede. Vi var indstillet på at yde modstand imod ethvert forsøg af SS på at udføre en fuldstændig massakre.

Det heldige udfald af denne aktion ahang naturligvis af våben. Problemet var, hvordan man skulle skaffe sig disse. Da alle den slags planer, ja, blot kendskab til lignende aktioner af frie borgere blev straffet med døden, stod det klart for os, at i koncentrationslejrene ville tortur af den mest horrible art gå forud for døden. Derfor blev sådanne medlemmer af den internationale komité, som vi ikke anså for at være stærke nok til at modstå tortur, uden at afsløre vor hemmelighed, erstattet af andre. Fra »Metallwerke«, hvor de såkaldte »Volksgewehre« blev fremstillet, blev geværer smuglet ind i lejren. Foruden disse blev vi forsynet med to tunge maskingeværer fra Hamburg.

Da disse blev transporteret til lejren, indtraf en episode, som nær kunne have fået frygtelige følger. Maskinge-

væerne blev anbragt på en SS-lastvogn, type Renault, som bragte vasketøj fra Hamburg. Våbnene var skjult under vasketøjet. På samme dag blev et par bukser fra en fangedragt med de politiske fangers røde trekant og nummer påsyet fundet på vejen nær Neuengamme. En mistanke var vakt. Enten måtte en fange være flygtet og have forsøgt at skille sig af med dem eller også var de blot tabt fra vognen med vasketøj. Denne blev derfor standset ved indkørslen til lejren om aftenen, og alle de fanger, som var med vognen, måtte stille op på række og blev forhørt på en meget brysk måde. Der var fare for, at SS ville give ordre til at aflæsse vognen på stedet. Dette øjeblik var afgørende for hele organisationen. Faren blev afværget ved, at man lod, som om der var givet ordre til at køre vognen til beklædningsmagasinet og aflæsse den der.

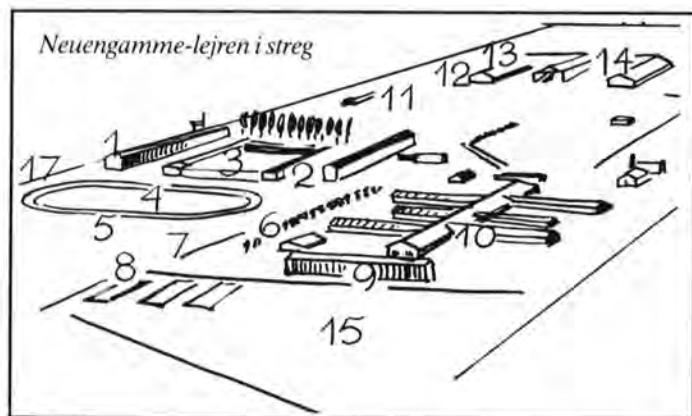
I begyndelsen af april var de britiske styrker allerede gået over Elben, og luftlinieafstanden mellem hæren og lejren var kun 3 km. Militære ledere blev udvalgt for hver nation, og med voksende spænding afventede vi begivenhedernes gang. På dette tidspunkt var den svenske grev Bernadottes aktion begyndt. På egen hånd havde

han ført forhandlinger med Himmler og opnået, at Svensk Røde Kors fik tilladelse til at frigøre danskere og nordmænd, som under krigens sidste fase i stort antal var anbragt i tyske lejre. Så kom dagen, da svenske ambulancebiler, helt hvidmalede, markerede med Røde Kors mærker og svenske flag, ankom til lejren og begyndte at køre danske og norske fanger bort fra lejren for at transportere dem til Sverige.

Ingen af os, som var vidne til denne aktion, vil nogen sinde være i stand til at udtrykke de følelser, med hvilke vi iagttog vore kammerater blive frie borgere igen ved det første skridt ind i en bus eller ambulance med et svensk flag.

Vi så, hvorledes disse transporter kørte ud af lejroporten, og vi fulgte dem i vore tanker på deres vej til Lübeck, hvorfra de, som vi dengang troede, skulle overføres til Sverige med svenske Røde Kors skibe. Vore hjerter fyldtes ikke alene af længsel efter friheden, men også af ønsker om lykke for alle dem, som kørte bort.

Det er rigtigt, at vi gjorde flere forsøg på også at indbefatte tjekkoslovaker i denne aktion, idet vi støttede os til den kendsgerning, at Tjekkoslovakiet var medlem af Genferkonventionen, og bad om,

1. Forvaltning 2. Køkken 3. Træbarakker. Nu fængsel (af sten) 4. Appelplads (nu sportsplads) 5. Revier 6. Køkken 7. Bunker (arrest) 8. Krematorium. 9. Hammerværke (blev aldrig færdigindrettet) 10. Metallwerke (Pistolfabrik DM. Deutsh Metallwerke) 11. SS-lejr 12. Motorfabrik for motorer og skibe 13. Urværker for bomber 14. Teglværk 15. D. A. W. Fremstilling af møbler, dele til geværer (af træ) og beslag 17. Indgangen til lejren.

Mindestenen ved Pelzerhaken for de over 7.000 omkomne KZ-fanger. Billedet er taget ved en 30-års mindehøjtidelighed i 1975

at i det mindste vore syge kunne blive overtaget af Svensk Røde Kors. Alle vore anstrengelser var forgæves, og da nogle af vore brødre ved en fejltagelse var kommet med i transporten, blev de efter undersøgelse af deres papirer ved lejrrporten trukket ud af vognen, slået forfærdeligt og sendt ind i lejren igen.

Da den sidste transport var afgået, vidste vi, at dagen nærmede sig, og at vore liv var i fare. Ingen af os havde noget at miste, thi enhver, som har været i koncentrationslejre, ved, at hvert minut, dag og nat, hang hans liv i en tynd tråd.

Vi var fast besluttede på at yde modstand med alle midler i tilfælde af, at man gik til aktion imod os. Gennem de forberedelser, som vi havde kendskab til, stod det os klart, at maskingeværerne ville blive anvendt. Pludselig blev der givet ordre til at tømme alt indholdet fra stråmadrasserne ud på appelpladsen, hvor vi indtil nu havde måttet stå til appel adskillige gange om dagen. Store mængder af strå blev ophobet på pladsen, og dette kunne kun have eet formål: at sætte ild på lejren og skyde alt levende. - I nogle tilfælde fik fangerne nervøse sammenbrud på grund af den voldsomme nerveanspændelse, og adskillige brød fuldstændig sammen.

Alligevel skulle enden, som vi alle så anspændt forventede, blive helt anderledes, end vi havde tænkt. Tomme jernbanevogne blev gjort klare, og med febrilsk hast blev de ladet med de fødevarer, som endnu var tilbage i lejren, undertøj, fangernes civile klæder, uniformer og udstyr fra værksteder m.m. Dette betød, at lejren skulle evakueres. Den tjekkoslovakiske borger Boudny, som på den tid arbejdede i lejren som murer, blev beordret til at fjerne alle trisser og kroge fra galgerne og fylde hullerne, som blev tilbage efter dem.

Allerede samme aften afgik den første store transport til Lübeck. Den 20. april afgik den sidste transport, og tilbage i lejren blev kun ca. 400 fanger, hovedsageligt bestående af køkken- og vagtmandskab. I Lübeck havn blev fangerne overført til den 10.000 tons store fragtdamper »Athen«. Fuldt lastet sejlede damperen ud i Lübeckbugten, hvor fangerne blev overført til et andet skib, en 34.000 tons passagerbåd »Cap Arcona«. »Athen« hentedes yderligere 2 hold fanger og kastede derefter anker en km fra »Cap Arcona«.

De fanger, som sidst havde forladt Neuengamme den 20. april, blev den 1. maj ført om bord på skibet »Thielbeck«, der på grund af et brud på

dets automatiske styreanordning var ude af stand til at forlade havnen ved egen hjælp og derfor måtte slæbes ud i bugten af 2 slæbebåde. Ved Travemünde kunne håndstyreanordningen sættes i funktion, og skibet fortsatte ved egen hjælp ud til det sted, hvor de 2 andre skibe lå forankrede, og her kastede det anker imellem dem om aftenen den 2. maj.

På vejen ud af Lübeck Kanalen havde »Thielbeck« passeret 2 lastpramme helt overfyldte med fanger fra koncentrationslejren Stutthof ved Danzig. Imellem disse var der mænd og kvinder, ja, selv børn. De fleste af dem var jøder- og tillige folk fra det norske politi, som havde været indespærret i denne lejr. Ved Lübeck Bugtens udløb i nærheden af Travemünde var der tæt pakket med undervandsbåde, og her befandt »Thielbeck« sig en tid i ilden fra et britisk luftangreb, som var rettet mod denne marinebase samt mod fabrikkerne på kanalens bredder.

Nogle af os havde lejlighed til at stå på dækket og var vidne til, at en u-båd lige i nærheden af skibet blev alvorligt ramt. I dette øjeblik havde vi lejlighed til at iagttage SS-mændenes sande »heltemod«. De prøvede på at skjule sig, hvor de kunne på dækket, og bad dem af os,

som havde blåstribede fange-dragter, om at stå på øverste dæk, så piloterne kunne se os og standse bombardementet af skibet. Omkring kl. 9 samme aften så vi slæbebåden komme slæbende med de to fuldt lastede pramme med Stutthof-fangerne i nærheden af »Thielbeck«. Søen var efterhånden blevet meget oprørt, og prammen, der var fyldt til rælingen med mennesker, var i fare for at synke enten på grund af søen eller ved at blive slået i stykker mod »Thielbeck«s jernsider. De stakkels ofre græd hjerteskræende, og deres desperate klagen var så forfærdende, at selv de tyske politimænd, som var om bord, ikke kunne holde det ud, men sprang over på slæbebåden, som derefter styrede mod land, medens prammene blev overladt til deres egen skæbne. Kysten var omkring 8 km borte i retning af Neustadt, og ingen af disse udmattede fanger havde nogen mulighed for at kunne svømme ind til kysten. Kl. 10 da søgangen var på sit højeste, kappede de norske politifolk tovene, hvormed prammene var fortøjet til »Thielbeck«, og ved at bruge tæpper som sejl og planker som årer sejlede de af sted i dybeste stilhed og uden at blive iagttaget i retning mod kysten.

Omkring kl. 4 om morgenen nåede de land, hvor tyske vagter internerede dem i nogle marinebarakker ved kysten. Således blev, takket være nogle modige og beherskede nordmænd, 2000 mennesker reddede, som ellers uden tvivl ville have lidt en frygtelig død den følgende dag.

Allerede medens vi sejlede fra Travemünde, så vi en af undervandsbådene eksplodere med en frygtelig detonation. Sådanne eksplosioner hørte vi flere gange i løbet af natten i kortere eller længere afstand fra skibet, som hver gang gyngede voldsomt. Dette forøgede naturligvis nervøsiteten hos både fanger og besætning; nogle af de sidstnævnte gjorde et forsøg på at flygte fra skibet i gummiredningsbåde, men alle blev holdt tilbage af SS. Næste morgen var søen rolig, og skønt vi den foregående aften havde været helt omringet af ubåde og alle mulige typer af

tyske marinefartøjer, var der nu ingen skibe at se med undtagelse af de 4 skibe med fanger. Kl. 14 så vi de første britiske flyvere på den skyfri himmel. De angreb øjeblikkelig skibet »Deutschland«, som var fyldt med fanger. Vi kunne se, at skibet blev sat i brand. Den blev dog hurtigt slukket. Kl. 14.15 angreb flyverne igen, og denne gang meget voldsomt, så skibet på et øjeblik forsvandt i røg og flammer. Kl. 14.30 blev »Cap Arcona« angrebet. Det blev sat i brand og beskudt med maskingeværer. Da dette skib kun var omkring 500 m fra »Thielbeck«, kunne vi tydeligt se, hvorledes hele agterstavnen i 1. og 2. kl.s kahytter blev indhyllet i flammer, og hvordan folkene, både fanger og vogtere, forsvandt i flammerne eller sprang i vandet, selv fra øverste dæk. Det stod os klart, at vort skib heller ikke ville blive skånet, og kort efter faldt de første bomber på begge sider af skibet, og maskingeværerne begyndte at skyde på os.

Den tredje bombe ramte forskibet lige foran broen, gik igennem til nederste dæk og lavede et stort hul i skibssiden. »Thielbeck« var en lastdamper og havde for- og agterlastrum med 2 dæk, som var forbundne med jernstiger, der var 30 cm brede, og det var derfor ganske umuligt for de over 2000 mennesker, som befandt sig på de nedre dæk, at komme op. Under de mange menneskers vilde kamp for at komme på dækket blev frygtelige scener udspillet. I panisk rædsel kæmpede og ihjelslog man hinanden, og det lykkedes kun få, kæmpende sig over dynger af lig, at komme ud af dette helvede.

»Thielbeck« sank på 12 minutter

På dækket blev yderligere mange skudt ned af maskingeværild fra flyvemaskinerne, som endnu ikke havde opdaget deres fejltagelse. Ialt havde »Thielbeck« foruden gummibådene kun 3 redningsbåde, en af træ og to af jern. Men ingen af disse reddede nogen af de skibbrudne, fordi de enten blev overfyldt eller dårligt sat i vand, så de sank med det samme. Under presenninger på dækket af

»Thielbeck« var forsyninger til alle 3 skibe anbragt, og da skibet blev ramt og begyndte at lægge sig ned på siden, gled alle disse varer, som vejede tusinder af kilogram, over mod jernlønningen og klemte mange af dem ihjel, som stod sammenstuvende på dækket og var i færd med at springe ud. Frygtelige scener udspillede ligeledes i det kolde vand, hvor selv øvede svømmere fik krampe og forsvandt i bølgerne. På 12 minutter var »Thielbeck« sunket. Af de 2200 fanger, som var om bord, blev kun 29 reddet.

Jeg selv svømmede mere end halvvejen ind til kysten. Denne svømming var i sandhed hård, dels på grund af det kolde vand og dels på grund af vinden, som blæste ret kraftigt. Efterhånden blev bølgerne højere, og et haglvejr brød løs. Til slut blev jeg sammen med de øvrige skibbrudne fisket op af en tysk kystbevogtningsbåd, men da var jeg fuldkommen stiv og ude af stand til at bevæge mig mere.

På vej mod havn blev vi igen angrebet af britiske flyvere, men dette angreb reddede i virkeligheden mig og en polsk kammerat fra døden. De tyskere, som var blevet reddet sammen med os, betegnede os to som uønskede og farlige udlændinge. Vi blev smidt midt på dækket sammen, og hvis englænderne ikke havde angrebet i dette øjeblik, ville vi være blevet kastet i havet igen. Alle vi, som var reddede, var helt nøgne, udmattede, rystende af kulde og i en forfærdelig sindstilstand. Tre bomber blev kastet i 10-15 meters afstand fra skibet, men heldigvis ramte ingen. Som følge af, at såvel kaptajnen som mandskabet søgte dækning under angrebet, sejlede skibet uden kontrol og løb derfor på grund ca. 150 m fra land. Igen måtte vi springe i vandet og svømme for at nå kysten. Kun de, som var så udmattede, at de forblev liggende på strandbredden, forblev i live, for de, som løb bort, blev skudt ned af tyske vagtposter, som kom til.

De scener, som udspillede på »Thielbeck«, afveg ikke væsentligt fra det, som skete på »Cap Arcona«. Den eneste forskel var, at »Thielbeck«

helt igennem var af jern og ikke brændte. Derimod var branden på »Cap Arcona« så voldsom, at glasruder, flere centimeter tykke, smeltede i varmen. De brændende dæk, lofterne fra kabiner og trappegange faldt hurtigt sammen, efterhånden som bomberne lavede det ene store hul efter det andet til skibets indre. Alle, som kunne, sprang i vandet, men mange blev dræbt af flyvemaskinerne maskingeværild og mange ved, at redningsbådene brændende faldt lige ned over de ulykkelige ofre, som kæmpede i vandet.

En tysk kutter, som kom til for at redde de skibbrudne, og som havde mange tjekkoslovakere ombord, blev ramt af en britisk bombe og forsvandt øjeblikkelig uden at efterlade sig noget spor. »Cap Arcona« brændte fuldstændigt. Jernskroget krængede over og forblev delvis over vandet. De fanger som overlevede angrebet, kravlede op på vraget, og som ved et mirakel lykkedes det dem at forblive der, indtil de blev optaget af redningsbådene.

De overlevende blev først overtaget af den tyske marine, senere af civilister og ført til Neustadt, hvor de snart kom under englændernes beskyttelse. Officererne fra British Army blev forfærdede over den kendsgerning, at denne katastrofe skyldtes deres ukendskab til, at det var fanger, der var om bord på skibene. Men hos ingen af os opstod nogen sinde den tanke at bebrejde englænderne noget, thi det stod klart for enhver af os, at det tyske flag og tilstedeværelsen af væbnede tyske styrker på dækket af skibene alene var grunden til ødelæggelsen. De britiske militære autoriteter modtog os på bedste måde og viste megen forståelse over for vore forfærdelige oplevelser.

Fra det øjeblik, vi mødte dem, til vi igen skiltes fra dem, gjorde de alt, hvad de formåede for at lette os vanskelighederne.

Regnskabet for katastrofen ser således ud:

»Deutschland« ... 5.000 fanger
»Cap Arcona« .... 4.500 fanger
»Thielbeck« ..... 2.200 fanger
ialt 11.700 fanger

Heraf blev reddet:

»Deutschland« ..... 4 fanger
»Cap Arcona« ..... 943 fanger
»Thielbeck« ..... 29 fanger
ialt 976 fanger

Vi kan således fastslå, at på 2 timer blev 10.724 fanger ofre for katastrofen. Imellem de reddede var 52 tjekkoslovakere, hvilket er en forholdsvis høj procentdel. De heldigste var fangerne om bord på »Athen«. Kaptajnen besluttede for egen regning at sejle til Neustadt og sejlede af sted kl. 12 den 3. maj, d.v.s. 2 timer før luftangrebene begyndte. I Neustadt forblev alle den tyske marines fanger for en kort tid.

Folk fra alle nationer hviler side om side

I dagene, som fulgte efter denne katastrofe, drev der stadig nye lig i land i bugten ved Neustadt og så langt bort som til Haffkrug. Mange hundrede blev begravet i strandbredden, og i løbet af få dage kunne gravene ikke skelnes fra omgivelserne. Kun ved Neustadt blev der et stykke fra stranden gravet 3 store fællesgrave, hvor omkring 320 af ligene blev begravet. Det var absolut umuligt at identificere dem. Således blev da folk fra forskellige nationer lagt til hvile her. Den ene ved siden af den anden og symbolsk for gravene betegnet som russiske, polske og tjekiske. Allerede i samme måned blev der afholdt en sørgegudstjeneste på stedet. Alle overlevende fanger tog del heri sammen med et britisk æreskompagni og den britiske militærguvernør. Gravene blev dækket med kranser, og de tre nationers flag blev hejst. På min anmodning, som stærkt blev støttet af Mr. John Lewis, M.P., den Britiske Ambassade i Prag og forbindelsesofficer fra vor militær-mission, Mr. Quido Lagus, holdes der en lille militær ceremoni hvert år på dagen for den ulykkelige hændelse for at ære de politiske fangers minde, som på tærskelen til friheden mistede deres liv. Disse vore kammeraters død og hundrede tusinder andres forpligter os til at kæmpe utrætteligt og uophørligt for demokratiets idé og for at sikre en bedre fremtid for alle folkeslag.

Jeg så, da fangerne kom

Af Nicoline Fosmark

Kolding, foråret 1945

I dag gik jeg nede i byen. Da jeg nærmede mig hovedgaden, så jeg en Røde Kors-bil køre sydpå. Der kom en til og en til. Jeg gav mig til at tælle: fire-fem-seks. Jeg løb. Syv-otte-ni-ti. Nu havde jeg nået hovedgaden. Det var svenske biler, og jeg talte nu op mod hundrede.

Jeg græd. Det var, som havde jeg set barmhjertighedens engle køre igennem byen. Den unge mand, der stod ved siden af mig, græd også, så jeg.

»Hvad mon de skal til Tyskland efter,« spurgte jeg de omkringstående. Ingen vidste det, men en forunderlig anelse jog igennem mig. Mon de skulle ned og hjælpe koncentrationslejrfangerne? Jeg turde ikke sige det højt for ikke at få en anden forklaring.

Jeg så op til den blå himmel. Gud i himlen, hvor er du forunderlig - hvor du er med, kan det umulige ske. Jeg glemte fuldstændig, hvad jeg var gået ned i byen efter og skyndte mig hjem igen for at fortælle Agnes om det, jeg havde set.

Agnes så fuldstændig desorienteret på mig - »var det svenske biler,« spurgte hun.

»Ja, de havde svenske flag på mælet.«

»Hvormange, sagde du, der var,« spurgte hun igen, som om hun troede, jeg havde hallucinationer.

»Jeg talte ca. hundrede,« sagde jeg.

Agnes så stadig tvivlende på mig.

»Agnes,« sagde jeg indtrængende. »Jeg har virkelig set og talt næsten hundrede Røde Kors-biler, der kørte sydpå.«

Det ringede på døren. Det var fru Hansen, stakåndet og forpustet, som om hun havde løbet stærkt. »Der er kørt masser af svenske Røde Kors-biler her igennem byen for en halv time siden,« råbte hun. »Min søn så dem.«

Flere kom til. »Det siges, at de skal hente fangerne,« sagde en.

»Det er vel noget, man gætter på,« sagde Agnes roligt og vendte sig imod mig.

»Den svenske grev Folke Bernadotte er i Tyskland,« sagde en tredje.

Vi så på hinanden. Nej, det kunne ikke være rigtigt. Tyskland var jo ikke færdigt endnu, og det ville jo være fuldstændig sindssygt, set fra deres synspunkt, at slippe så mange vidner ud af deres koncentrationslejre.

»De har måske nok haft det godt nok dernede,« var der én, der sagde. Ingen svarede på det, for man vidste jo intet uden det frygtelige, man anede gennem brevene, og dog betød brevene så uendelig meget. Man kendte håndskriften og skrivemåden og så, at de endnu var i live.

»Hvem er det, der har sagt, at det er fanger, de skal hente,« spurgte Agnes den kvinde, der var kommet med den oplysning.

Det viste sig, at det var en svensk chauffør, der havde sagt noget om det, da han blev anråbt af en dansker, idet han kørte forbi.

Vi fulgtes ad ned i byen for at høre mere. Mange kendte os og grunden til, at vi fulgtes ad. Der var fruer i elegante pelse og fattige kvinder i slidte kåber, der var unge kærestes og ældre mødre. Jeg så, at mange af dem, vi mødte, tænkte: Herregud, de tror, at de får deres kære hjem igen. Rygtet fortsatte, da svenske biler vedblev at køre igennem byen. Der var ved at ske noget.

- Rolf kom en aften hjem fra banken. Han gik lidt op og ned ad gulvet, som han havde for vane, når han havde noget på hjerte.

»Overassistent Pedersen sagde i dag, at der kørte et ambulancetog igennem byen i nat med syge fanger fra koncentrationslejrene,« sagde han.

Jeg for op.

»Så han dem,« spurgte jeg.

»Ja, han havde vagt og talte

med den danske overlæge, der var med. De var meget syge og skulle til Sverige, og overlægen sagde, at de ikke kom levende derover alle sammen.«

Rolf gik igen lidt rundt. »Der var mange, der ikke kunne spise selv,« føjede han stille til.

Jeg kunne næsten ikke få ordene frem. »Ved Pedersen, hvordan John ser ud,« spurgte jeg?

»Ja, og han gik hele toget igennem for at se efter ham, man han var ikke med.«

Som en løbeild gik det fra gade til gade, så hele byen i løbet af kort tid vidste det. Der var ringet fra grænsen, at klokken 14 vil der komme Røde Kors-biler igennem byen med koncentrationslejr-fanger fra Tyskland. Ingen vidste, hvor de skulle hen.

Klokken 13 begyndte folk at vandre ud ad Haderslevvej, og kl. 14 stod der tusinder af mennesker uden for byen på begge sider af vejen. Vagt-værn, DKB-er og Røde Kors folk på pletten. Klokken blev 15, men endnu ingen biler eller fanger. Så kørte vagtværnets højttalervogn frem. Hallo, hallo, der er telefoneret fra grænsen, at bilerne med fanger først når Kolding kl. 20.

Den store menneskemængde opløstes, og folk gik hjem, men allerede kl. 19 var de der igen, og mange flere var nu kommet til.

Tyske biler susede på landevejen, og vagtværnet havde travlt med at advare folk mod at spærre trafikken, vejbanen skulle være fri, så tyskerne ikke irriteredes og fik lejlighed til at skyde på folkemængden.

Det blev efterhånden mørkt, og stadig ingen fanger, men de tusinder af mennesker blev stående. Kl. 1 om natten kom tyskerne. Politisoldater sprang af bilerne og forsøgte at splitte mængden. De skød uden dog at ramme nogen, og folk forlod endelig landevejen og gik hjem.

Agnes, der var læge, beordrede en kraftig sovepille til mig, da vi nåede hjem. »Du

skal sove,« sagde hun. »Dette her er kun begyndelsen. Kan hænde, du skal stå flere nætter deroppe, inden han kommer.«

Det lød så mærkeligt. Inden han kommer. Det var inden for mulighedernes grænser, at han kom hjem. Det umulige kunne ske. Jeg var dødtæt og sov med det samme.

Dagen efter gik rygtet igen fra gade til gade, fra hus til hus. Der er fanger nede på karantænestationen i Padborg, og Jørgen Hald har ringet hjem. For første gang var der et holdpunkt. Et navn var nævnt.

»Jeg går ned til fru Hald,« sagde jeg til Agnes.

»Ja, gør du det,« sagde hun.

Fru Hald både lo og græd, hun var helt ude af den. Det var rigtigt, at hendes mand havde ringet. Hun kendte stemmen, så det måtte være ham. Han skulle til Sverige, fortalte han, men han ville gerne se hende og drengen og bad dem om at skynde sig til Padborg.

Der var efterhånden kommet flere til, der også havde deres mænd eller kærestes som fanger i Tyskland. Hver tænkte på sin. Kom han hjem, eller var han død, savnet, borte eller var han døds syg? Jørgen Hald var i live. Det var det eneste, vi vidste. Vi blev enige om at tage til grænsen allesammen, måske han kunne fortælle os noget. Mænd blev sendt ud for at leje biler.

Så kom der bud fra banegården, at et ambulancetog var på vej og kunne være i Kolding kl. 13. Hvad skulle vi nu? Rejste vi til Padborg, kunne vor kære eventuelt være med i ambulancetog, og vi fik dem ikke at se og vidste stadig ikke, om de var kommet. Vi blev enige om at afvente togets ankomst og gå det igennem og derefter tage til grænsen. Vi gik alle ned til banegården, men her nægtede tyskerne os adgang til peronerne. Efter lange forhandlinger fik dog de, der kunne vente en pårørende, lov til at gå derom.

Toget lod vente på sig, og vi gik blege og angst omkring. Hvad ville der nu ske? Endelig kom det. Vi stod parate allesammen. Sygeplejerskerne oppe fra sygehuset i deres

hvide dragter og med rød-hvide buketter, Røde Kors, DKB-erne og alle vi pårørende. Vi ventede at se en flok glade fanger, der, selv om de var syge og dårlige, så dog var strålende lykkelige over at være undsluppet det tyske fangenskab.

Et meget langt tog rullede ind. Langs vinduerne lå fangerne i etagekøjer i to rækker. Det, der slog os mest, var den frygtelige stilhed. Det var, som om det var et døds-lyd, der rullede ind. Ikke en lyd. Ikke en eneste fange reagerede, da vi forsøgte at vinke til dem. De lå stille, som om de var trætte til døden.

Da toget holdt, forsøgte jeg igen at vinke til ham, der lå lige ud for, hvor jeg stod. Han prøvede at løfte sin hånd, men magtede det ikke, og jeg hørte pludselig mig selv stå og jamre halvhøjt: »Hvad har de dog gjort ved dem, og hvorfor ligger de så stille?«

Det var et forfærdende syn, som fyldte alle med rædsel. Der var læger og sygeplejersker med toget, og sygeplejerskerne på perronen gik op i toget med mad, havresuppe til de dårligste. Nogle var så svage, at de ikke selv kunne spise, men måtte mades.

Så blev der kaldt på mig. Rolfs ven, overassistent Pedersen, der havde modtaget toget, havde fundet en, der kendte John, og jeg fik tilladelse til at hilse på fangen.

»Kender De John,« spurgte jeg.

»Ja,« sagde han. »Jeg talte med ham i Neuengamme i går.«

»Åh, så er han altså i live endnu. Tror De, han kommer hjem?«

»Jeg ved det ikke,« sagde han. »Det er jo de mest syge, der kommer først, men det gør han nok,« føjede han trøstende til.

»Hvor skal De nu hen,« spurgte jeg.

»Til Sverige,« sagde han med et smil.

Sygeplejersken kom nu og sagde, at jeg ikke mere måtte snakke med ham. Jeg havde endnu mange, mange ting, som jeg gerne ville vide, men det vigtigste, at John levede, havde jeg jo fået besked på, så jeg adlød med det samme og skyndte mig ud.

Da fangerne var blevet be-

Franske og belgiske kvinder på karantænestationen i Padborg, anført af Prins Georg og jublende glade efter det første måltid efter sulten i koncentrationslejren Ravensbrück og den lange rejse til Danmark

spist, kørte toget. Ingen af os havde fundet den, vi søgte, og vi var både lettede og bedrøvede.

»Vær glad for, at ingen af jeres kære var med her,« sagde oversygeplejersken til os. »De var meget dårlige.«

● De mænd, der var os behjælpelige, havde nu fået fat i biler. Chaufføren i vor bil var en ældre, sikker mand. Han havde stået på første perron for at vente på os og havde derfra set ambulancetoget, og han var fuldstændig chokeret og rystet i sit inderste. Jeg sad foran hos ham i bilen, og på hele turen talte han ikke om andet end det forfærdelige syn af fangerne.

»Aldrig havde jeg troet, at jeg skulle opleve at se mennesker så mishandlede og døden så nær af sult,« sagde han. Og lidt efter: »Når man ikke har set det, kan man ikke forestille sig det, og alt dette er sket ikke ret mange mil herfra i vor oplyste og civiliserede verden.«

Hvert øjeblik blev vi standset af tyske patruljer, der ville se vore legitimationskort. Tyskerne var synligt nervøse og

kommanderede os alle ud af bilerne. Ved Bov var det galt igen, og vi måtte standse op. Her stod tyskerne bevæbnede til tænderne med maskinpistoler. Vi blev visiteret, men vi fik denne gang lov til at blive siddende i bilen. Idet vi igen skulle køre, lød der pludselig høje råb bag ved bilen, og pludselig blev bildøren åbnet med et ryk, og en ung mand for ind og smed sig på skødet af mig.

»Kør, kør!« råbte han.

Jeg så hen på chaufføren, der sad hvid i ansigtet og fuldstændig stivnet. En tysker havde allerede bøssepipen inde i vognen og halede sabotøren ud.

»Jeg er også dansk,« råbte han til os, da de førte ham bort.

Bag ved bilen hørte vi maskinpistolernes knitren. Vi var midt inde i en sabotørjagt, blev vi nu klare over. Det hele var sket så hurtigt, at vi nu først forstod, hvad der var på færde.

Stillingen var uhyggelig. Hjelpe ham havde været umuligt. Vi var omgivet af stærkt bevæbnede tyskere, og var bare alle blevet mejet ned.

Vi bakkede lidt og kørte ned i en gård ved vejen. Det sidste, vi så, var sabotøren, der med hænderne i vejret gik op mod Padborg, imens en tysker gik bagefter med en maskinpistol lige i ryggen på ham. Vi var alle ulykkelige over, at vi ikke kunne hjælpe sabotøren, og vi tilgav ham gerne, at han i sin fortvivlelse udsatte os alle i bilen for livsfare. Da vi nåede byen, kom vi for anden gang ind i en ildkamp. Tyskerne løb frygteligt ophidsede rundt om en have med deres maskinpistoler. Vi holdt, og jeg ville løbe ind i en forretning.

»Bliv siddende,« sagde vor besindige chauffør. »Hvis vi løber, skyder de os.«

Men endelig ophørte skyderiet, og vi fortsatte over til karantænestationen. Ved indgangen kom nogle fanger imod os; der blev røre inde i vognen. Fru Hald havde genkendt sin mand og råbte holdt til chaufføren. Vi blev vidner til et gensyn, som greb os alle dybt. Mand, hustru og søn lo og græd og knugede hinanden. Ganske vist var han syg og svag, men dog ikke mere, end at han kunne køre i rute-

bil gennem Danmark til Sverige.

Jeg stod for mig selv og så på fangerne, da lægen råbte deres navne op og fik deres fødselsdato. Nogle havde kryds på ryggen og benklæderne, andre havde et stykke stof i afvigende farver indsat i et hul i ryggen af jakken. Fangenumre havde de også. Der var unge studenter og gamle mænd, og jeg blev ofte forbavset ved at høre fødselsårstallet.

En mand, jeg stod og bedømte til at være op mod 70, kunne vise sig at være 40. Det var slet ikke til at beregne. Der var videnskabsmænd og professorer, og der var jævne mænd, og det var slet ikke til at hitte ud af, hvem der var hvad. Alle var de klædte og mærket som koncentrationslejrfanger fra herrefolkets side, og alle havde levet det hårde liv, det primitive, i lejrene og var præget af det.

Jørgen Hald og hans kone sad på en bænk og talte sammen. Han var syg, og hun så bekymret på ham.

»Men hvor er din frakke,« sagde hun pludselig, »din nye frakke, den, du havde på, da de tog dig?«

Han lo, som den ler, der kommer fra en verden, hvor der måles med en anden alen end i et civiliseret samfund.

»Pyt med frakken,« sagde han let. »Jeg har livet i behold. Det er det eneste, der tæller, hvor jeg kommer fra.«

Det var lidt, han fortalte. Måske var han træt, men John havde han set. De kom fra samme lejr.

Man så sygeplejerskerne i deres lange, hvide gevandter, der nåede lige til jorden. Det var altsammen et mærkeligt sceneri, som aldrig glemmes af dem, der oplevede det. Vel fordi det havde mishandling, tortur, sult og død som baggrund.

● Mange af fangerne - det var mest nordmænd - havde tuberkulose og skulle hjem, måske for at dø, men alene dette at få lov til at komme hjem og endnu en gang se deres kære og tale med dem, selv om det kun blev for en kort tid, var helt anderledes end at dø dernede. Jeg stod og så på dem og havde i dette øjeblik kun eet ønske, bare at få lov at se

John igen, selv om det kun blev for en kort tid. Jeg rystede de underlige tanker af mig og vendte mig til lægen:

»Hvornår kommer næste transport?« spurgte jeg.

»Det ved jeg ikke,« svarede han.

»Kommer danskerne også hjem?«

»Heller ikke det ved jeg. Vi er her kun og modtager dem, der kommer,« svarede han forsigtigt.

● Vi kørte tilbage til Kolding, og om aftenen var landevejen oven for byen igen befolket. Der stod mange tusinder og ventede på fangerne. Røde Kors og DKB-erne stod med madpakker til dem. Jeg var træt og vidste, at John ikke var med og gik derfor til ro, men Rolf blev deroppe, og de mange tusinder blev. Hvor mange var det umuligt at sige, for det skiftede hele tiden.

Først efter midnat kom fangerne. Rolf talte med flere nordmænd, der kendte John, og de fortalte, at Svensk Røde Kors havde overtaget forplejningen af alle de skandinaviske fanger, der var blevet samlet i Neuengamme.

Rolf fortalte, at menneskemængden havde dannet kæde, da bilerne kom, og fangerne havde fået blomster, tobak, madvarer m.m.

Næste dag kom der igen et hold fanger på 265 gennem byen. Deraf var de to fra Kolding, men der blev telefoneret fra grænsen, at den ene var meget dårlig og skulle køres gennem landet i ambulance. Hans forældre tog derfor straks til karantænestationen.

Røde Kors havde nu fået rejst et stort telt oven for byen for at bispise fangerne og chaufførerne, og her stod kvinderne både dag og nat og smurte smørrebrød. De kogte æg i tusindvis og skar store skinker ud. Der var Kolding-beboere der forærede alle deres smørremærker bort, så der blev bøtter fulde af smør. Frugthandlerne sendte ris- og kager. Det bedste var ikke for godt. Om aftenen kom en ny transport på 275 fanger, mest nordmænd, kun enkelte danskere.

Den halve by modtog dem oven for byen. Fangerne så

mærkeligt forundrede ud ved at se den tusindtallige menneskemængde, der modtog dem med det, man mente, de trængte mest til, nemlig mad og godhed.

Der måtte jo også være en forunderlig overgang for fangerne. Fra djævelsk ondskab til kærlig omsorg - fra helvede til himmel. En nordmand gik til vagtværnets højtaler: »Vi glemmer det aldrig!«

Næste dags eftermiddag kom 400 jøder - mænd, kvinder og børn i svenske Røde Kors-biler: »Tak, tak« råbte de, da bilerne sagtnede farten, og frugt og wienerbrød og meget mere blev sendt ind ad vinduerne til dem. Nye transporter kom, og der var efterhånden så mange mennesker, at det var umuligt at undre sig over noget som helst.

Jeg var dødtræt af den lange vagt på landevejen, og Agnes havde fået ret, det andet var kun begyndelsen. Det oversteg efterhånden mine kræfter at blive stående i rækkerne, og nogle af de nærmeststående hentede en stol, og jeg satte mig i menneskemylderet. En ambulance rasede forbi, og sanitetsfolken råbte ud af vognen: »Hvor ligger sygehuset?« En vagtmand sprang på bilen og viste vej.

DKB-erne fik navnene på dem, der ventedes, da det var umuligt at følge med i, hvem der kom, og de lovede at kalde, hvis der var nogen fra Kolding. Det hed sig, at der var 1-5.000 nede i Neuengamme, og at det ville blive meget vanskeligt for dem at komme frem for flygtningene, og at mange af fangerne blev indlagt på sygehuse, så snart de var kommet over grænsen - nogle døde.

Tyskerne, der tilfældigt passerede vejen så mærkelige ud ved at se den modtagelse, fangerne fik. Nogle blev rasende, kunne man se, andre forsøgte at agere ligegyldige og skyndte sig forbi. Der var nu kommet en masse nordmænd igennem, og ingen vidste noget mere, heller ikke, om der var fanger nede på karantænestationen.

● Vi blev derfor enige om at tage til grænsen igen, og denne gang blev vi dernede. Man

ge pårørende fra andre egne af landet gjorde det samme, og Padborg husede flere tusinde mennesker mere end normalt. Hoteller og kroer kunne ikke rumme de mange mennesker, så private folk åbnede deres hjem for os. Det var en enestående gæstfrihed, der vist os af Padborgboerne.

Jeg så mig således pludselig kl. 23 om aftenen indkvarteret hos en familie, jeg aldrig havde set før. Jeg var træt og gik straks til ro. Et kvarter havde jeg ligget, da jeg hørte en flyvemaskine kredse rundt, og derefter maskingeværssalver ganske tæt ved. Hvad var nu det? Mon det var banegården, der skulle beskydes? Tinglev havde jo fået. Min værtinde kom løbende og bankede på: »De må hellere stå op og komme ned i stuen, det er englænderne.«

I henved en time blev maskinen ved at kredse rundt, og hvert øjeblik ventede vi angreb. Endelig fjernede flyvemaskinen sig, og værten åndede lettet op.

»Så slap vi denne gang,« sagde han.

Vi hørte nu, at det var tyskerne, der stod vagt bag ved karantænestationen, der med deres geværer havde skudt efter englænderne, som så besvarede elskværdigheden.

Flere vogne i ambulancetoget - det holdt til stadighed med fuld damp oppe - var blevet beskudt. Heldigvis var der ingen fanger på karantænestationen på det tidspunkt. En CB-er, der havde vagt, fortalte mig, at han med sit vagtmandskab samt læger og sygeplejersker havde kravlet på marken, der lå mellem huset, jeg boede i, og karantænestationen, medens salverne slog ned få meter fra dem. Nogle mennesker var såret - en ret hårdt.

Der faldt endelig ro over huset, og jeg kunne høre hver lyd. Biler kørte uafsladligt, men det var jo ikke underligt, da byen var en hel bilpark. Overalt så man de store Røde Kors-biler. Hen på morgenstunden begyndte de at køre sydpå igen for at hente flere fanger.

● Det gik fra mund til mund, at der var oprettet en lejr i Møgelkær ved Horsens, hvor

de mest raske fanger skulle anbringes foreløbig, og at kun de dårligste nåede op på karantænestationen. Så tog vi til Kruså for bedre at kunne følge med i, hvem der kom. Det regnede og blæste, og vi frøs nederdrægtigt derude på landevejen over for mejeriet, hvor DKB-erne fra Gråsten lavede mad til de fanger, der skulle direkte til Møgelkær.

Hele dagen ventede vi, uden at der skete noget. Endelig ved aftenstid begyndte de store hvide busser at køre over grænsen. Det var nordmænd allesammen. Flere af vognene var gennemhullet af projektiler, og ruderne var i stykker, så vi kunne se, at de var blevet beskudt. Fangerne blev kørt op til mejeriet for at få mad, og vognene blev udskiftet, før de kørte videre til Møgelkær. Efter dette forstod vi alle, under hvilke farer busserne kørte på de tyske landeveje.

Sæt den, man ventede, ikke kom, var død, savnet, borte, død, syg eller såret, måske dræbt på hjemvejen. Lige ved - og så ikke nå det. Alt kunne vi forestille os. Vi talte ikke meget sammen. Hver gik til sit.

● Der gik mange timer igen, hvor der ikke skete andet, end at der kom flere og flere mennesker til, og vi begyndte en ny nat på den underlige vagt. Skulle den uvished aldrig få ende?

I halvandet år havde jeg frygtet for Johns liv, og nu, da der måske snart kom et enten-eller, var det, som om angsten kulminerede og blev ulidelig. Klokkeren blev der liv ovre ved det tyske toldsted, og snart kørte en konvoj af store, hvide busser ind over Danmarks grænse. Sirenerne begyndte samtidig at hyle. Lyse blev slukket. Der var forvarsling, og bilerne måtte standse op og holdt nu i en lang række under træerne. Vi blev hurtigt klar over, at det denne gang var danskere, og vi fik alle travlt og gik vognene igennem.

- Er der nogen fra Vejle i denne vogn, fra Grindsted, fra København, fra Aarhus osv.

Spørgsmålene haglede ned over fangerne. Der var nu mennesker fra alle egne af

Danmark, der ledte efter deres mænd, fædre, sønner, kærestere. Pludselig råbte en fange ud af et vindue: »Der står min far! Kald på min far!« Han råbte faderens navn til de nærmeste.

Navnet blev gentaget af mange, og faderen nåede hen til den bil, sønnen var stået ud af. De løb de sidste skridt og omfavnede hinanden og græd og lo begge to, så de omkringstående græd med. Faderen knugede sønnen ind til sig. Han følte på ham, som om han ikke kunne tro, at sønnen var hel og uskadt.

Ved en anden vogn stod en anden far, der havde fundet sønnen. »Må jeg ikke få ham med hjem,« tiggede han. »Hans mor er alvorligt syg og vil så gerne se ham. Jeg har en bil med og lover at levere ham, hvor de ønsker det.«

Et ægtepar så hinanden efter flere års adskillelse. Han havde tilfældigvis været i Frankrig, da tyskerne gik ind i landet og havde siddet i koncentrationslejre under hele krigen.

● Jo, det var en forunderlig nat, den skønneste vel mange havde oplevet. Det var, som om fangerne var stået op fra de døde, og man fattede næsten ikke det store under. Men der var også andre, som ventede forgæves. Ved siden af mig stod en fin, gammel herre.

»Jeg venter min søn,« sagde han, »men min svigersøn blev dernede. Han døde for tre måneder siden.«

Der var den kvinde, som hjalp mig at finde ud til hytten den nat, jeg stod i Padborg uden natlogi. Hun søgte efter sin eneste søn, som aldrig kom. Han var borte, savnet, som det hed.

● Jo, de andre var der også, og det skabte vemod i glæden. Jeg fandt John den nat. Nogle fanger, der kendte ham, satte mig på sporet af ham.

»Han er med,« sagde de, »men vi ved ikke, hvor han er.«

Jeg gik fra den ene vogn til den anden og fandt flere, der havde været i samme lejr som han.

»Han er i vogn 9 eller 11« sagde de.

Jeg fandt ham i vogn 10. Da jeg råbte ind i vognen, blev der svaret: »Ja, han er her« Det var dog ikke ham, men medfangerne, der svarede.

Han var fuldstændig ud-kørt og sad og sov, og de skyndte sig at vække ham. Han havde en flegmone i højre arm og var lige opereret af en medfange, der var læge, og turen havde været lang. De var kørt fra Neuengamme kl. 10 om formiddagen, og nu var det nat. Der var to bevæbnede SS-er med i bussen og tredive fanger. John bad om tilladelse til at stå ud af vognen, og den ene SS-er fulgte ham ud og stillede sig med sin bøsse op ved siden af os for at passe på ham.

● Gensynet var ubeskriveligt. Vi lo og græd samtidig. John knugede mig ind til sig, som om han aldrig mere ville slippe mig.

Så stod vi der under træerne og forsøgte at få rede på mange uopklarede spørgsmål. Der var et hul i tilværelsen på halvandet år.

»Hvorfor holdt dine breve op i flere måneder,« spurgte han.

Jeg stillede ham det samme spørgsmål.

Det viste sig, at vi begge havde skrevet det tilladte antal gange, men tyskerne havde holdt brevene tilbage.

»Hvad tror du, der skal ske med os,« spurgte han. »Skal vi til Frøslev?«

»Jeg ved det ikke,« svarede jeg, »men mange er sendt til Sverige og er du syg, skal du sikkert derover.«

Hvem der havde hørt os, ville have fået indtryk af en meget spredt samtale. Det var umuligt for os at tale blot nogenlunde fornuftigt. Vi for fra det ene emne til det andet. Tanker, der var tænkt, længsel, angst og lidelser, rædsel over tyskernes grænseløse ondskab og råhed.

»Jeg har levet i den sorteste middelalder,« sagde han.

Det var kun strejf, jeg fik gennem vor hviskende samtale, fordi jeg hvert øjeblik afbrød ham af skræk for, at SS-erne skulle opfange noget af det og straffe ham. Han var endnu inden for deres rækkevidde.

● Så kom afblæsningen, og han skulle ind i bussen igen.

En muselmand. Tegning af Gysing Jensen, der selv var fange

Mindehøjtidelighed ved statuen af grev Folke Bernadotte ved Kruså i 1960. Grev Bernadotte traf den aftale med lederen af SS og det tyske politi, Reichsführer Heinrich Himmler, som var grundlaget for, at alle danske og norske fanger i fængsler, tugthuse, KZ-lejre, krigsfangelejre m.v. kunne føres sammen, først i Neuengamme siden til Danmark og tilsidst til Sverige.

En præstefrue, som jeg havde kendt i flere år, havde fundet sin bror i samme vogn efter tre døgnns venten ved grænsen. Hun hviskede til mig: »Vi kryber ind i vognen, når den skal køre.«

Og det gjorde vi. Vi listede ind i mørket og sad på gulvet ved fangernes fødder og kørte med. Det var meningen, at de kun skulle køre til mejeriet, hvor DKB-erne stod med mad, men så skete der det, at en af fangene måtte give op. Han kunne ikke mere. Der blev råbt på en ambulance, men der var ingen i nærheden i dette øjeblik, og derfor kørte bussen med os alle op til karantænestationen så hurtigt som muligt.

Klokken var nu tre om natten. Vi skyndte os ud af bilen, men fangerne blev siddende. En læge kom til.

»Kan alle fangerne gå et lille stykke« råbte han ind i bussen og tilføjede: »Det er kun et par hundrede skridt, det drejer sig om.«

Nogle af fangerne svarede »ja« lyset blev tændt derinde og jeg fangede et glimt af John. Jeg var sikker på, at han

var faldet i søvn igen, men i stedet sad han lysvågen og røg på en cigaret. Han så frem for sig med et henrykt ansigt - ja, så ligefrem salig ud.

● En uniformeret CB-er kom til, og der blev nu ballade. Det viste sig, at SS-erne ikke ville ud af bussen. De ville længere op i landet. Jeg gættede på, at de forstod, at enden var nær, og at det var deres mening at flygte fra opgøret, og derfor ville de længere bort fra grænsen.

De protesterede i hvertfald, men meget spagfærdigt og lavmælt, ganske mod tysk sædvane. For en gangs skyld var det danskerne, der råbte højest og på flydende tysk. Jeg stod lidt derfra og kunne ikke høre, hvad de to SS-ere sagde, men de mumlede et eller andet.

Det var morsomt at se den ubevæbnede CB-er, der brugte en forfærdelig mund, og de to skarpt bevæbnede SS-ere, der sad tvære og sure og ville ingenting. Fangerne sad musestille og hørte på det, og ikke én blandede sig i det. De var godt trænede i at tie og

lystre. Nu kom lægen igen, og han råbte lige så højt som CB-erne: »Her er det Røde Kors, der bestemmer og fangerne skal ikke køre længere. De er trætte og skal til ro.«

Den ene af chaufførerne stemte i med. Jeg stod ved siden af ham og kunne høre, hvor inderligt han undte SS-erne at blive sat ud af spillet.

»Giv dem bare,« råbte han. »De har drillet os på hele hjemturen, så vi nær ikke var kommet længere end til Lübeck.«

Stillet over for de mange ophidsede mennesker, der nu stod ved bussen, og vel vidende, at fangerne inde i vognen intet hellere ville end afvikle gælden på stedet, fandt de det rådeligst at gøre gode minner til slet spil. I hvert fald tav de, da lægen råbte ind i vognen: »Så står alle fangerne ud. CB-erne vil hjælpe dem over i barakkerne, hvor de skal sove.«

Her stod Røde Kors-søstre i deres hvide dragter og tog imod. Flere busser kørte nu frem med fanger, og der blev travlhed på karantænestationen.

● Næste morgen vågnede fangerne og troede - det er jeg sikker på - at de var døde og var kommet i himmelen, hvor de hørte englesang. Det var sygeplejerskerne, der sang »Morgenstund har guld i mund.«

Vel aldrig før i deres liv har de haft så skøn en opvågning. De var i Danmark blandt gode og kærlige mennesker og under civiliserede forhold. Her løb ingen vilddyr og piskede dem op. De måtte blive liggende lige så længe, de havde lyst, de måtte vende sig om på den anden side og sove videre eller få morgenmaden serveret på sengen.

Jeg sov også længe, og da min rare værtinde kom med morgenkaffen, var jeg helt fortumlet. Jeg forstod næsten ikke, at det var virkelighed altsammen.

John levede og var fri - næsten da. Det yndige værelse, den varme kaffe og værtindens glade pludren! Pludselig blev jeg opmærksom. Hvad var det, værtinden fortalte om en sabotør, der med armene i vejret og en maskinpistol i ryggen, var gået forbi en dag? Jeg mindedes sabotøren som var faret ind i bilen og havde sat sig på mit skød: »Hvordan så han ud« spurgte jeg.

Hun beskrev hans udseende og tøj. Jo, det var ham, og han blev reddet, fik jeg at vide. Han havde vristet sig løs fra sine fangevogtere i en tysk bil. En frakke over hovedet på den ene og en knytnæve i synet på den anden, og så var han sprunget ud af bilen og ind i en Røde Kors-vogn, der hurtigere end vor chauffør fattede situationen og var kørt bort med ham.

Skyderiet omkring huset i haven fik jeg også opklaret. En ganske almindelig, fredelig mand kom cyklende og opdagede så, at der var noget galt. Tyskerne løb rundt med skydevåben og så ud til at være meget ophidsede, manden blev forskrækket og sprang af cyklen, satte den op ad hækken og løb ind i haven. Tyskerne bagefter for at fange ham. En sabotør kom løbende, han så cyklen, satte sig roligt på den og kørte bort. Efter flere timers forhør blev tyskerne klare over, at det var den forkerte mand, de havde

fanget. Næste dag stod cyklen op ad hækken med et »Tak for lån.«

Jo, det var en dejlig morgen, syntes jeg.

● Op ad formiddagen gik jeg op for at hilse på John. Han var lige stået op, og glædestrålende kom han imod mig med en svingende tallerken havregrød. De fyrre pund, han havde tabt, skulle genoprettes.

Han var mærkelig i tøjet. I hans jakke var der klippet et stort firkantet hul i ryggen, og her var indsat en lap af en helt anden og meget afvigende farve. Han var mærket som koncentrationslejrfange, så ingen tysker i tilfælde af flugt turde eller ville give ham så meget som en dråbe vand at drikke. Benklæderne var grå og snavsede, og der var røde kryds op ad benene, og strømperne var stoppet i hælene med hvidt garn. Det havde en medfange - en russer - gjort, fortalte han mig.

Fangenummeret manglede heller ikke. Selv syntes han, han var meget fin, så jeg kunne regne ud, at det stribede fangetøj, han havde brugt i lejren, havde været under al kritik.

»Hvor har du fået det tøj fra,« spurgte jeg.

»Det har jeg organiseret,« svarede han.

»Hvad vil det sige?«

»Åh,« svarede han, »det er sådan en blanding af at låne, bytte, stjæle eller finde.«

Han kiggede stjålent til mig for at se, om jeg misbilligede hans anstrengelser for at være klædt så nogenlunde menneskeligt på.

Rundt om lå fangerne i sengen, og ved dagslyset kunne jeg rigtig se, hvor medtaget de var. Lige ved døren lå en, der var begyndt på sin morgenmad, men var faldet i søvn midt i det - et par stykker smørrebrød stod på hovedpuden.

Sygeplejerskerne havde travlt, nogle forbandt de syges sår, og jeg så her Johns arm, der var dobbelt så tyk som normalt. Andre hjalp dysenteripatienterne. Bække-nerne blev flittigt brugt. Sygeplejerskerne gav dem rent undertøj på. Ikke et vrantent ord hørte man i den store forvirring.

Med lidt fantasi kunne jeg godt forestille mig, at det var Vorherres engle, der var taget et smut herved til vor arme jord og nu løb ind mellem sengene og hjalp på alle måder.

Deres morsomme, hvide gevandter, der nåede til jorden, deres kærlige smil og gode ord, deres venlighed og hjælpsomhed, altsammen var det med til at skabe en forunderlig stemning i den sovesal, hvor store, svære mænd blev hjulpet, som om de var små, hjælpeløse drenge. Og det hele genspejlede sig i fangerens øjne, der kom glans i dem. Dette her var Danmark - moderlandet.

● Vi satte os ud på en bænk og så på de mange fanger, der gik omkring derude, og pludselig råbte en højt: »Nej, dette her går ikke.«

En dysenteripatient var på vej ned til toiletterne med bukserne hængende ned om sig, og selerne daskende bag efter. Han slingrede og vaklede og var hvert øjeblik ved at falde omkuld. De andre fanger så roligt derned.

»Jo, det skal nok gå,« sagde en af dem til mig, »ellers lægger han sig ned på alle fire og kravler derned. Det har vi været vant til, hvor vi kommer fra.«

Jeg undrede mig over den værdighed, der var over dem alle. Her var ingen råben op, intet praleri af noget som helst, hverken overstående lidelser eller rædsler. Det havde været alt for frygteligt altsammen. Ingen sensationslyst af nogen art. Ingen hadefulde ord om tyskerne, ikke et eneste hørte jeg. Kun grænseløs foragt i deres ord og miner.

● En ung mand kom hen og hilste på os. John havde passet ham på revieret i Neuen-gamme, hvor han var blevet indlagt 8 dage før, efter at være blevet hentet fra et tugthus. John havde fortalt mig om ham. Han havde set forfærdelig ud, da han ankom til lejren. Ansigtet blussede, og læberne var ophovnede og fulde af sår. Nu var han hvid i ansigtet med røde pletter på kinderne, der fortalte om en begyndende tuberkulose.

Han satte sig ved siden af mig på en madras på gulvet

inde i barakken.

»Hvor har jeg sultet,« sagde han ganske naturligt. »Åh, hvor har jeg sultet.«

I tugthusene fik de ingen Røde Kors-pakker, så han blev hentet i en god stund.

»Jeg havde ikke klaret fjorten dage længere,« sagde han. Det eneste, vi fik lov til at få i tugthusene, var levertran, som den danske stat sendte os, og hvor det smagte. Min kammerat og jeg drak den halve flaske med det samme, og vi dyppede det stykke brød, vi fik hver dag, i levertran.«

Han beskrev for mig den dag, da en Røde Kors-bil holdt uden for tugthusets port for at hente ham og hans danske kammerat.

»Vi fik en Røde Kors-pakke med det samme, da vi kom ind i bilen, og hvor vi dog spiste!«

Hans øjne lyste ved tanken om den pakke, og han remsede op, hvad der havde været i den.

Så kom en nordmand hen og stillede sig op foran mig, og idet han holdt et lommestørklæde i de to snipper op foran mig, sagde han på klingende norsk: »Her er alt mit jordegods.«

Han havde lige holdt storvask henne under vandhanen, og nu ville han vise mig alt, hvad han ejede og havde.

Tyskerne havde plyndret ham totalt, ligesom alle de andre. Tøj, sko, ure, fyldepenn, kort sagt alt, hvad der kunne være med til at understrege deres personlighed, havde de taget fra ham.

● Så blev navnene råbt op på dem, der skulle til Sverige, Johns navn var iblandt. CB-erne fik travlt med at bære bårerne med de mest syge fanger fra sygeafdelingen over i toget. En har sluttet rejsen. Han nåede lige over grænsen, og så var det slut, nogle var gule af sygdom, andre kridhvide - så de var helt åndeagtige. De blev anbragt i køjer langs vinduerne i togets sygeafdeling.

»Hvornår kører toget,« spurgte jeg den øverste leder inde på kontoret. Han så med komisk forfærdelse på mig.

»Aner det ikke,« svarede han. »Lad være med at spørge mig om noget. Jeg ved ikke

det mindste om, hvornår et tog kommer og går.«

Han vidste heller ikke, om toget ville holde i Kolding, og derfor måtte jeg opgive at tage med det og tog derfor afsted i bil. Jeg var dog med, da toget rangeredes fra karantæne-stationen over til banegården.

Fangerne i togets vinduer og englenerne der ude på marken. De var der allesammen, chauffører, læger, sygeplejersker og CB-erne, og de vinke-de til hinanden. Det var ikke til at se, hvem der så lykkeligst ud - dem, der var blevet hjulpet, eller dem, som havde hjulpet dem.

Jeg nåede Kolding så tidligt, at jeg kunne modtage ambulancetoget. Banegården var myldrende fuld af mennesker. Tyskerne var ikke mere så nævenyttige, og folk stimlede sammen på perronerne. Det nyttede heller ikke at spænde ben. Efter ambulancetoget skulle der komme et tog med tusinde politibetjente, de skulle overflyttes fra Frøslev til Sverige, og alle var »i familie med dem.« Røde Kors og DKB-erne var som sædvanlig mødt op for at hjælpe, og madpakker, øl, cigaretter og aviser blev sendt ind til de fanger, der kunne tåle det, medens sygeplejersker sørgede for havresuppe til sygeafdelingen.

De følgende dage fik jeg brev fra flere sider: John var på vej til Sverige, stod der i dem alle. Jeg kan hilse Dem fra John, han er på vej til Sverige, skrev en ung mand fra Roskilde, der havde talt med ham, da toget holdt der, og han fortalte udførligt, hvad John - som han ikke anede hvem var - havde sagt til ham, blandt andet min adresse, som den unge mand havde bedt om.

John sad og røg på sin pibe og så glad ud, skrev en anonym brevskriver fra Frihavnen. Krigen var jo ikke forbi endnu, så der var stadig grund til forsigtighed.

Selvfølgelig ved De det, skrev en tredje, men alt er så tosset for tiden, så måske alligevel. Jeg så i dag, at John sejlede fra Frihavnen til Sverige.

Fra KZ-fange til NATO-general over tyske tropper

Af Flemming B. Larsen

1. Fredstiden

Mine fleste drengeår tilbragte jeg i Roskilde. Jeg blev konfirmeret i Domkirken og var elev i dens skole.

Lidt efter Genforeningen blev min far forsat til Sønderborg, hvor jeg så tilbragte mine sidste drengeår, indtil jeg blev student i 1927. I min klasse, hvor vi kun var to »rigsdanske« elever, var en del af eleverne faderløse. Fædrene var nemlig faldet som soldater i den kort forinden afsluttede verdenskrig. De var jo blevet tvunget til at være soldater i en stat, som de nok boede i, men som de ikke følte sig knyttet til - tværtimod. Her havde jeg nogle dejlige år, blandt andet var jeg ivrig spejder. I sommerferierne cyklede nogle kammerater og jeg i ugevis rundt i Jylland, som vi fik et særdeles godt kendskab til. Vi var også flere gange på Sjælland og i København.

I 1928 blev jeg soldat - og derfor forblev jeg i hæren, hvor jeg bl.a. i Haderslev efter 1931 havde mange herlige år som ung officer.

Efter at have gennemgået generalstabsuddannelsen blev jeg i 1938 forsat til Krigsministeriet, hvor jeg blev fuldmægtig. Natten mellem den 8. og 9. april 1940 var det min tur til at være vagthavende officer i ministeriet. Jeg blev noget overrasket, da jeg fik at vide, at også ministeren (Alsing Andersen) ville tilbringe natten i ministeriet, det var nemlig ikke sket før. Om aftenen var der et vist rend af politikere og pressefolk i ministeriet. Der havde jo dagene før været foruroligende meddelelser om engelske mineudlægninger ved Norge, om tyske flådebevægelser nordpå gennem Storebælt, Kattegat og Skagerak og sidst om tysk opmarch af stærke hærheder i Slesvig-

Holsten. Aftentimerne indeholdt dog ikke nyt af særlig alarmerende art, og jeg lagde mig ved midnatstide for at få lidt hvile.

I aftenens løb havde jeg drøftet situationen bl.a. med kammerater, der ringede for at høre nyt, og der herskede stort set den opfattelse, at tyskerne den 9. eller 10. april ikke blot ville besætte Norge, men utvivlsomt også Nordjylland med Aalborg (på grund af flyvepladsen) og Frederikshavn, ja, måske hele Jylland. Opmarchen syd for grænsen kunne jo være beregnet som trussel og pression af politisk art. Vi anså det ikke for usandsynligt, at resten af Danmark ville gå ram forbi, i hvert fald i første omgang. At der trods hærledelsens ønsker ikke måtte træffes særlige foranstaltninger i Sønderjylland til at imødegå et evt. angreb var vi forbløffede og forargede over.

04.05 vækkede telefonen mig. Det var efterrettingssektionen, der meddelte, at der var megen motorlarm syd for grænsen, hvilket tydedes som større opmarch af motorkøretøjer. 20 minutter efter forelå de første meldinger om grænseoverskridelse og -uventet - om landgang på Fyn (Nyborg).

Den første melding vedr. landgang på Sjælland modtog jeg 04.50, da jeg alarmerede en befalingsmand, der boede i Kastellet. Han sagde, at han ikke kunne komme ud af Kastellet, fordi det vrimlede med »Englændere«. Jeg beordrede ham til at blive, observere og melde. Lidt senere ringede han og erklærede, at »Englænderne« talte tysk og havde hagekors, så det måtte være tyskere. Jeg havde selvfølgelig forinden refereret meldingen til ministeren; heldigvis dog kun som en ubekræftet melding, ikke som en realitet, at Kastellet var besat af englænderne. Samtidig var hærchefen, general Prior, kommet. Han havde bopæl i

Kastellet, men var, uvidende om landgangen på Langelinie, kørt ud få minutter, før tyskerne havde sprængt den nordlige port.

Det faldt i øvrigt i min lod kort efter at videregive den vistnok eneste danske angrebsbefaling, der blev udgivet den 9. april. Jeg modtog den 05.08 i ministerens kontor af hærchefen. Den lød: »Telefonér følgende til Livgarden: Fjendtlig landgang på Fyn. Fjendtlig overskridelse af landegrænsen. Mindre styrker gået i land ved Langelinie og Kastellet. Livgarden alarmeres og gør - forstærket med Amalienborgvagten - rede til modaktion mod den ved Kastellet og Langelinie ilandgående fjende.« Jeg fik straks fat i Livgardens chef, som 05.15 havde modtaget og gentaget ordren, der forårsagede, at Livgarden ved kamp hindrede tysk besættelse af Amalienborg.

Slotsholmsgade 10 (Krigsministeriet og Marineministeriet) var det eneste sted, hvor man havde et nogenlunde billede af begivenhederne rundt om i landet, så det var naturligt, at Alsing Andersens kontor var mødested for bl.a. de ministre, Stauning og Munch, der kl. 05.15 tog til Amalienborg for at foreslå Kongen at foranstalte de i »Meddelelse fra den Tyske Rigsregering« krævede forholdsregler, det vil sige at kapitulere, idet punkt 1 var sålydende: »Opråb fra Regeringen til Folk og Krigsmagt om at undlade enhver modstand mod de tyske tropper ved besættelsen af landet«. - Hærchefen var med hos Kongen, men gik som bekendt absolut ikke ind for kapitulation.

Skammen over at tilhøre et forsvar og et land, der ikke ydede mere modstand overfor et væbnet overfald, var vel nok den dominerende følelse i lang tid efter den 9. april. Skammen i forbindelse med trangen til på en eller anden måde at gøre noget for at »af-

vaske vanæren« var nok også medvirkende til, at nogle officerer begyndte at interessere sig for DNSAP, der jo ikke mindst indenfor officerskorpset udfoldede en meget energisk propaganda og bl.a. stærkt slog på, at de intet som helst samarbejde havde med tyskerne. At tilslutningen alligevel blev så beskeden og hyppigt temmelig betinget, skyldtes nok mere mistillid til de danske nazister og deres lederklike end loyalitet overfor de gamle politiske partier, hvis politik jo direkte havde ført til den ydmygende besættelse, og som stadig lod Stauning-Munch lede landet. Jeg havde selv i sommeren 1936 truffet Fritz Clausen. Jeg lå da med mit kompagni i Søgaardlejren mellem Aabenraa og Flensborg. Under lejrlejrens ferier eller sygdom fungerede de nærmeste læger som lejrleger. Clausen var imellem dem. Jeg traf ham enkelte korte gange. Mit personlige indtryk af ham og den lokale omtale af hans nærmeste medarbejdere virkede langt mere frastødende end tiltrækkende, uanset partiets nationale og antikommunistiske indstilling.

Om 9. april sluttelig kun, at vi - d.v.s. de yngre officerer i de højere stabe - aldrig har troet på beskyldningen for eller myten om »aftalt spil« eller »forrædderi«. Vi var stort set enige om, at besættelsen var en konsekvens af og i overensstemmelse med den af Stauning-Munch førte politik, men også at den var følgen af en næsten til forbrydelse grænsende naivitet ved bl.a. at fæste lid til den os af Tyskland nærmest påtvungne Ikke-Angrebspagt.

2. Tiden 9. april - 29. august

Tiden, der fulgte indtil den 29. august 1943, var vanskelig for de fleste officerer. Hæren og Søværnet bestod nok, men under tysk kontrol. Vi havde få garnisoner, de jyske havde vi endda måttet rømme i 1942,

få rekrutter, og stærk kontrol med mobiliseringsdepoter m.v. Men trods alt havde vi bevaret værnene, deres befalingsmandskorps, mulighed for uddannelse af soldater og en del udrustning. Selv om tyskerne en måned efter besættelsen af Danmark slog Holland, Belgien og Frankrig eftertrykkeligt og jøg englænderne over til deres ørige efter at have påført dem betydelige tab, var der jo stadig håb om et fredeligt ophør af fjendtlighederne mellem Tyskland og England, om en lykkelig udgang af Pavens, præsident Roosevelts og andres mæglingsforslag o.s.v., så derfor var det ikke mærkeligt, at størsteparten af værnene fulgte Kongens og regeringens påbud om ikke at »drive privat udenrigspolitik«, men udvise en »værdig og uprovokerende holdning«. Det var for os meningsfyldte ord, idet det jo var forudsætningen for, at værnene stadig kunne bestå, omend under trange kår.

At så godt som alle læste og videregav illegale blade o.s.v. - som i almindelighed betragtedes mere som propaganda end som ren sandhed - var vel en naturlig ting. Direkte deltagelse i modstandskampen var der nu heller ikke rigtig mulighed for før foråret 1943, eller som det hyppigt siges »efter Stalingrad«, som af mange ansås for et vendepunkt i krigen.

Urolighederne mange steder i landet i sommeren 1943 førte jo til den 29. august, hvor tyskerne stillede store krav til den danske regering, som denne selvfølgelig ikke ville gå ind på. Tyskerne overfaldt derefter uden varsel de danske styrker, hvis tab den nat var større end den 9. april, og hvor flåden fik lejlighed til at sænke en stor del af sine skibe.

Med Kongen interneret, regeringen sat ud af funktion, værnene afvæbnede og internerede, var der ingen tvivl om - hverken her eller i udlandet - at vi nu klart måtte føle os i krig med Tyskland.

Natten 28./29. august 1943 skulle jeg igen være vagthavende officer, men en kammerat tilbød at overtage vagten for mig. Vi var ikke i tvivl om, hvad tyskerne ville gøre,

så pr. telefon »beordrede« jeg min kone og vore små børn til at forsvinde hjemmefra. Da en flok tyskere tidligt om morgenen kom for at hente mig, var lejligheden derfor tom.

Som en del kammerater meldte jeg mig ikke til internering, hvilket tyskerne beordrede os til i aviserne, men på mærkelig vis kom jeg en lille uge senere til igen at arbejde i ministeriet, der nu af tyskerne var døbt om til »Abwicklungsstab des dänischen Heeres«. Det endte endda med, at jeg blev dets forbindelsesofficer til det tyske kommando, der på alle områder tog sig af de internerede. Chefen var oberst og hed endda Petersen, selv om han var østriager. Han var antiprøjer og antinazist, og vi fik et fortrinligt samarbejde i de ca. 1½ måned, interneringen varede.

Der var ingen smålighed m.h.t. at give danske soldater orlov i anledning af f.eks. bryllup eller runde fødselsdage i deres familie. Det tyngende for de internerede var, hvad fremtiden ville bringe. Der gik rygter om overførsel af alle til tyske lejre, ja endog om at stikke dem ind i tyske enheder på Østfronten o.s.v. Interneringen ophørte dog i oktober, og jeg er ikke i tvivl om, at det skyldtes den rivalisering, der var mellem den tyske civile ledelse i Danmark (Dr. Best) og den tyske øverstkommanderende General Hanneken. Sidstnævnte anså det for en trussel at have befalingsmandskorpset gående frit omkring. Da førstnævnte modarbejdede ham, måtte han tage det modsatte standpunkt, og det resulterede i interneringens ophør på det tidspunkt, da Dr. Best havde mest indflydelse i Berlin. Sådan ser det efter det for mig foreliggende i hvert fald ud.

Efter interneringens ophør var der mindre at gøre i ministeriet, og da jeg samtidig blev mere og mere involveret i illegalt arbejde, afleverede jeg i november 1943 mit »Ausweis« for ikke at kompromitere ministeriet, og gik så under jorden.

3. Den illegale tid

Mellem officererne i ministeriet og Generalstaben, der jo

også havde til huse på Slots- holmen, var der et tæt samarbejde. I tiden efter 9. april var jeg f.eks. jævnlige i Efterretningssektionen, dels for at være orienteret om størrelsen og arten af de tyske enheder i landet, dels for at meddele, hvad jeg havde af oplysninger om tyskerne i de forskellige garnisoner. Jeg var selvfølgelig klar over, at sektionen var absolut velorienteret om Værnemagts omfang i Danmark. Jeg vidste også, at den fra gammel tid havde et snævert samarbejde med svenskerne, og gik ud fra, at dette ikke var ophørt, men at man holdt englænderne underrettet, var jeg helt uvidende om indtil efter 29. august.

Efterretningsofficererne måtte jo flygte til Sverige som følge af 29. august. De havde forberedt sig på at fortsætte arbejdet dér. Det lykkedes dem i løbet af de næste måneder at få retableret arbejdet med indhentning af oplysninger, forsendelse af disse o.s.v.

Omkring årsskiftet blev jeg knyttet til dette arbejde, der nu lededes af en ung reserveofficer. Jeg rejste til at begynde med en del rundt i Jylland, dels for at indhente efterretninger, og dels og nok så meget for at hverne faste kilder, der til forskellige dækadresser i København kunne sende efterretninger om det pågældende steds tyske enheder, deres våbenart, bevæbning, feltpostnummer, uddannelsesstandard o.s.v. Omkring månedsskiftet april/maj ansås lederen for at være eftersøgt af Gestapo, så man fandt det klogest at lade ham flygte til Sverige. Han blev iøvrigt kort tid efter sendt videre til London, hvor han blev fast medarbejder i S.O.E., der var den hemmelige engelske organisation, der tog sig af illegalt arbejde i de besatte lande. Her kom han til at gøre megen gavn og fremmede i høj grad danske interesser, hvilket stærkt tiltrængtes, ikke mindst fordi Danmark stadig

København, den 29. August 1943.

Bekendtgørelse

De sidste Begivenheder har vist, at den danske regering ikke mere er i Stand til at opretholde Ro og Orden i Danmark. De af fjendtlige Agenter (ironkaldte Uroligheder) retter sig umiddelbart mod den tyske Værnemagt. Jeg proklamerer derfor i Henhold til Artiklerne 42-56 i Haager Landkrigsordningen den

militære Undtagelsestilstand i Danmark.

Med øjeblikkelig Varsel anordner jeg følgende:

- 1) Embedsmænd og Funktionærer ved de offentlige Myndigheder og Institutioner skal loyalt fortsætte med at opfylde deres Embedsforpligtelser. De skal efterkomme de Anvisninger, som bliver givet af de indsatte tyske Opsynsmænd.
- 2) Sammenstillinger og Ansamlinger af flere end 5 Personer paa Gaden og paa offentlige Steder er forbudt. Ligeledes er alle Forsamlinger, ogsaa de ikke offentlige, forbudt.
- 3) Lukketiden fastsættes til Mørkets Frembrud. Fra dette Tidspunkt er ogsaa enhver Trafik paa Gaden forbudt.
- 4) Enhver Afbenyttelse af Post, Telegraf og Telefon er indtil videre forbudt.
- 5) Enhver Strejke er forbudt. Opfordring til Strejke til Skade for den tyske Værnemagt fremmer Fjenden og straffes i Reglen med Døden.

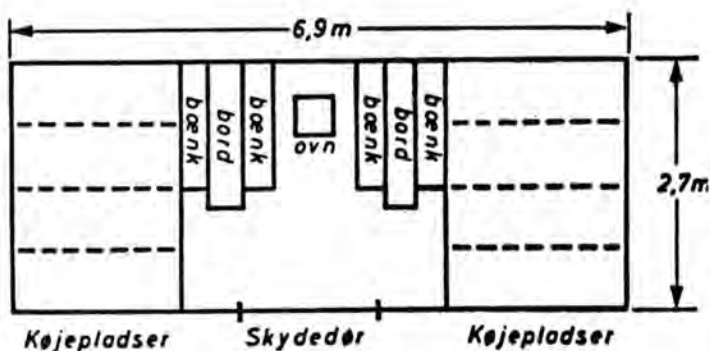
Overtrædelser af forestaaende Bestemmelser vil blive straffet ved de tyske Standretter. Mod Voldshandlinger, Sammenstillinger o. s. v. vil der hensynslost blive gjort Brug af Vaaben. Enhver Borger i Danmark, som efterkommer denne paa folkeretligt Grundlag hvilende Krige, lov tilskiktes Personens og Ejendomsrettens Urothed i Henhold til Lovene.

Den Øverstbefalende for de tyske Tropper i Danmark:

«i. g. n.»
von Hanneken,
General der Infanterie.

Det mest afgørende vendepunkt i den tyske besættelse af Danmark: General von Hanneken erklærer militær undtagelsestilstand i Danmark den 29. august 1943

Fangerne i 5. SS-Eisenbahnbaubrigade boede i en jernbanevogn. Ovenfor har Flemming B. Larsen selv skitseret vognens indretning

mange steder betragtedes som værende et tysk lydland.

Jeg overtog hans arbejde som efterretningschef her i landet. Organisationen var netop da under ændring, idet vi, under hensyntagen til en evt. invasion i Danmark og muligheden af endnu større vanskeligheder i forbindelse med forsendelse af personel og post mellem Jylland-Fyn og Sjælland, gik over fra en centraliseret ledelse i København til tre selvstændige afsnit i Jylland med hver sin leder og sit bestemte personel, der i meget høj grad var helt unge officerer. Afsnittene samarbejdede, men hver sendte pr. kurér eller post alle meddelelser til København, der bearbejdede dem og sendte dem videre til Stockholm. Hastende ting som f.eks. større troppetransporter eller flådebevægelser sendte vi dog pr. radio direkte til London.

Den post, som vi sendte videre, var i næsten alle tilfælde nedfotograferede A4-ark, som der kunne være fire af på hvert Leicabillede (knap 3 x 4 cm). De blev gemt i små metalhylstre i cigaretpakninger ell. lign. Hvis de åbnedes, blev filmen ødelagt. Efter årsskiftet 43/44 begyndte vi at tælle sidetallene, og allerede i august 44 havde vi sendt over 5.000 sider, så vi gav efterretningsofficererne i Stockholm rigeligt at bestille, idet de jo viderebehandlede stoffet. Vi havde nøje rede på alle tyske enheder i landet og også på de enheder, der gennem landet gik til og fra Norge.

Jeg var leder af efterretningstjenesten indtil 2. september 1944, da jeg ved et stort uheld faldt i Gestapos hænder sammen med engelske faldskærmsfolk og et an-

tal danske. Jeg havde en rædselsfuld nat, for jeg var klar over, at de kunne tortere mig sådan, at jeg efterhånden kunne røbe meget, bl.a. om hele efterretningstjenesten, om den militære organisation af modstandsarbejdet, om sabotageorganisationerne, Frihedsrådet med meget mere. Oplysninger, som jeg ikke havde kunnet undgå at få under arbejdet det sidste års tid. Ved en utrolig række store held under næste dags forhør - bl.a. ved at få lejlighed til at smuglæse en torteret faldskærmsmands udtalelser om mig - lykkedes det mig imidlertid at give dem indtryk af, at hvad de andre tilfangetagne havde fortalt om mig mest var pral fra min side, og det lykkedes mig at undgå yderligere forhør for derefter at blive sendt til Frøslev og i november videre til Neuengamme.

4. Koncentrationslejrfangetid

I min kuffert havde jeg en hel del antibiotika og andre medikamenter med fra lejrinfirmeriet til de danske læger på Neuengammerevret. Jeg kunne dog ikke komme til at aflevere det, idet vi ved ankomsten måtte aflevere alt, hvad vi havde med (selv vore hovedhår!). Nogle dage senere opsøgte en tysk fange mig og gav mig en pibe og noget tobak fra min kuffert. Han fortalte mig, at alle medikamenter fra kufferten var havnet i de rette hænder(!), og det fik jeg snart bekræftet. Han tilhørte en modstandsgruppe («Geschwister Scholl») fra Hamborgs Universitet. Den fik mig endda overført til arbejde i »Holzhof«, hvor jeg bl.a. betjente »die prominente Franzo-

sen«, SS-bordellet m.v. med brændsel, og det var en fidus.

Glæden var dog kort. Midt i december blev jeg sammen med en masse russere og polakker og et lille hold landsmænd udtaget til et slemt slavarbejde i 5. SS-Eisenbahnbaubrigade, der da lå bag Vestfronten i Osnabrück. Det var altså en enhed, der havde et par hundrede fanger som mandskab. Lederne og bevogtningsmandskabet tilhørte alle SS. De menige var sadistisk udskud, mest fra Balkanlandene, der havde meldt sig frivilligt til SS. Vi arbejdede på jernbanelegemet for at holde flest mulige spor brugbare til de enorme transporter af personel og materiel frem og tilbage til Vestfronten, der jo indtil marts lå ved Rhinen. Vi bombedes hyppigt af RAF og US-Airforce og havde store tab blandt fangerne. Tabstallene øgedes også ved at det morede SS-vagterne at skyde fanger, som de påstod ville flygte. Vi blev sat til at slæbe skinner og sveller, hvad vi sjældent magtede, så det haglede ned over os med spark og slag, når vi lå på skråningerne og ikke kunne få slæbt materiellet op på plads. Sulen var dog nok det mest uudholdelige. Den sidste kartoffel havde vi set juleaften 1944, og indtil vi i april kom tilbage til Neuengamme, fik vi pr. dag kun en humpel syntetisk brød og noget lunken vand, som de kaldte roesuppe. De til os afsendte Røde Kors-pakker stjal man, før de nåede frem, og det rugbrød, som borgmesteren i Osnabrück palmesøndag lovede os udmarvede og dødtrætte fanger, hvis vi kunne grave en masse tyske kvinder og børn ud af en med tonsvis af ler dækket beskyttelsesbunker, det har det sadistiske bevogtningsmandskab nok spist sig mæt i.

Takket være Dansk og Svensk Røde Kors hørte de danske fangers trængsler pludselig op først i april 1945. Vi skulle være sendt til Bergen-Belsen - en af de værste gasningslejre - men endte i Neuengamme, hvor forholdene nu - takket være Bernadotte - syntes os næsten himmelske. Jeg blev efter nogle dage sendt med »De hvide Busser« til Malmø og Helsingborg til

aflusning, kærlig pleje og opfedning. De troede, at jeg havde fået tyfus og dysenteri m.m., og jeg blev derfor sammen med andre interneret på en lille ø i Vättern. Jeg deserterede derfra og kom til Malmø kort før 4. maj. Jeg fik alt det at spise, jeg orkede, og ventede spændt på, at den dag snart ville komme, hvor jeg kunne rejse hjem til Danmark, og dermed til »fred, frihed for frygt og frihed for savn«, som der står i Atlanterhavserklæringen af august 1941.

5. Efterkrigstiden

Selve 5. maj kom jeg ved middagstid med en hurtigbåd til Hellerup Havn. Uden for denne passerede vi en del halvstore dampere. De viste sig at indeholde tyske flygtninge fra Randstaterne og det østlige Tyskland. Jeg havde da intet kendskab til, at et tilsvarende antal skibe få dage forinden var blevet sænket på vej til Danmark, og at der mellem dem var 3 skibe, blandt dem Kap Arkona, med bl.a. overlevende fanger fra Neuengamme. Mange af ofrene ligger nu begravet ved Timmendorfer Strand lidt nord for Lübeck.

Efter at have opsøgt min familie, der boede i Charlottenlund, ringede jeg til Krigsministeriet, som jeg havde kurerpost med til. Jeg blev afhentet i bil af en tidligere motorordonnans, og på vejen til Slotsholmen kom vi ind i et vældigt skyderi i nærheden af Garderkasernen. Vi nåede dog helskindede til ministeriet, hvor jeg blev rørende modtaget af tidligere chefer og medarbejdere. Jeg så jo stadig noget KZ-fangeagtig ud i hovedet, men da jeg ikke under nogen omstændigheder ønskede at blive afskedit på grund af svagelighed, svarede jeg uden tøven ja til at være rede til allerede næste morgen at arbejde i ministeriet.

Jeg havde jo været personel-fuldmægtig i ministeriet og vidste nøje, hvordan de forskellige befalingsmænd havde optrådt under krigen, det vil altså sige hvem, der skulle degraderes og afskediges, hvem der ikke havde gjort sig fortjent til forfremmelse o.lign. Bl.a. havde jeg

jo i dagene efter den 29. august været med til i ministeriet at brænde forskellige aktstykker vedrørende personallet, som man jo nu ikke kunne finde, men som jeg vidste var tilintetgjort. Der fulgte nu en meget streng tid i Ministeriet med en stor arbejdsbyrde - også hele lørdagen, men det har sikkert været en fordel for mig, for når jeg ikke arbejdede eller spiste (på det sidste område var der stadig meget at indhente), sov jeg, så jeg fik aldrig tid til at tænke på de skrækelige tider, jeg havde været igennem siden 2. sept. 1944, eller endnu mindre til at have ondt af mig selv.

Efter nogle år i ministeriet blev jeg som oberstløjtnant bataljonschef i Sønderjylland, og fra oktober 1951 var jeg i et halvt år besættelsesstyrke i Itzehoe i Holsten med min krigsstærke bataljon. Der var allerede da gået mere end 5 år efter kapitulationen, men det sås tydeligt, at med hensyn til fødevarer- og brændselsituationen var der tilsyneladende ikke sket nogen bedring siden min tid som fange i Osnabrück. Vi kunne næsten ikke holde øvelse i skovene for det mylder, der var af brændesøgende i alle aldre. Man kunne dog ikke få sig selv til at have ondt af dem.

6-7 år senere var jeg blevet oberst og chef for alle uddannede soldater i Jylland og Fyn og fik, efter at Tyskland havde tilsluttet sig NATO, til opgave at være rede til med de 5-6000 mand med timers varsel at krydse grænsen og gå ned til Kielerkanalen for at hjælpe de tyske enheder tilbage over denne i tilfælde af sovjetisk fremrykning over Jerntæppet. Det var en lidt uventet opgave for en tidligere KZ-fange, men man kan nu vænne sig til meget, når forholdene byder det.

Opgaven gav anledning til mange rejser og samtaler i Slesvig-Holsten. Alle, jeg fik kontakt med, var tidligere officerer under krigen, og jeg kunne konstatere, at deres omtale af deres krigsdeltagelse og tiden før og under denne var af meget beskedent omfang. Min kontakt med dem ophørte i 1960.

Næste gang, jeg fik direkte samarbejde med Bundes-

General F. B. Larsen inspicerer sine tyske tropper ved en parade i Rendsborg

wehr, var i begyndelsen af 1962. Jeg havde da været general et par år, men på Sjælland. I begyndelsen af 1962 blev det, der kaldes NATO's Enhedskommando for Danmark og Nordtyskland nord for Elben, oprettet under kommando af en dansk general i Karup. Han havde under sig fire chefer, nemlig en admiral, der havde kommandoen over den dansk/tyske flåde, en general for det dansk/tyske flyvevåben, en general for forsvaret af den sjællandske øgruppe og en anden, COMLANDJUT, der var ansvarlig for forsvaret i Jylland, Fyn, Slesvig-Holsten og Fristaden Hamborg.

Den sidste stilling blev oprettet den 1. april 1962 med hovedkvarter i Rendsborg og jeg blev den første chef. Min stab bestod af danske, engelske, amerikanske og tyske generalstabsofficerer. Tyskerne var særligt udtagne med henblik på deres kontakt med Danmark under krigen. Det varede godt tre år, hvorefter jeg blev afløst af en tysker. Selvfølgelig har jeg et væld af erindringer fra min tid i Rendsborg, og om samarbejdet særlig mellem danske og tyske enheder, men også med civile tyske enheder. De begivenheder, der optog mig mest, var nok følgende:

Under en fællesøvelse på Lüneburger Heide, som jeg ledede, og hvori deltog danske, tyske og engelske enheder, var der en rastdag, hvor

enhederne efter eget valg kunne foranstalte udflugter og lignende. Nogle besøgte Lübeck, andre kendte slotte og atter andre mindesmærker o.s.v. Til min glæde blev det mig meddelt, at såvel den protestantiske som den katolske feltpræst i forening havde arrangeret besøg af de tyske enheder, der måtte ønske det, i Bergen-Belsen. De havde tilmed sørget for omvisere, der kunne fortælle om denne lejr, der var en af Hitlers beryggede »Vernichtungslager«, hvilket et meget betydeligt antal mindsten med f.eks. oplysning om, hvor mange jøder, der på en bestemt dag var gasset ihjel, fortalte. Der havde iøvrigt været god tilslutning til disse besøg.

Den anden begivenhed foregik i Münster i rådhuset, hvor 30-årskrigen afslutning i 1648 fandt sted. Det var en foranstaltning under ledelse af Bundeskanzler Adenauer. I den deltog et antal tyske kommanderende generaler og som gæster enkelte hærførere fra krigen. Blandt dem nok den dygtigste af dem alle, nemlig generalfeltmarskal von Manstein. Som chef for tyske enheder var jeg også indbudt. En af mine undergivne tyske officerer, der under krigen havde været i von Mansteins stab, kom hen til mig, og sagde, at hans tidligere chef havde spurgt om, hvad en general i dansk uniform lavede der, og at han gerne ville veksle et par ord

med mig, hvis jeg var interesseret i det. Det var jeg selvfølgelig, bl.a. fordi jeg lige havde læst hans hovedværk om hans krigsdeltagelse, hvor jeg især havde hæftet mig ved hans fabelagtigt hurtige fremrykning i krigens start mod Dünaburg og erobringen af dennes in-takte broer.

Afstanden fra Jerntæppet til den sidste forsvarslinie i Jylland, nemlig Limfjorden, var den samme som den, han på få dage under hårde kampe havde tilbagelagt. Jeg havde brugt hans beretning desangående i flere foredrag på NATO-sproget engelsk for tyske officerer.

Under vor samtale spurgte han mig indledningsvis, om man i Danmark nærrede bitre følelser mod Tyskland på grund af overfaldet den 9. april. Da jeg svarede, at det gjorde vi selvfølgelig, bl.a. fordi vi havde en ikke-angrebspakt med det Tredje Rige, sagde han, at han tidligere havde været med til at planlægge, hvordan angrebet på Danmark-Norge i givet fald skulle finde sted. Han sagde yderligere, at når angrebet skete, var det vor egen skyld, fordi vi kun ville kunne yde en så ringe modstand, at det ikke ville være til nogen risiko for en heldig gennemførelse af felttoget mod Norge. Besiddelsen af Norge var nemlig af afgørende betydning for Tyskland. Han sagde også, at på det tidspunkt, da planlægningen fandt sted, var det den

tyske overkommandos hensigt at tage magten fra Hitler, hvis han ville begå handlinger, som man kunne overbevise det tyske folk om var det rene galimatias, der ville føre til en ulykke for Tyskland. Han sagde også, at havde vi haft en sikringsstyrke som under 1. Verdenskrig er det sikkert, at overkommandoen ikke ville være gået med til en besættelse af Danmark-Norge under så risikable forhold for Tyskland, som en hårdnakket modstand ville medføre. Jeg har iøvrigt senere fået hans udtalelser bekræftet fra anden side.

Den tredje ting, der gjorde et dybt indtryk på mig som tidligere KZ-fange, der jo i Osnabrück var blevet udsat for mishandling af argeste art, var de æresbevisninger, jeg var udsat for i anledning af min fratreden som COM-LANDJUT. Særlig husker jeg modtagelsen i Bonn, da jeg var på afskedsbesøg hos Forbundspræsidenten, hvor jeg på banegården blev modtaget af chefen for den tyske hær, der førte mig til pladsen udenfor, hvor Dannebrog og Natoflaget var hejst. Der var opstillet et stort orkester, der spillede Kong Christian og et æreskompagni, der aflagde honnør for mig. På samme måde blev jeg i Kiel modtaget af Ministerpræsidenten, også med hejst Dannebrog og et stort orkester, der spillede Kong Christian, samt et æreskompagni. Nu bestod både orkester og kompagni dog af politienheder.

Det er nu 50 år siden, at jeg sammen med så mange andre landsmænd - fra den yderste venstre- til den yderste højrefløj - var KZ-fange i Det Tredie Rige. Vi er kun få tilbage, men jeg kender ingen, der har fortrudt indsatsen under krigen, selv om den kostede dyrt, både fysisk og psykisk. Alle håbede at være med til at skabe en bedre verden - en verden fri for ufred, fri for frygt og fri for savn - som der stod i Atlanterhavserklæringen.

Vi er endnu nogle, der bevarer håbet om, at det kan gå i opfyldelse.

Bernadottegården i Hadsund

Af Per Madsen

I anledning af 50 året for Danmarks befrielse og 25 året for stiftelse af Bernadottegården i Hadsund fatter jeg papir og kuglepen.

Hvad var det, vi drømte om i 1944-45, både vi, der sad bag tremmer, og alle andre lige-sindede? Øverst på ønskelisten stod der: En tilværelse for alle fri for frygt i et frit land. En tilværelse, der hvilede på retfærd og demokrati.

Så kom 5. maj, hvor alt kogte over af glæde, men lidt efter lidt indfandt jordforbindelsen sig til dagligdagen. Økonomisk og socialt måtte vi gå igang på hårde betingelser, for landet var ribbet for alt. Tøj og inventar i de små hjem kunne ikke repareres mere, og forretningernes hyl-der var tomme. Men den almindelige optimisme var stor, nu kunne det kun gå fremad.

Hvad der kom bag på alle

var, at krigens skader på dem, der havde taget mest aktivt del, d.v.s. kz-fangerne og de langtids illegale, var uoprettelige. Mange fik ikke kræfterne tilbage til at klare en almindelig arbejdsdag, og nerverne var elendige.

Kz-syndromet blev erkendt

Kz-syndromet blev erkendt og fastslået som invaliderende. Her var et problem og behov, som nogle af modstandsbevægelsens folk erkendte og gik sammen om at gøre noget ved.

Fangesammenslutningen blev oprettet for at have en talstærk organisation, og i forvejen fandtes Frihedskampens Veteraner, og disse to organisationer gik sammen om at oprette Bernadottefonden.

Men hvad skulle Bernadottefonden bruges til? Det var der mange meninger om, men man enedes om at bygge plejehjem forskellige steder i landet.

Et vigtigt argument var, at den eksisterende lovgivning på dette område gjorde det muligt at drive dem. Men det skulle ikke være almindelige plejehjem, som man kendte dem dengang. Bernadottegårdene skulle have så lidt institutionspræg som muligt, og der skulle være plads, lys og luft.

Som noget nyt i landet blev det besluttet, at alle boliger skulle have 2 rum og eget bad til alle beboere. Som alt andet var plejesektoren stærkt nedslidt og forsømt efter krigen.

Ønske om flere Bernadottegårde - men der kom kun to

Meningen var, at der skulle bygges flere Bernadottegårde, men der blev kun bygget to, en i Roskilde og en i Hadsund. Som noget nyt skulle der til Bernadottegårdene bygges beskyttede boliger.

Der var altså gjort et stort forberedende arbejde i 1968-69. Ove Lembcke, Randers, kom helt uventet og besøgte

Bernadottegården i Hadsund ligger smukt og frit

mig i Åbyhøj. (Ove og jeg var på samme transport til Neuengamme).

Ove var næstformand i Landsforeningen Gestapofangerne, og hans ærinde var at få mig til at gå ind som bestyrelsesmedlem i Bernadotttegården i Hadsund. Det kom fuldstændig bag på mig, men efter lidt betænkningstid sagde jeg ja.

Den 4. april 1970 blev første bestyrelsesmøde afholdt, og en overenskomst blev nedfældet. Heri stod blandt andet, at arkitekterne Ove Lembecke, Børge Andresen og Hemming Theisen skulle være arkitekter for det forestående byggeri.

Bestyrelsen bestod egentlig af tre parter. 3 medlemmer fra modstandsbevægelsen, 2 fra Hadsund kommune og 1 fra Himmerlandsfonden. Himmerlandsfonden var oprettet for midler, indkommet som overskud fra Himmerlandsfesten - en årlig tilbagevendende begivenhed i Hadsund med gynger og karruseller og meget mere.

I festens statutter var nedfældet, at overskuddet skulle anvendes i socialt øjemed, og nu ønskede man altså at anvende fondens midler på Bernadotttegården. Da fonden senere blev opløst, havde Bernadotttegården modtaget ca 1/4 million kr. Det var altså naturligt, at Himmerlandsfonden fik et medlem i Bernadotttegårdens bestyrelse.

Bestyrelsen konstituerede sig som følger:

Formand: Stig Axelsen Drejer, Randers. (Sachsenhausen).

Sekretær: Per Madsen, Aabyhøj. (Neuengamme).

Kasserer: Carl Henning Rasmussen, Hadsund. (Himmerlandsfonden).

Kay Hyllested, overlæge, København.

Carlo Wognsen, kunstmaler, Aalborg. (Frøslev).

Tage Jespersen, borgmester, Hadsund.

Poul Mortensen, socialudvalgsformand, Hadsund.

Desværre døde Stig Axelsen Drejer samme år, og hans enke Else gik ind i bestyrelsen, men ikke som formand. Dertil valgte vi Poul Mortensen.

For en byggesag er et tilidsfuldt samarbejde mellem bygherre og arkitekt en nødvendighed for at nå et godt resultat. Men samarbejdet kom aldrig til at virke. Arkitekterne modarbejdede også hinanden indbyrdes. Dette medførte, at de tre arkitekter blev købt ud i foråret 1973, og bestyrelsen antog arkitekt Klithøj, Randers. Netop på dette tidspunkt blev der af regeringen indført anlægs- og byggestop, der gjaldt indtil oktober 1974, og det var således ikke sagsbehandlingen alene, der var årsag til den lange byggetid.

Grundsten nedlagt

29. august 1974

Med Klithøj som arkitekt kom der fart i foretagendet. 26. september 1974 (Kong Christian d. 10.'s fødselsdag) blev 1. spadestik taget officielt. Og 11 måneder senere den 29. august 1975 blev grundstenen nedlagt.

Det blev en festdag af de store for Hadsund. Hele byen var flagsmykket, og mange forretninger havde lavet særlige udstillinger i vinduerne. Kammerater fra modstandsbevægelsen kom fra hele landet for at være med, og der var tætpakket med mennesker på byggepladsen.

Byen var vært ved en frokost

Før grundstensnedlæggelsen var byen vært ved en frokost på restauration Skoven, og her deltog dronning Ingrid, Estella Ekstrand, (enke efter Folke Bernadotte), prins Georg og bestyrelsen samt indbudte gæster.

På byggepladsen oplæste Poul Mortensen grundstensdokumentet og lagde det i blyrør, som blev muret ind. Overtroiske, som vi er, nøjedes vi ikke med een sten, men lagde tre. Dronning Ingrid lagde den første, Estella Ekstrand den anden og Jørgen Svenstrup, Hadsund (tidl. Frøslevfange) den tredje.

Stenene ligger i dag præcis, som de blev lagt, og de er afmærket med en plade til minde om dagen. Murskeen, der blev brugt, er nu forsvundet og anbragt i Bernadotttegårdens hovedindgang.

Der blev passet godt på de kongelige gæster den dag, det var nemlig det år, dronning

Margrethe blev forulempet i Rebild Bakker af poser med svineblod. Men der skete intet i den retning, alt var bare glæde og fest.

Jeg kendte en spillemandsgruppe i Alingsås i Sverige, og dem havde jeg inviteret med. De stod på trappen til Rådhuset og spillede svensk folkemusik, da de kongelige gæster ankom til receptionen.

Dronning Ingrid fik brug for sit modersmål, da hun gik rundt og hilste på hver enkelt. Det var hele turen værd for svenskerne.

Om aftenen havde vi en kammeratskabsfest på Hjemmevernsgården i Helberskov, som vi havde lånt til formålet. Rammerne var ved at sprænges. Der deltog adskillige af de svenske hvide buschauffører, og spillemændene fra Allingsås spillede til dans. Det var hovedsagelig Tonny Johansen, Århus og mig, der havde arrangeret festen, dygtigt hjulpet af vore koner.

Tonny var midlertidig indtrådt i bestyrelsen som suppleant for Carlo Wognsen på grund af sygdom.

Byggeriet skred planmæssigt frem, og der blev rejsegilde. Egetræet i Grønnegården, som nu rager oven ud, blev plantet for at markere dagen, og 1. januar 1977 flyttede de første beboere ind. Snart var hele stueetagen beboet, hele plejehjemmet møbleret og 92 malerier, en arv efter købmand Wasehus, hængt op. Alt var klar til indvielse den 5. maj 1977.

Det blev en smuk og stilfuld begivenhed. Dronning Ingrid foretog den officielle indvielse. Prins Georg overrakte som Bernadotttefondens formand 1 million kr. Aalborg byorkester stillede med et strygerensemble med Jens Schrøder som dirigent.

Salen var stuvende fuld, og de svenske buschauffører var mødt talrigt op. Alle var glade og stolte over det fine resultat. De 32 beskyttede boliger var under opførelse og blev taget i brug, efterhånden som de blev færdige.

Indvielse med kammeratskabsfest

Også indvielsen blev fulgt op af en kammeratskabsfest, denne gang på Idrætshøjsko-

len i Århus. Også her deltog svenskerne, og kammerater fra hele landet var med og overnattede på skolen. Det blev et godt stævne.

Nu efter 17 års brug står Bernadotttegården som forbillede for plejehjemsbyggeri, idet den er blevet besøgt af et utal af mennesker, der har med ældreforsorg at gøre både fra ind- og udland. Sidst var det 35 embedsmænd fra Japan, der brugte en hel dag på at studere de sociale tiltag i Hadsund. 35 besøgende samtidig i en beskyttet bolig var lige rigeligt, men det var sjovt. Nu holdes der foredrag i Japan om Bernadotttegården i Hadsund.

Hvordan former livet sig

for en beboer på

Bernadotttegården?

Meget forskelligt, fordi beboernes sundhedstilstand er meget forskellig. Træningsmulighederne benyttes særdeles flittigt, og terapilokalerne kan ikke rumme flere. Mange beboere er her blevet hjulpet til en bedre tilværelse.

Stor glæde har beboerne også af at synge sammen, og der kommer en pianist mindst en gang om ugen og spiller til. Det er også sundt. Vigtigst af alt finder jeg dog den gode, humorfyldte omgangstone, der altid hersker. Den kommer af samspillet mellem beboere og personale, og så Kirsten, vores forstander, ikke at forglemme. Dorthé og jeg har nu boet på Bernadotttegården i beskyttet bolig i godt 4 år.

Selvfølgelig var det en omvæltning at flytte hertil, men det var omstændighederne, der gjorde det nødvendigt. Vi faldt meget hurtigt til her i Hadsund, og trygheden ved at bo her i en beskyttet bolig kan ikke værdsættes højt nok.

Vi er i dag 19 beboere, der var tilknyttet modstandsbevægelsen, men der er som noget nyt opstået venteliste på grund af øget ansøgertal. Hidtil har ventetiden kun været få måneder, men det kan næppe holde i den nærmeste fremtid.

Nu er det 50-året for befrielsen, der står for, og forberedelserne er forlængst igang. Bernadotttegården bliver det samlende midtpunkt for festlighederne her i kommunen.

Bernadottegården i Roskilde

Af Mogens Henrik Nielsen

På en smuk sydvendt skråning i Roskildes nordlige del ligger Bernadottegården med udsigt til den gamle by og dens domkirke.

I årene efter befrielsen modnedes tanken hos flere tidligere modstandsfolk om at bygge et hjem for gamle kammerater, et trygt sted, hvor de kunne leve deres sidste år under kærlig hjælp og behandling. De Erhvervs-hæmmede fra Frihedskampen undersøgte mulighederne herfor; men vanskelighederne var for store til, at de kunne magte opgaven alene. De overdrog derfor opgaven til den nyoprettede Fangesammenslutning, hvis første opgave var at finde en egnet byggegrund. Allerede i 1968 beså man en grund på Ibsgårdens jorder, som Roskilde kommune ville forære til plejehjemmet - og det første skitseprojekt kunne se dagens lys i 1969.

Et nedsat byggeudvalg kunne nu stifte »Den selvejende

institution Bernadottegården i Roskilde«. Det nye plejehjem fik navnet »Bernadottegården« som en hyldest og tak til den svenske Grev Folke Bernadotte, som reddede så mange tusinde danske og norske fanger hjem fra de tyske koncentrationslejre i krigens sidste måneder.

Selvom man havde fået byggegrunden foræret, skulle der bruges mange penge. I 1970 stiftedes på Frihedsmuseet i København »Bernadottefonden«. Prins Georg påtog sig hvervet som formand og Dronning Ingrid, som er af Bernadotteslægten, indvilligede i at være protektor for fonden. Der blev organiseret en landsindsamling, som sammen med den ekstra trækning i klasselotteriet af forskellige donationer gav en kapital på ialt 4.654.000 kr. Bernadottefonden kunne derpå give tilsagn om støtte til opførelse af to plejehjem - Bernadottegården i Roskilde og Bernadottegården i Hadsund. Arkitekterne Børge Andresen og Hemming Theisen, begge tidligere fanger, blev valgt til at tegne det nye plejehjem. Ef-

ter en del vanskeligheder i forhandlingerne med Roskilde kommune indgik Frands Fridberg i byggeudvalget som formand med det kommissorium at aflevere et nøglefærdigt projekt, samt ansætte den første forstander.

Frands Fridberg var kompetent og fik tingene til at falde på plads. Ligeledes havde han mange gode tanker og visioner om det nye plejehjem. Det skulle være et mødested for kvarterets beboere med et cafeteria med offentlig adgang. Ligesom der til brug i fysioterapi-arbejdet skulle bygges et varmtvandsbassin.

25-årsdagen for Danmarks befrielse d. 5. maj 1970 fejrede man ved, at Grev Folke Bernadottes enke, Grevinde Estelle Bernadotte, i overværelse af Dronning Ingrid og Prins Georg plantede en eg på grunden til minde om sin mand. Folke Bernadottes Minde-eg står nu ud for blok 2 og breder sine grene over en mindesten, skænket af formanden for den daværende bestyrelse, Jakob Jensen.

I slutningen af 1971 kunne man underskrive vedtægter,

drifts- og betalingsoverenskomster, hvorefter arkitekterne kunne begynde på den endelige projektering - at omforme deres tanker om en moderne, alsidig institution til virkelighed. En institution med plads til 60 beboere og et daghjem til 60 medlemmer.

Under overværelse af Dronning Ingrid kunne Roskildes borgmester, Grethe Munk, den 5. maj 1975 nedlægge grundstenen til Bernadottegården i Roskilde. Byggeriet begyndte, arbejdet skred planmæssigt frem, og endelig kunne Prins Georg den 29. august 1976 indvie Bernadottegården i Roskilde.

Plejehjemmet består af 4 blokke i røde sten, d.v.s. hver blok er en firlænget bygning, hvor midterpartiet - atriumgården - er en overdækket glaspaspyramide og fungerer som opholdsrum, smukt indrettet med dejlige møbler og grønne planter. De tre af blokkene er beboelsesblokke med 20 beboere i hver, medens den 4. er serviceblok (incl. cafeteria), hvor også daghjemmet har til huse. Serviceblokken huser endvidere en velforsynet kiosk, administration, køkken, fodklinik og frisørsalon.

Hver beboelsesblok fungerer som en enhed. Man mødes i atriumgården, hvor man spiser og hygger sig med kaffe og fjernsyn. Boligerne er gode og rummelige. En stor stue i forbindelse med tekøkken. Den enkelte beboer kan således holde sig helt eller delvis med egen kost, hvis det ønskes. Dertil kommer toilet og brusebad.

Ifølge en ny overenskomst, indgået mellem Fangesammenslutningen og Roskilde kommune i nov. 1994, kan Fangesammenslutningen nu også visitere til det nærliggende Bernadotteparken, som består af en række to- og treværelses ældreboliger. Det betyder, at gamle fanger og modstandsfolk nu kan flytte ind sammen med deres ægtefælle, selvom ægtefællen ikke er syg eller svagelig. Det er en stor fordel, da man ikke tidligere har kunnet få ægtefællen med ind på Bernadottegården, medmindre ægtefællen opfyldte betingelserne for optagelse. Det har afholdt flere af vore kammerater fra

Bernadottegården i Roskilde. Foran blok 4 et lille vandbassin og to kobbersøjler med Bernadottegårdens logo, alt tegnet af en af Bernadottegårdens beboere, Emmy Pedersen

at søge optagelse på Bernadottegården.

Ifølge overenskomsten kan Roskilde kommune overtage plejehjemmet med udgangen af 2001, men så længe der er tidligere KZ-fanger eller andre invaliderede fra frihedskampen tilbage, skal Roskilde kommune garantere for, at disse kan søge optagelse på hjemmet.

Hvordan fungerer Bernadottegården?

Det centrale i Bernadottegårdens daglige liv er naturligvis beboerne og daghjemsbrugerne. Blandingen af gamle modstandsfolk og pensionister fra Roskilde gør, at Bernadottegården ikke er, hvad man forstår ved en almindelig ældreinstitution.

Mange af beboerne - ikke mindst de gamle modstandsfolk - er stærke, gode til at stille krav, tage et ansvar og være med i husets liv. Det giver en - for det meste - god dialog mellem beboere og personale.

Flere beboere har et udtalt behov for såvel fysisk som psykisk pleje. Det betyder i dag et stort og voksende arbejde for personalet. Mange tidligere KZ-fanger lider i dag af det, man kalder et KZ-syndrom, som er en psykisk og fysisk følgevirkning af deres ophold i de tyske KZ-lejre. Det kan give sig udslag i mareridt og søvnløshed. Psykisk ustabilitet og vanskeligheder med at tilpasse sig dagligdagen, og som for nogle har betydet familiære problemer og/eller et stort alkoholforbrug. For at imødekomme det specielle behov, som flere af disse gamle modstandsfolk har, er der bevilliget en ekstra normering på minimum 56 timer om ugen - kaldet KZ-timer.

I alt er der ansat 25 forskellige personalegrupper i huset. Foruden de, som står for pleje og behandling, har Bernadottegården sin egen administration og en teknisk afdeling, som sørger for vedligeholdelse af bygninger og udvendige arealer.

Men uden mad og drikke...

Køkkenet er her - som på lignende institutioner - en meget vigtig afdeling. Alt, hvad der vedrører hygge og social

samvær, har som regel noget med bordets glæder at gøre. Derfor er det også godt, at køkkenets personale både er fleksibelt og imødekommende over for beboernes ønsker - som f.eks. specielle fødselsdagsmiddage. Mange fangeforeninger nyder godt af køkkenets fine og veltillavede mad, når de holder deres arrangementer på Bernadottegården.

På cafeteriaet kan man købe morgenmad og senere på dagen middagsmad eller smørrebrød, kaffe og andre drikkevarer, og det er åbent for beboere, daghjemsbrugere, personale og gæster. Køkkenet er ligeledes med til at dække mange Roskildepensionisters madbehov. Hver dag fremstiller man ca. 220 portioner varm mad, hvoraf 125 sendes ud af huset.

Beboerne har et behov for et socialt liv; men det er de færreste, som har mulighed for at deltage i det sociale liv uden for Bernadottegården. Derfor er det vigtigt, at disse tilbud bliver givet inden for Bernadottegårdens rammer. Heldigvis er der mange medarbejdere, der kan se denne nødvendighed, og som både kan og vil yde noget - også uden for den normale arbejdstid.

Venneforeningen, Bernadottegårdens Venner, er altid parat til at give en hjælpende hånd, hvor situationen gør det nødvendigt. Det kan være hjælp til udsendelse af »Bernadotteposten« eller en hjælpende hånd til forskellige udflugtsture.

Turene kan være alt lige fra en indkøbstur i Roskilde til en endagstur til byggepladsen ved den nye Store Bæltsbro eller en uges bustur til Bornholm, hvor man med et egnet hotel som udgangspunkt arrangerer udflugter til Bornholms seværdigheder med et hyggeligt madsted midt på dagen. Om aftenen mødes man til hyggeligt samvær med sang og masser af kaffe. For personalet er det ingen ferie. De skal stå til rådighed alle døgnets 24 timer; men sammenholdet bliver stærkt på en sådan tur - til glæde for alle.

Beboer Hans V. Rasmussen (74): *Jeg har en beskyttet bolig, og jeg er glad for at være her. Jeg føler en*

Et opvarmet badebassin i Bernadottegården er til stor glæde for beboerne - og i øvrigt også for dem, der benytter Bernadottegården som daghjem og for andre.

tryghed, og det er noget af det vigtigste. Personalet forstår KZ'ernes problemer - man kommer på bølglængde med dem. Min baggrund for at være her? Den er ikke så meget forskellig fra andres. Jeg stammer fra Svendborg - stod i lære som formør på jernstøberiet - kom med i illegalt arbejde - blade og sabotage. Arresteret p.g.a. en stikker, Poul »Tysker«. Efter ubehagelige forhør på Husmandsskolen i Odense sendt via Vestre fængsel i København til Horserød og derfra til Frøslev. Jeg måtte sige farvel til min bror, som kom på transport til Tyskland, hvor han døde. Efter 5. maj havde jeg svært ved at komme ind i arbejdet - det var hårdt arbejde. Kom til København og arbejdede på B&Wi 24 år, men måtte skifte arbejde p.g.a. svigtende helbred. Det var træthed, mavebesvær og andre tegn på KZ-syndrom. Stoppede som 62-årig, og kom så i 1986 til Bernadottegården. Jeg er på fuld kost, det er rarest, så spiser jeg sammen med andre beboere i blokken. Jeg har hjemmehjælp. Jeg kører selv min økonomi. Det fungerer godt. Det ville være godt med lidt mere fast personale; men det lader sig nok ikke gøre.

Der er dage, hvor vi mindes, og dage, da vi fester

Så er der de dage, vi ikke kan springe over, når man bor og arbejder på Bernadottegården. Mindedagene fra besættelsen. 9. april - 29. august - 4.

og 5. maj. Dage, som har en særlig betydning - især for gamle modstandsfolk - dage, hvor vi mindes. Dage, hvor vi fester. Disse dage begynder med, at vi mødes ved Folke Bernadottes Minde-eg, hvor der lægges en blomst, synger en eller flere sange og måske hører på en tale. En dag, hvor tankerne går tilbage til de kammerater, der ikke kom hjem.

4. maj er noget særligt. Uanset vejret tager vi til Mindelunden i Ryvangen så mange, som har lyst og kræfter til det. Beboere og personale. Der lægges en buket på henrettelsespladsen, og efter højtideligheden kører vi hjem, hvor vi modtages med lysallé og lys i alle vinduer. Vi synger og får et stykke mad, inden vi skilles.

Vi skal videreføre Bernadottegården i den ånd, som dens »fædre« har tænkt - et hjem for Roskildepensionister og gamle modstandsfolk, hvor man holder traditionerne fra besættelsestiden og frihedskampen i hævd.

Hvis du har et ønske om at få en plejebolig eller en ældrebolig på Bernadottegården, så bedes du henvende dig til Bernadottegården i Roskilde, H.H. Kochs Vej 4, Roskilde. Tlf. 42 36 58 11.

Feriehjemmet på Kegsnæs

Af P. Feddersen

Uanset om man kommer kørende fra Fyns Hav og drejer af ved Danebod Højskole mod Skovby, eller man tager turen fra Sønderborg og smutter ned gennem Høruphav, så er det meget smukke ture.

Efter Skovby kører man over den smalle landtange Drejet og er så på halvøen Kegsnæs. Ved Gåsvig Kro drejer man så mod syd mod Østerby og finder her ved siden af skolen vejen med det sjove navn Flejmosen. I svinget ved granplantagen med husnummer 4 ligger vort dejlige feriehus.

Feriehus siden 1951

Huset blev i 1951 købt af pastor Madsen, Sønderborg, og har siden gennemgået flere ombygninger, så huset nu kan anvendes hele året.

Der er kun få hundrede meter til stranden ved Flensborg fjord, og en velafskærmet have giver mulighed for at slappe af i græsset.

Omgivelsen er meget smuk og er absolut nogle vandreture værd.

Befolkningen betragter husets beboere som kære gæster. Her på Kegsnæs har man jo gennem nogle generationer kendt til fremmed herredømme og kendt til at ofre og miste. Ved Østerby kirke står en mindesten over en afholdt

gendarm, der omkom i Neuenhamme.

Er man lystfisker, skal man tage sit grej med. Der er fine muligheder for bid - nogle siger, at det er bedst henne ved fyret.

Vil man på længere ture kan Nørreskoven nord for Fyns Hav anbefales. Den er meget smuk, og så kunne man jo fortsætte til Elsmark (Danfoss) og besøge museet i Mads Clausens fødegård. Det er virkelig et besøg værd - men undersøg først, hvornår der er åbent. Ellers er der jo Dybbøl og Sønderborg slot. Det nye museum på Dybbøl Banke er absolut en seværdighed.

Gæstebogen fortæller om glade gæster

At vore gæster i huset på Kegsnæs er glade for opholdet, fremgår af gæstebogen og af mange rare breve med gode råd angående huset. I år fik vi et fra en gæst fra Fredensborg, der gav os en række virkelig gennemarbejdede råd vedrørende sikkerhedsforanstaltninger i huset. De er nu taget op til drøftelse i bestyrelsen.

Nogle tal viser jo også riften om huset. Der er langt flere ansøgninger, end der er uger i året, så ca. en tredjedel af ansøgerne må skuffes.

Nogle tal fra de 15 år, jeg har haft arbejdet med tildeelingen: huset beboet i 645 uger = 4515 dage af ialt 3392 personer.

Den gamle toldbygning på Anholt, der er kommet til ære og værdighed som rekreativt sted for gamle modstandsfolk

4. Maj-huset på Anholt

Af Rich. Tue Andersen

Historien om langtidsvirkninger for KZ-fanger og andre kammerater fra modstandsbevægelsen er en lang historie. Hverken politikere, læger eller andre, der beskæftigede sig med problemerne, havde noget erfaringsgrundlag at gå ud fra. Derfor måtte lovgivningen ændres med mellemrum og nye foranstaltninger sættes i værk.

I 1972 havde nogle kammerater erhvervet og restaureret en ødegård i Thy som ferie- og rekreativt sted, den nu selvejende institution Nors Hovedgård.

Vi ville så prøve at gøre noget lignende for vore medlemmer af Sammenslutningen af Erhvervsfremmede fra Frihedskampen. Vi var blevet klar over, at sådan som tilværelsen havde formet sig for mange af vore kammerater i årene efter krigen, havde de ikke selv fået økonomisk mulighed for at erhverve sig et

feriehus eller finde anden feriemulighed, som var økonomisk overkommelig for dem.

Et forsøg på at købe nogle gendarmhuse nede ved grænsen måtte opgives.

Prisen og den istandsættelse, det ville kræve, ville blive uoverkommelig for os.

Vores ønske om et sådant hus blev imidlertid gennem Svend Auken, lokal folketingsmand, givet videre til finansminister Henry Grunbaum. Da det ikke kunne lade sig gøre med et gendarmhus, kom Grunbaum med tilbudet om den gamle toldbygning på Anholt.

En lejekontrakt kom i stand. Den bliver fornyet med års mellemrum og løber nu indtil 1998.

Istadsættelsen blev ordnet af håndværksuddannede medlemmer af Århus afdelingen. Århus kommune har hjulpet med senge, madrasser, møbler m.m.

Udstyrmæssigt er det ikke noget luksushus, men det er et robust hus, der har de nød-

Feriehjemmet på Kegsnæs er godt at bo i om sommeren, men det er også idyllisk og afslappende at bo der om vinteren

vendige faciliteter. Det er selvfølgelig bygget til at skulle være et helårshus for en embedsfamilie, der skulle kunne overleve alle det danske klimas luner året rundt. En særlig charme ved huset er den lukkede gård, hvor man altid under skiftende vindretninger kan finde et lunt hjørne.

Her kan man sidde eller ligge og sole sig, hvis man finder det for køligt nede på stranden. Og strandmuligheder har man på Anholt som vel næppe noget andet sted i Danmark. 25 km. fin sandstrand øen rundt. Her kan man selv vælge sig sit ugenerede opholdssted.

Anholt har vel Danmarks mest ejendommelige natur. Det bakkede østlandskab med skov og rig, blandet vegetation, og Nordeuropas eneste ørken, der strækker sig ud til fyret på østspidsen. Det er en enestående naturoplevelse.

4. Maj-huset på Anholt - den gamle tolderbolig - har også sin modstandshistorie. Kig ned i den skumle, mørke kælder under huset. Den rummer nu kun malerpotter og forskelligt grej. Der sad der under krigen nogle nedstyrtede amerikanske flyvere, som Anholt-fiskere havde bjerget, og ventede på at fiskerne fik smuglet dem til Sverige - mens tyskerne gik vagt på havnen. Det lykkedes at redde amerikanerne ud. Det kom til at koste en far og hans to sønner nogle måneder i Frøslevlejren som mistænkte for at være med i aktionen.

Anholt er den ø i Danmark, der ligger fjernest fra de øvrige dele af landet. Derfor er det en ekstra oplevelse af møde de fastboende og lære dem at kende. Mange gæster i 4. Maj-huset har fået venner på Anholt og føler derfor en tilknytning til øen - udover det at have boet i 4. Maj-huset.

Huset har 6 dobbeltværelser, der er fuldt køkkenudstyr, TV, radio og telefon. Der er cykler til rådighed, en gammel ven af huset har lige sendt to godt istandsatte brugte cykler over.

Vi håber, at huset stadig vil være til vores rådighed, så længe der lever gamle modstandsfolk, der har behov for at bruge det.

Smidstruphytten i sommersol

Hvordan Smidstruphytten kom op at stå

Af Solveig Skjøtt

Jo, det var »bare« at tage telefonen og ringe til borgmesteren i Græsted-Gilleleje kommune, som dengang hed Oluf Pedersen, en flink mand, som tålmodigt hørte på, hvor meget syge, tidligere kz-fanger trængte til et rekreationsophold på landet nær vandet. Der var bare det, at vor forening lige stod og manglede en egnet sommerhusgrund. - Var det muligt, at kommunen evt. skulle have sådan en liggende, som den ikke skulle benytte i nær fremtid, og at den lå et fredeligt sted? I så fald måtte vor forening måske låne den i 25 år, så ville vi skynde os af få samlet så mange penge ind, at vi kunne sætte et hus på, og når de 25 år var gået, ville foreningen pænt takke for lånet af grunden og samtidig overdrage kommunen huset kvit og frit som tak.

Det var jo en ordentlig mundfuld at sluge for den flinke borgmester, som derefter svarede, at det var da ikke helt umuligt, at kommunen havde en grund et eller andet sted deroppe. - Forresten, har De noget at køre i, spurgte han? Jo, det har jeg da - jamen så kom op til mig på tirsdag (det var fredag eftermiddag), så kan vi tale om det.

Det gik gevaldigt hurtigt med at komme til Gilleleje den tirsdag. Borgmesteren

tog venligt imod og spurgte, hvor foreningen kunne tænke sig, at grunden skulle ligge. Jeg var lige ved at ryge ned af stolen over spørgsmålet. - Jo, hvis vi ligefrem kunne vælge, ville det være rart, hvis vi kunne låne en grund ved Smidstrup Strand, - der var kort vej til forretningerne, for der var jo kammerater, der ikke havde bil.

Gå De nu hjem og skriv alt det ned, De har fortalt om deres kammerater, og send så en ansøgning til kommunalbestyrelsen, som skal have byrådsmøde om 8 dage, så vil jeg anbefale, at vi finder en grund, Deres forening kan bruge.

Det lod jeg mig ikke sige to gange og sendte derfor omgående en ansøgning, som kunne være fremme til byrådsmødet.

Spændt ventede vi så i en lille måneds tid, så kom brevet fra borgmesteren med tilbud om at låne en grund i 25 år i Smidstrup.

Og hvilken grund, en hel park, og lige netop der, hvor vi havde ønsket, den skulle ligge. - Vi gik derefter straks igang med at få samlet midler til et sommerhus. En skitse til Modstandsplatten blev tegnet og sat i produktion hos Bing og Grøndahl.

Overskuddet af denne gav ca. 106.000. Ansøgninger om tipsmidler og til fonde og bank gav så mange penge, at

foreningen kontant kunne købe det bedste hus på markedet dengang, og møblere det efter alle kunstens regler.

Huset består af en stor forstue, stort soveværelse, et pænt kammer til to, pænt badeværelse. Et dejligt funktionelt moderne køkken og en stor opholdsstue med en dejlig stor kombineret Jotulovn og pejs. Stor overdækket terrasse med 2 gedigne møblemener. Ligeledes forefindes et stort redskabshus.

Den 1. april 1978 blev huset indviet og navngivet af Prins Georg, som døbte det »Smidstruphytten«. Under den efterfølgende middag på »Restaurant Kysten« udtalte Prins Georg, at han ville skænke huset et fjernsyn som gave. Det virker fint endnu.

I årene, der efterhånden er gået, har utroligt mange kz-fanger haft stor glæde og gavn af et ophold i huset, som ligger ved plantage og strand. Et sted, hvor man helt kan være sig selv og slappe af, hvilket jo har været meningen med huset fra starten.

Vi har hele tiden haft den til enhver tid siddende borgmester i Græsted-Gilleleje kommune som bestyrelsesmedlem, og vor forening er kommunen og borgmestrene megen tak skyldig for deres store interesse og hjælp i årene, der er gået.

Det er så historien om det »Lille hus« i Smidstrup.

Nors Hovedgaard

Af Alex Binnebalde

Fangesammenslutningen afholdt sit første fangestævne i 1967 på slagterihøjskolen i Roskilde.

Her kom tanker frem om et feriested for gamle kammerater, et rekreationshjem, ja måske et plejehjem - eller en kombination af alle tre kategorier. Man enedes om at gå videre med disse tanker, og fire arkitekter - alle gamle modstandsfolk - blev betroet opgaven.

Hen ad vejen blev Bernadottefonden stiftet, og man arbejdede med planer om sådanne hjem i Esbjerg, Hadsund, Hals og Roskilde.

Realiteterne blev de udmærkede Bernadottegårde i Hadsund og Roskilde med plejehjemspladser og beskyttede boliger.

Tankerne om et feriested, et lettere rekreativt sted, stod stadig åbne.

I sommeren 1972 gik 7 tidl. kz-fanger fra Neuengamme sammen og købte en nedlagt landejendom i Nors ved Thisted.

Ejendommen med 1 td. land lå ensomt 300 meter fra alfarvej, men i særdeles rolige og idylliske omgivelser. Ejendommen bestod af stuehus, lade og staldbygning. Alt var meget forsømt, da ejendommen ikke havde været beboet i 5-6 år. Stuehus og lade trængte til en kærlig hånd, men var i øvrigt solide bygninger, medens den store staldbygning var i yderst miserabel stand. Den blev i 1973 nedrevet af CF og en lokal entreprenør uden beregning.

Man kaldte sig Neuengammefangernes 10-mandsforening, underskrev slutseddel og betinget skøde d. 18. august 1972.

Stiftende generalforsamling blev afholdt i København d. 31. oktober 1972.

Det var en stor mundfuld, man havde givet sig i kast med, men man var meget optimistiske og havde et stort gå-på-mød. Man blev modtaget af lokalbefolkningen med en enestående sympati.

Et oliefirma forærede en varmeunit, et jernstøberi gav 30% på radiatorer, og den lokale smed var yderst lemfældig med hensyn til pris for installation. Toiletter og håndvaske fik man med 50%. Vandværksvand blev indlagt til afløsning af et gammelt

halvautomatisk vandværk fra egen brønd. Et tidligere medlem af frihedsrådet forærede et nyt eternittag til stuehuset.

Man indrettede 5 dobbeltværelser samt toilet i loftsetagen. Hertil fik man fire Veluxvinduer til 50%, og en tidligere modstandsmand installerede varme og vinduer uden beregning.

I 1976 afviklede man det private engagement, idet ini-

tiativtagerne via nye kreditforeningslån fik tilbagebetalt deres indskud.

Den selvejende institution Nors Hovedgård blev stiftet. Fundats blev udarbejdet af lrs. Per Federspiel.

I 1975 begyndte man at udgive det lille årsblad »Nors Nyt«.

I 1977 startede man en landsomfattende indsamling med det ene formål at få nedskrevet kreditforeningsgælden, der da androg ca. 200.000 kr. Indsamlingen blev en overvældende succes, især ved stor velvilje fra fonds, foreninger og private, især fra Viborg amt og ikke mindst fra Thisted kommune. I 1978 var gården gældfri.

Trods store årlige driftsudgifter har gården en solid økonomi, grundet særdeles stor velvilje og forståelse fra fonds, foreninger, private samt ikke mindst fra diverse myndigheder.

Gennem årene har mere end 4000 haft et kortere eller længere ferioophold på gården. Overnatningstallet overskrider 16.000. Gennem årene har man fra mange sider modtaget effekter, arkivalier og fotos vedr. 2. verdenskrig. I flere år havde man derfor en mindre museumsudstilling - ledsaget med foredrag. Heri deltog flere tusinde skoleelever, soldaterforeninger m.m. Denne aktivitet er nu opgivet.

Venskaber er blevet knyttet, gamle venner har mødtes, gang på gang har man hørt: »Hva f....., var du også med der?« Andre er blevet gjort bekendt med deres rettigheder i henhold til erstatningsloven.

Desværre er mange af gæsterne ikke mere, men vi ved, at de har haft mange glade og hyggelige stunder blandt kammerater på Nors Hovedgaard.

På gården findes i dag 6 dobbeltværelser og et enkeltværelse. 8 toiletter med håndvaske, 3 stk. brusebad. I stuehuset er der to store samlingsstuer, spisestue og spisekøkken. I køkkenet er to elkøkkener og tre køleskabe. Der er radio og TV og telefon.

I laden er indrettet 4 samlingsstuer med plads til omkring 80-100 personer. Her er fire toiletter og 3 håndvaske.

Nors Hovedgård ligger i smukke landlige omgivelser

Frihedsfonden stiftet 1945

Gennem årene er forvaltet mellem 60 og 70 millioner kroner, og der har været 17.500 registrerede sager.

Af Anna-Lise Clausen

Den 31. maj 1945 indbød professor Mogens Fog, der på det tidspunkt var minister for Kontoret for Særlige Anliggender, til møde i ministeriet, hvor Frihedsfonden blev stiftet. Det må dog med det samme slås fast, at uden Socialministeriets hjælp og støtte ville det have været et langt vanskeligere arbejde for fondens stiftere.

Fra Socialministeriet skal nævnes departementschef H.H. Koch, kontorchef Mogens Kirstein, sekretær Finn Nielsen, Carsten Kampmann og Svend Hansen der alle ydede en utrolig stor hjælp og støtte, både med hensyn til møder, råd og indsamling af midler til fondens arbejde, ligesom det blev klart, at man skulle have en fundats, og det besluttedes, at fundatsen skulle kongelig konfirmeres. Æren for ordlyden i denne fundats må tillægges Per Federspiel, idet han som fondens næstformand sammen med P.M. Daell og forretningsudvalget lagde de første retningslinier og udformningen af fundatsen.

Det har ikke været muligt at nævne alle de personer, der i tidens løb har været ansat i Frihedsfonden, men nævnes skal: Thorkild Dige, som blev ansat den 1. februar 1946 og allerede den 1. januar 1947 blev udnævnt til kontorchef, efter at Jørgen Zahle havde ønsket at træde tilbage som forretningsfører, men forblive i bestyrelsen og forretningsudvalget.

Thorkild Dige varetog foruden sit job i fonden også kollegiets daglige drift. Han virkede som inspektør eller vicefor på 4. Maj-kollegiet på Frederiksberg, hvor han også boede privat indtil 1972. Som kontorchef i Frihedsfonden var Thorkild Dige højt skattet og afholdt af fondens klienter. Dige virkede som kontorchef/forretningsfører til 1980,

hvor han gik af på grund af alder.

Frode Toft afløste Thorkild Dige ved dennes afgang i maj 1980. Frode Toft kom til fonden fra Arbejdsskadestyrelsens hus i Æbeløgade, hvor han i mange år havde fungeret som revisor. Frode Toft forblev kontorchef i Frihedsfonden til sin død i december 1986.

Som formand for Frihedsfonden i 1945 valgtes Per Federspiel, som allerede, da han i november 1945 overtog Mogens Fogs ministerpost, overdrog formandsposten til grosserer P.M. Daell.

Ved det stiftende møde i ministeriet udpegede man 15 bestyrelsesmedlemmer og en suppleant for hvert bestyrelsesmedlem. Senere blev antallet af bestyrelsesmedlemmer forøget med 6 nye medlemmer og lige så mange suppleanter, altså ialt 21 bestyrelsesmedlemmer og 21 suppleanter.

Som forretningsfører valgtes cand. jur. Jørgen Zahle, der samtidig med, at han skulle varetage kontorets daglige drift, skulle oprette og organisere lokalkomiteer over hele landet. Jørgen Zahle fik ialt oprettet 80 afdelinger. Disse afdelinger blev ledet af tidligere modstandsfolk, der alle ledede og arbejdede uden vederlag af nogen art.

Det arbejde/samarbejde, lokalafdelingerne havde med fondens kontor i København, var af stor betydning, ikke alene for lokalbeboerne, men også i høj grad for fondens daglige arbejde, idet man i det daglige fulgte og hjalp enkerne, samt de primært skadelidte. Dette samarbejde virkede helt til 1980, bl.a. med uddeling af julegaver til enkerne. I 1970 blev der således indkøbt og udsendt ca. 700 julegaver, der dette år bestod af en flaske god portvin. Senere er der bl.a. givet sengetøj, plaid, angorastola, håndklæder, blot for at nævne nogle enkelte af gaverne.

- I 1980 besluttedes det at

udsende redaktør Hakon Stephensens bog »Et Krigsmonument - Ni 4. Maj-kollegier« som en sidste julegave til enkerne. Denne beslutning gav mange henvendelser fra enkerne, der alle havde glædet sig hvert eneste år over den personlige julegave fra Frihedsfonden, men pengene og arbejdskraften var blevet mindre med årene.

Man havde efterhånden fået etableret sig, idet Per Federspiel havde stillet kontor og personale til rådighed, med undtagelse af en halvdagsdame, ansat og lønnet af Frihedsfonden. Det stod dog hurtigt klart, at fonden måtte have egne lokaler og eget personale. Herefter begyndte så jagten på egnede lokaler, hvilket på daværende tidspunkt ikke var så let. Det endte også med, at fonden måtte låne lokaler af Københavns Kreditforening på Gammel Torv. Det lykkedes dog senere at leje et kontorlokale på Nytorv.

Da 4. Maj-kollegiet på Frederiksberg var bygget, flyttede fonden hurtigt kontorerne ind på kollegiet, hvor vi havde til huse fra 1952 til 1992. I 1991 fik man tilbudt lokaler i Arbejdsskadestyrelsens hus i Æbeløgade 1 på Østerbro. Grunden hertil var dels, at

kollegiebestyrelsen ønskede at udvide værelseskapaciteten, dels at styrke det samarbejde, der var med Arbejdsskadestyrelsen.

Jeg skal ikke udpensle erstatningsloven, men blot nævne, at æren for denne tilfalder professor Mogens Fog. Den danske lov om erstatning til besættelsestidens ofre er uden tvivl den bedste lov af alle de besatte landes love eller hjælp til besættelsestidens ofre og deres efterladte.

I 1969 vedtog folkettingen en lovændring, og det blev den bestemt ikke ringere af, tværtimod, men mere derom senere.

Tilbage til den spæde start af Frihedsfonden og det store arbejde, der lå forude. Det var tanken, hvis det indsamlede beløb strakte til det, at fondens levetid skulle være 5 år. Ingen af forretningsudvalgets medlemmer eller de ansatte var uddannet eller havde arbejdet indenfor socialvæsenet, så man måtte gøre brug af sin idealisme og sunde fornuft. Der skulle først tages vare på de hjemvendte ksfanger, enkerne og ikke mindst deres børn. Derfor kan der i fondens gamle riscontrobøger findes en masse småbeløb, så som 2 kr., 3 kr., 5 kr., og 10 kr. Beløb der fortæller, at der skulle købes tøj, sko osv. til børnene, ligesom der findes beløb fra 50-100 kr. til nyetablering af enkerens boliger.

I forretningsudvalget fandt man hurtigt ud af, at for enkerne og børnenes vedkom-

Kontorchef i Frihedsfonden Thorkild Dige fra 1949 - 31. maj 1980

Kontorchef i Frihedsfonden Frode Toft fra 31. maj 1980 til 7. december 1986

mende var penge ikke nok, der måtte skaffes arbejde til disse enker, der nu så brat var blevet eneforsørgere. Man besluttede derfor at opdele forretningsudvalgsmedlemmerne sådan, at hver især havde et mindre antal hjem, som man besøgte regelmæssigt, dels for at se om familien klarede sig, dels for at hjælpe med råd og vejledning.

Ikke alle kz-fanger havde job, da de kom hjem, men mange af dem var dog også

for syge til at arbejde, og fonden trådte så til med økonomisk hjælp til rekreationsophold m.m. De fanger, som ikke havde noget arbejde og ikke havde haft behov for et rekreationsophold eller som måske kun havde behov for et kort rekreationsophold, de skulle sættes i gang med et arbejde, de kunne magte, og fonden oprettede derfor en etableringskonto til igangsætning af en eller anden form for selverhverv, som hovedsageligt bestod af overtagelse af ismejerier, kiosker og vognmandsforretninger.

På trods af de utroligt mange penge, der i 1946/47 blev indsamlet, var fondens formue så godt som opbrugt allerede i 1968. Det skal retfærdigvis oplyses, at foruden alle de mennesker, der havde modtaget økonomisk støtte fra fonden, havde fonden også stadig ud af de indsamlede midler og i samarbejde med de respektive kommuner opført 9 kollegier, som blev til efter en ide af redaktør Hakon Stephensen, der ikke mente, ideen om at opstille skulpturer som mindesmærker, var nogen god ide. Han ønskede levende monumenter, og hans ide om frihedskollegier blev der hurtigt enighed om.

Som nævnt blev der opført 9 kollegier, som alle fik nav-

net 4. Maj-kollegiet. I anledning af 4. maj-dagen 1947 iværksatte man en indsamling, der indbragte 2.714.756,00 kr. til byggefonden, og man var endelig endes om at imødekomme formanden P.M. Dahls synspunkt, nemlig, at kollegierne stedse skulle være gældfri.

Det første kollegium blev opført i Horsens. Senere fulgte Aalborg, Odense, Esbjerg, Århus, København (Frederiksberg), Marstal, Aabenraa og Tønder. Et tiende kollegium i Helsingør blev aldrig opført. Man mente i forretningsudvalget, at behovet var dækket med de 9 kollegier.

Penge var der altså ikke flere af i 1968, og fondens bestyrelse besluttede derfor, at fondens virke skulle ophøre i maj 1970, så langt regnede man med at økonomien rakte.

Der blev i oktober 1969 lavet en ny lov, der betød, at der ikke mere skulle bevises årsagssammenhæng mellem det, der overgik ansøgeren under krigen, og det han/hun fejlede i dag, ligesom man nu endelig erkendte den indsats, de danske søfolk, der havde sejlet under allieret kontrol, havde ydet. De kunne nu på lige fod med kz-fanger og modstandsfolk få erstatning. Alt dette gav et øget arbejds-pres for fonden, og det blev også klart, at fonden ikke kunne ophøre i 1970.

Man søgte derfor ministeriet om tilladelse til en ny landsindsamling, hvilket man dog fik afslag på, og i stedet foreslog Socialministeriet et mere tæt samarbejde med Direktoratet for Ulykkesforsikring og Socialministeriet. Til gengæld ville fonden modtage fra Socialministeriet een million kroner årlig over en foreløbig femårig periode, som blev yderligere fornyet i fem år og derefter 3 gange 3 år.

I 1989 besluttede Socialministeriet at nedsætte beløbet til 800.000 kr. årligt. Dette har bevirket, at Frihedsfonden har været tvunget til at søge andre fonde, hvor vi også har mødt en stor goodwill, og hvor Socialministeriet har været til stor hjælp for fonden.

Folketinget har siden 1969 flere gange ændret loven,

dels med hensyn til tjenestemændene, der igennem alle årene havde modtaget nedsat rente, uanset deres invaliditetsgrad, dels med hensyn til de søfolk, der i sin tid var strandet/tilbageholdt i Shanghai. For dem vedtog Folketinget en tillægsparagraf til den oprindelige lov, med betegnelsen §1b, og dels til færøske fiskere, der under krigen sejlede forsyninger til England. For dem vedtog Folketinget igen en tillægsparagraf, nemlig §1c.

Senest har man i 1993 ændret hædersgaveloven, således at den pågældende ikke mere skulle være mindst 50% invalideret på erstatningsloven for at opnå hædersgave, men fra 1. januar 1994 blot skulle være retsligt anerkendt på loven. Det vil sige, at man nu kunne nøjes med at at søge hædersgaven uden hensyn til helbred eller indtægt. Denne ændring af loven var en væsentlig forbedring og havde i mange år været et af fondens ønsker, idet det virkede noget urimeligt, at en kz-fange eller en modstandsmand i mange tilfælde ikke opnåede at få tilkendt hædersgaven inden dødens indtræden.

Det er ikke hædersgavebeløbet som sådan, der betyder noget for ansøgeren, men derimod selve begrebet og hædersgavebrevet, der har betydning.

Denne lov har for fondens kontor betydet et utroligt stort arbejds-pres, og der er siden loven blev vedtaget i 1993 registreret 394 nye ansøgere om hædersgave, der alle skal dokumenteres på nøjagtig samme måde som hvis det havde drejet sig om erstatningspligt. Det vil sige dokumentation for mindst 1 års organiseret modstandsarbejde af belastende karakter. For søflokkenes vedkommende dog 6 måneders sejlads under allieret kontrol.

Derved er tiden for behandlingen af en hædersgaveansøgning lige så krævende og tidsmæssig lang som for en erstatningssag, blot er ansøgerens helbredstilstand her uden betydning for sagens afgørelse. Kravet om dokumentation for modstandsarbejdet er nu 50 år efter krigen ophør svær at fremskaffe, og det betyder for fondens persona-

Kontorchef i Frihedsfonden fra 1987, Anna-Lise Clausen

Erstatningslovens historie i korte træk

Af Hans Andersen

le, at de i mange tilfælde må finde sig i at læse 8-10 gamle sager for at finde nulevende referenter, der kan udtale sig om ansøgerens modstandsindsats, ligesom der må ledes i litteraturen efter navne, aktioner eller andre oplysninger, der kan bekræfte ansøgerens egne oplysninger.

Frihedsfonden har igennem årene forvaltet mellem 60 og 70 millioner kroner. Det kan siges at være mange penge for så lille et kontor, men er når alt kommer til alt vel kun småpenge, hvis man tænker på, hvor meget fonden gennem årene har udrettet også med hensyn til personlig hjælp og støtte til enkeltpersoner.

Frihedsfonden har i dag 17.500 registrerede sager, hvoraf hovedparten er sendt til de respektive myndigheder, altså Erstatningsrådet og Arbejdsskadesstyrelsen. På trods af fondens sociale humanitære arbejde må man nok i dag betegne Frihedsfonden som et forkontor til Arbejdsskadestyrelsen.

Forretningsudvalgets håb om et styrket og mere tæt samarbejde med Arbejdsskadestyrelsen viste sig at gå i opfyldelse, dog er det stadig sådan, at selv om fonden bor i samme hus som Arbejdsskadestyrelsen, bliver alle oplysninger sendt med følgebrev til styrelsen, hvilket skyldes at begge parter gerne vil undgå nogen form for misforståelse.

Det store spørgsmål er nu for manges vedkommende: Hvornår lukker man Frihedsfonden?

Ingen kan på nuværende tidspunkt give et nøjagtigt tidspunkt, men den normale levetid for den slags fonde er ca. 50 år. Frihedsfondens bestyrelse har i skrivende stund undersøgt muligheden af en sikring af det meget omfattende materiale, arkiverne rummer.

Frihedsfonden har endnu ikke besluttet et tidspunkt for fondens ophør, men vil lade arbejdsopgaverne ligge til grund for lukning af kontoret, og at der tages vidtgående hensyn til at så få klienter som muligt kommer i klemme i systemet.

Selv om Frihedsfonden ophører, vil Arbejdsskadestyrelsen og erstatningsloven bestå.

Tanken om erstatning til besættelsestidens ofre blev rejst allerede i Frihedsrådets pjeces »Når Danmark atter er frit«, der fremkom i november 1943. Der blev heri fremført det ønske, at de, der under frihedskampen havde lidt skade på liv, helbred og ejendom, skulle have en økonomisk godtgørelse for skaden. Dette ønske blev fastholdt og formuleret som et krav i de forhandlinger, Frihedsrådet senere førte med politikerne om dannelsen af en regering efter den forventede befrielse.

Forhandlingerne førte som bekendt efter mange og svære forhandlinger til en aftale om en befrielsesregering med lige mange ministre fra modstandsorganisationerne og fra politikerne - det såkaldte fifty-fifty princip.

Et af de ministerier, der efter denne aftale blev besat af modstandskampens organisationer, var et nyoprettet »Ministerium for særlige anliggender«. Dets minister blev Mogens Fog, der havde været medlem af Frihedsrådet, og som måtte være selvskreven til at løse de opgaver, som besættelsestiden havde stillet, blandt dem ikke mindst spørgsmålet om erstatning til besættelsestidens ofre.

Lovforslaget forelægges Rigsdagen

Forslaget til »Lov om erstatning til besættelsestidens ofre« blev forelagt i Folketinget den 19. september 1945 af ministeren. I sin forelæggelsestale udtalte han bl.a.:

»Ingen økonomisk hjælp kan råde bod på de sjælelige lidelser, som tyske overgreb, eftersøgninger, fængslinger og deportationer har påført ofre og deres pårørende, og ingen økonomisk hjælp kan opveje savnet af de faldne og dræbte, men det danske samfund må føle det som en

pligt at yde al rimelig materiel støtte til dem, der blev direkte ramt af besættelsen og frihedskampen.

Den indsats, som blev gjort, og de ofre, der blev bragt, tjener ikke den enkeltes, men hele landets sag. Befolkningens store flertal afviste fra første dag den nazistiske propaganda og vendte de fremmede en kold skulder, og da frihedskampen satte ind, fik det den største betydning både for befolkningens nationale og demokratiske moral og for Danmarks internationale stilling.

Den årlige udgift til invaliditets- og dødsrerstatninger samt hædersgaver ansløges af ministeren til knap 5 millioner kroner.

Lovforslaget modtaget godt af Rigsdagen

Erstatningsloven kom til første behandling i Folketinget få dage efter forelæggelsen og blev modtaget meget positivt af alle de politiske partiers ordførere. Fra socialdemokratisk side blev det udtalt, at der gennem lovforslaget blev sikret en varig økonomisk hjælp til dem, der havde mistet deres kære, således at de ikke i den almindelige sorg, de føler, også skulle have økonomiske sorger og bekymringer.

Den konservative ordfører gjorde opmærksom på, at Rigsdagen stod over for at skulle yde hjælp og hædersgaver til dem, på hvis indsats Danmarks nyvundne frihed bygger.

Venstres ordfører tilsluttede sig bl.a. en udtalelse fra

udenrigsministeren om, at hjælpen til ofrene skulle ydes på en værdig måde.

Den radikale ordfører talte om en æresgæld, som det danske folk må og skal betale fuldt ud og måske også med en lidt mere large hånd, end noget sådant ellers sker.

Den kommunistiske ordfører var inde på en tilsvarende tanke. Han gav bl.a. udtryk for det håb, at administrationen af loven - såvel i ledelsen som i underinstanserne - måtte forstå, at der her er tale om menneskeskæbner, og at stor forståelse måtte lægges for dagen.

Ordføreren for Dansk Samling håbede også, at det skøn, som administrationen i mange tilfælde skulle udøve, måtte blive sådant, at afgørelser også ud i en fjernere fremtid blev truffet i den ånd, hvori Rigsdagen nu gennemførte denne lovgivning.

Ordføreren for Retsforbundet var den eneste ordfører, som dryppede lidt malurt i bægeret. Medens han gav sin fulde tilslutning til erstatningerne, hvor han i øvrigt syntes, man havde været for påholdende, fandt han, at bestemmelsen om, at der også ydes hædersgaver til kommunister, faldt helt uden for lovforslagets rammer.

Loven vedtages enstemmigt i begge ting

Lovforslaget kom til 2. og 3. behandling i Folketinget den 1. oktober 1945, og samme dag blev loven vedtaget enstemmigt i både Folketing og Landsting.

Lovens indhold

Loven bestod af 71 paragrafer, inddelt i syv afsnit.

Afsnit I

Afsnit I omfattede danske statsborgere, der under besættelsestiden havde pådraget sig skade eller sygdom, hvorved deres erhvervsevne

var forringet som følge af krigshandlinger eller krigslignende handlinger her i landet, herunder som følge af de af besættelsesmagten foretagne eftersøgninger, fængslinger, interneringer og deportationer.

For disse personer gav den

ret til følgende ydelser:

- 1) sygebehandling
- 2) dagpenge
- 3) invaliditetserstatning
- 4) erstatning til efterladte og
- 5) begravelseshjælp

Som det umiddelbart ses, var disse ydelser (måske bortset fra nr. 1) knyttet til begrebet forringelse eller tab af erhvervsevne. Størrelsen af dagpenge og invaliditetserstatning blev fastsat efter vedkommende invaliditetsgrad samt ud fra et såkaldt »beregningsgrundlag«. Beregningsgrundlaget havde tre satser, fastsat i forhold til den indtægt, vedkommende havde før den skadevoldende begivenhed.

En enke kunne få en rente svarende til 50% af den afdødes årsløn, beregnet efter beregningsgrundlaget. Renten forudsatte dog, at ægteskabet var indgået, før den skadevoldende begivenhed indtraf. For afdødes mindreårige børn (under 18 år) blev der ydet en rente svarende til en mindre procentdel af afdødes årsløn.

Erstatningsbeløb (beregningsgrundlag m.m.) skulle løbende reguleres efter tjenstemandslovens regler for tjenstemænd i en bestemt lønningssklasse.

Begravelseshjælpen måtte ikke overstige 800 kr. og blev i øvrigt kun tildelt efter en konkret vurdering i de enkelte tilfælde.

Afsnit II

Erstatningslovens afsnit II indeholdt regler om en hædersgave. Berettiget til en sådan var personer, der under frihedskampen havde pådraget sig skade eller sygdom, hvorved erhvervsevnen var blevet forringet med halvdelen eller derover. Hædersgaven, der lige siden lovens vedtagelse har været skattefri, var på 800 kr. årligt, og børn, der var avlet før den skadevoldende be-

givenhed, modtog indtil det fyldte 18. år en hædersgave på 200 kr.

I tilfælde af den invalideredes død overgik retten til hædersgave til hans enke, såfremt ægteskabet var indgået før den invaliderende begivenhed.

Afsnit III, IV og V

Afsnit III indeholdt regler om godtgørelse for lidelse og tort i anledning af frihedsberøvelse m.v. Afsnit IV regler om erstatning for tingsskade, og afsnit V regler om støtte til påbegyndelse eller fortsættelse af virksomhed eller uddannelse samt til genoprettelse af særlige tab.

Disse regler havde naturligvis kun betydning i de første år efter befrielsen og skal derfor ikke nærmere omtales her.

Afsnit VI og VII

Medens behandling af sager vedrørende ydelser efter erstatningsloven blev henlagt til Direktoratet for Ulykkesforsikring, blev der i medfør af lovens afsnit VI oprettet et særligt Erstatningsråd, der skulle træffe afgørelse i visse juridiske sager og i øvrigt være ankeinstans for nogle af direktoratets afgørelser.

Afsnit VII indeholdt nogle almindelige regler, som for eksempel en regel, hvorefter erstatningsrådet kunne dispensere fra visse bestemmelser i erstatningsloven. Endvidere indeholdt afsnittet den meget vigtige, men nærmest selvfølgelige bestemmelse, at personer, der under den tyske besættelse havde udvist en nationalt uværdig optræden, var afskåret fra at modtage erstatninger eller ydelser i henhold til loven.

Endelig indeholdt loven i sin sidste paragraf, par. 71, en bestemmelse om, at loven trådte i kraft den 1. november 1945.

tilfælde lade visse dele af loven gælde for dem.

I 1987 blev der indsat en ny paragraf i loven (par. 1 b), hvorefter danske søfarende, der havde været interneret eller tilbageholdt i mindst 12 måneder i udenlandsk havn,

var berettiget til ydelserne efter lovens afsnit I.

Den sidste udvidelse af personkredsen skete i 1992, hvor danske statsborgere, der havde sejlet med forsyninger til de allierede på færøske både, fik ret til ydelser efter afsnit I samt efter afsnit II (hædersgave).

Administration

Som nævnt var lovens administration blevet henlagt til Direktoratet for Ulykkesforsikring. I forbindelse med en større omlægning af administrationen i 1972 blev direktoratet imidlertid nedlagt og lovens administration henført til den nyoprettede Sikringsstyrelse. Fra 1989 til Arbejds-skadestyrelsen.

Begravelseshjælp

Reglen om begravelseshjælp er blevet ændret, således at det er blevet et fast beløb, der udbetales uden hensyn til de faktiske begravelsesomkostninger. Beløbet er gennem årene flere gange blevet forhøjet og er i juni 1993 på 7.590 kr. I øvrigt reguleres beløbet automatisk efter reguleringspristallet.

Tjenestemandspensionister

For tjenestemandspensionister var den oprindelige regel, at de uanset en fastsat invaliditetsgrad principielt ikke skulle kunne oppebære nogen invaliditetsydelse.

Denne bestemmelse blev lempet i 1966, hvor loven blev ændret således, at tjenestemandspensionister, der havde fået fastsat en invaliditetsgrad, fik en invaliditetserstatning, der svarede til invaliditetsgraden, dog således at erstatningen aldrig kunne blive større, end hvad der svarede til en invaliditetsgrad på 25% og for enkepensionisters vedkommende 15%.

Disse begrænsninger havde længe været genstand for kritik, og i 1987 blev procentbegrænsningen lempet til henholdsvis 35 og 20%. Fra den 1. januar 1992 blev procentsatserne hævet til henholdsvis 40 og 25% for endelig fra 1. januar 1993 helt ad bortfalde. Herefter har tjenestemandspensionister tilsvarende invaliditetserstatninger som andre, der er omfattet af erstatningsloven.

Lempelser i administrationen

Efterhånden som tiden gik, fik man erfaring for, at de skader, der stammede fra koncentrationslejropholdet, kunne ligge skjult i årevis for så pludseligt at bryde frem i det, lægerne beskrev som »kz-syndromet«. I 1957 blev direktoratet derfor bemyndiget til at genoptage tidligere truffne afgørelser til ny vurdering uden hensyn til de fastsatte frister.

Samtidig ændredes reglerne for invaliditetsbedømmelsen. Invaliditetsgraden skulle nu fastsættes på grundlag af lægelig bedømmelse og under hensyntagen til, om den pågældendes indtjeningssevne måtte anses for at være blevet forringet. En sådan forringelse skulle betragtes som en følge af skaden, medmindre det skønnedes overvejende sandsynligt, at forringelsen skyldtes andre forhold.

Den omvendte bevisbyrde gennemføres

En helt afgørende forbedring af de skadelidtes vilkår blev indført ved en lov af 18. juni 1969. Forud var gået en voldsom kritik i medierne af lovens krav om bevis for en årsagsforbindelse mellem en konstateret lidelse og de forhold, hvorunder den pågældende havde levet i besættelstiden. Socialministeren (Nathalie Lind) forelagde derfor et lovforslag i Folketinget, idet hun erkendte, at det efterhånden som de skadelidte er kommet op i årene er blevet vanskeligere at fremskaffe et sådant bevis på årsagssammenhæng.

Ministeren gik derfor ind for, at invaliditet på 25% og derover hos skadelidte, der tilhørte en gruppe, der havde været udsat for usædvanlig hård belastning, skulle herføres til en mildere bevisførelse, medmindre det var åbenbart, at der ikke var en sådan forbindelse.

De grupper af skadelidte, det drejer sig om, omfattede ifølge forslaget personer, der

- 1) har været deporteret til kz-lejre eller fængsel i udlandet,
- 2) har sejlet i mindst 6 måneder på danske eller udenlandske skibe under allieret kontrol i krigsfarvand,

Talrige ændringer

Allerede i 1946 vedtog Rigsdagen et tillæg til erstatningsloven, der omhandlede danske statsborgere og deres efterladte, der vendte hjem fra udlandet efter krigen. Her kunne erstatningsrådet efter undersøgelse i hvert enkelt

- 3) har deltaget aktivt i mindst 1 år i organiseret, belastende modstandsarbejde,
- 4) eller som efter mindst 6 måneders organiseret modstandsarbejde har været i tysk fængsel eller lejr i Danmark og herunder været udsat for usædvanlig hård psykisk belastning.

Resultatet af forslaget blev en ny paragraf i loven, nemlig par. 1 a, der bestemte, at en person fra en af disse grupper, hvis erhvervsevne var nedsat med mindst 25%, var berettiget til ydelser efter bestemmelserne i afsnit 1, med mindre det er åbenbart, at der ikke kan være sammenhæng mellem den nedsatte erhvervsevne og de nævnte forhold.

Om hædersgaven

Som nævnt var det kun personer, der havde en invaliditetsgrad på 50% eller derover, som var berettiget til at modtage hædersgave. Det oprindelige beløb var på 800 kr. årligt. Hædersgaven er ikke som andre ydelser efter erstatningsloven underlagt automatisk regulering. Men gennem årene er beløbets størrelse dog flere gange blevet forhøjet og udgør for tiden 5.800 kr. om året.

Den manglende logik i at gøre en hædersgave afhængig

af, om vedkommende har en højere eller lavere invaliditetsgrad (eller overhovedet er invalideret), er ofte blevet påvist, men i mange år uden at der skete nogen ændring. Først ved en lov af 6. maj 1993, der trådte i kraft den 1. januar 1994, blev det bestemt, at alle, der er omfattet af erstatningslovens par. 1 a (se foran) og 1 c (danske på færøske både), er berettiget til hædersgaven uden hensyn til, om de er invalideret eller ej.

Konklusion

Loven om erstatning til besættelsestidens ofre var en stor, en god og en retfærdig lov. De mangler, den havde, var der ingen, der havde kunnet forudse ved dens givelse, og de er da også blevet afhjulpet hen ad vejen, efterhånden som de viste sig, og efterhånden som erfaringerne hobede sig op.

Vi, der er omfattet af loven, er vel stort set tilfredse med den. Skulle man alligevel i anledning af, at vi nærmer os 50 års dagen for Danmarks befrielse vove at fremsætte et ønske, måtte det blive ønsket om, at vort Folketing benytter denne anledning til at vedtage en forhøjelse af hædersgaven.

Det ville være en smuk afslutning på et godt stykke lovarbejde.

De danske fangeforeninger

Af Johs Rasmussen

Selv om måske kun 1-2 pct. af den danske befolkning virkelig aktivt bekæmpede nazismen og de tyske erobrere i Danmark 1940-45, så medførte kampen mange ofre. Så tyskerne indsatte modstandsfolk, man havde overrumplet eller fundet frem til via stikere, i danske og tyske fængsler. Fx. Vestre Fængsel i København, Horserød-lejren i Nordsjælland eller Frøslev-lejren tæt ved den dansk-tyske grænse i Sønderjylland. For ikke at tale om de mange, man før eller siden sendte til tyske tugthuse og koncentrationslejre. Heldigvis overlevede de fleste. Med forstand og lemmer i behold.

Efter besættelsen har mange gamle kz-fanger før eller siden fundet sammen i en række foreninger, ofte opkaldt efter den tyske lejr, hvori vedkommende måtte friste trange kår.

Buchenwald-klubben, med afdelinger i København, Aar-

hus, Aalborg og Odense, har ca. 410 medlemmer, og fhv. kontorchef Hans Andersen som landsformand. Lejren ligger midt i Tyskland, og det var hertil de danske betjente blev sendt efter den 19.9.44.

Landsforeningen af Erhvervshæmmede fra Frihedskampen har 8 afdelinger ud over Danmark og ca. 2200 medlemmer. Landsformand er Bernth Johannesson. Her er også en del fiskere fra Korsør og Esbjerg.

Landsforeningen Gestapofangerne har tre afdelinger og ca. 300 medlemmer. Her er Jens Erik Finderup landsformand. Desuden er der en anden »Forening af Gestapofanger fra Besættelsen« med Solvejg Skjøtt som formand.

En lejr, hvori der sad mange danske fanger, var Neuen-gamme i nærheden af Hamborg. Denne lejr blev oprettet 1938 som en underkommando for Sachsenhausen kz-lejr. Fra 1942 frem til 5.5.45 var Max Pauly lejrkommandant. De første danske fanger kom hertil i september 44. Den store lejr med mange ude-

A·P·MØLLER

På de syv have -
under den syvtakkede stjerne

MÆRSK

kommandoer havde et vagtkorps på 500 mand, som rådede over 75 schæferhunde. Idag er der museum i en del af lejren. Som bl.a. også i Buchenwald, Ravensbrück, Theresienstadt og Frøslev her i Danmark. Mærkeligt nok har Neuengamme-foreningen, hvis formand er Helge Hansen, kun godt 200 medlemmer. Men man har heller aldrig drevet nogen medlemsagitation.

Stutthof-foreningen gælder de kommunister m.fl., som blev sendt til denne lejr tæt ved Danzig. Det var mest folk, som først havde siddet i Horserød-lejren. Ofte arresteret efter 22.6.41, da Hitler begyndte krig mod Sovjetrusland. 2.10.43 sendte man skibet »Wartheland« af sted sydpå med 143 mænd og 7 kvinder. De fleste kommunister, men også mere upolitiske Spaniens-frivillige. Helge Kierulff er formand. Foreningen har vel 20-30 medlemmer.

Med samme skib »Wartheland« sendte Gestapo fra Kø-

benhavn mange jøder, som senere havnede i kz-lejren Theresienstadt i Tjekkosllovakiet. Og senere sendte man flere jøder af sted til samme adresse. Ialt 456. Heraf døde 53. Idag har Theresienstadt-foreningen ca. 200 medlemmer. Birgit Kraneck Fischermann er formand.

En anden er Sachsenhausen-foreningen med afdelinger i København og Odense. Landsformand er Peder Søgaard. Sachsenhausen-lejren nord for Berlin blev oprettet 1936. Den første dansker kom hertil 2.8.41, nemlig Poul Isert. Den kommunistiske folketingsmand Aksel Larsen kom hertil 30.8.43, idet han blev overført fra Dreibergen tugthus. Mellem andre danske kan nævnes Pigtråds redaktør, Johs. Fosmark. Iøvrigt sad der mange nordmænd i denne lejr. F.eks. også nogle som senere blev regeringsmedlemmer hjemme i Norge efter 1945.

Vi kunne nævne Ravensbrück-lejren, kun for kvinder. Her er Astrid Blumensaadt

formand. Her sad også afdøde Johanne Hansen fra Volterup husholdningsskole.

Videre Dachau-klubben, med John Nielsen som formand. Lejren lå i nærheden af München.

Og Hannover-Stöcken med Peter Møller Madsen som formand.

Dernæst Horserød-foreningen med Villy Karlsson, som formand. Her er ca. 55 medlemmer.

Foreningen »Frøslevlejrens venner«, som er 12 år, og har oberst N.K.Nørgaard som formand, har lige ved 1200 medlemmer.

Endnu en organisation må nævnes, nemlig »Kammeraternes Hjælpefond«, med kontorchef Hans Andersen som formand.

Endelig har vi landsforeningen »Frihedskampens Veteraner« med ca. 1100 medlemmer. Her er redaktør Svend Seehusen formand. Denne forening optager mest gamle modstandsfolk som medlemmer, uanset om de har været fanger eller ej.

Sammenslutningen af danske Fanger fra Frihedskampen 1940-45 har deres egen bestyrelse, hvor E. Jakob Jensen er formand. Han anslår forsigtigt antallet af fanger i foreningerne til ca. 5000. Tallet er dog nok lidt højt, idet en række kammerater er medlem af flere foreninger.

Den, som evt. vil vide mere om de mange tyske kz-lejre og om de danske, der sad der dengang, kan henvises til en grundig bog som Jørgen H. Barfods »Helvede har mange navne«. Bogen kommer her op til 50-års-dagen for besættelsens ophør i en ny udgave.

- Det er egentlig mærkeligt, at der kan være så meget vrøvl på sådan en lille plet

Der var omkring 500 lejre ialt, men kun 14 hovedlejre. De såkaldte udekommadoer blev administreret af hovedlejrene, og nogle af dem eksisterede kun ret kort tid, f.eks. Ladelund ved Flensborg, der kun virkede gennem 2 måneder. Det samlede antal fanger var stærkt stigende. Som eksempel kan nævnes, at Sachsenhausen ved Berlin den 31.12.1936 registrerede ca. 2.000 fanger og i marts 1945 95.541. Noget lignende er nok gældende for alle lejrene